

IN DIT NUMMER ONDER MEER:

Frans Bijlsma herdacht

Hoe om te gaan met antidemocraten in een democratie

Moraliteit en moraal zonder God

De vrijheid van denken en expressie

JE SUIS CHARLIE

Eerbetoon aan Piet Spigt

Boekbesprekingen

*Van gelovig naar
ongelovig*

De wiskunde van Jezus

Islamofobie

Noorse duurzaamheid

*Corveebelasting voor
de rijken*

*Brief aan de vader van
Sultan Berzel*

Spiritualiteit

Vrijdenkers in de Stevenskerk te Nijmegen

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de vrijdenkersvereniging **De Vrije Gedachte**, opgericht in 1856 onder de naam **De Dageraad**.

Redactie

Jan Bontje, eindredacteur
René van Elst, hoofdredacteur & opmaker
Paul Hopster
Marlies de Jong
Thomas Spickmann

Adres redactie en secretariaat

Postadres: postbus 398, 3500 AJ Utrecht
T : 0648240283
E : redactie@devrijegedachte.nl
W : www.devrijegedachte.nl
Banknummer: NL15ING0000274551

Kosten

Lidmaatschap met abonnement	€ 56,— p.j.
Lidmaatschap zonder abonnement	€ 24,— „
Abonnement	€ 35,— „
Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)	
met abonnement	€ 24,— „
Prijs losse nummers	€ 3,50

Kopij

Reacties en nieuwe bijdragen, betrekking hebbende op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld.
A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk

BGS, Schiedam
ISSN: 1872-1478

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven.
De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

Bezoek onze website www.devrijegedachte.nl

VRIJDENKERSCAFÉ'S en VERLICHTINGSBORREL

Een Vrijdenkerscafé of Verlichtingsborrel is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, skeptici en andere belangstellenden op zoek naar de rede. Er worden een aantal van deze evenementen in Nederland georganiseerd. Zou u er zelf eentje willen organiseren? Neem dan contact met ons op via info@devrijegedachte.nl.

Vrijdenkerscafé Utrecht

Locatie: Café Willem Slok,
Korte Koestraat 2, Utrecht
Wanneer: elke eerste maandag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur
(inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, consumpties voor eigen rekening
Contact: utrecht@devrijegedachte.nl

Vrijdenkerscafé Tafel van de Rede

Locatie: De Fermerie, Muggenplein 9, Deventer
Wanneer: elke eerste donderdag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur
(inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, consumpties voor eigen rekening
Contact: deventer@devrijegedachte.nl

Haagse Verlichtingsborrel

Locatie: Louis Café Restaurant, Muzenplein 135, Den Haag
Wanneer: elke tweede maandag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur
(inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, consumpties voor eigen rekening
Contact: denhaag@devrijegedachte.nl

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
• In memoriam Frans Bijlsma	<i>Paul Hopster</i>	2
• Geen voortleven, maar voorleven — Terugdenkend aan Frans Bijlsma	<i>Anton van Hooff</i>	2
• Nederlandse Calvinisten aan Route 66	<i>Lex Vink</i>	3
• Reactie: Pijn van planten	<i>Menno Harsveld</i>	4
• <i>Ware Rede</i> van Kelsos, vroegste ontmaskering van het christendom	<i>Anton van Hooff</i>	5
• Twee gedichten	<i>M.B. van Emmen</i>	6
• Reactie + Replik betr. <i>Dat heeft niets met de Islam te maken</i> van Thomas Spickmann	<i>Henk Koehorst + Thomas Spickmann</i>	7
• Leg rijken daarom corveebelasting op	<i>Anton van Hooff</i>	8
• Drie losse vrije gedachten	<i>Anton Mullink</i>	9
• <i>Altijd Noorwegen</i> – Gerrit Jan Zwier	<i>Floris van den Berg</i>	9
• Moraliteit en moraal zonder god	<i>Jan van Hooff</i>	12
• <i>The simple mathematics of Jesus</i> – Thomas Colignatus	<i>Paul Mercken</i>	15
• Reactie op de ‘boekbespreking’ door Paul Mercken	<i>Thomas Cool</i>	16
• Zonder paradox geen vrijheid	<i>Fons Tel</i>	16
• <i>Van God los</i> – Ewout Klei en Remco van Mulligen	<i>René van Elst</i>	18
• De vrijheid van denken wordt wereldwijd bedreigd	<i>Wim Aalten</i>	20
• Antieke doden roepen op tot lekker leven	<i>Anton van Hooff</i>	21
• En Jezus sprak tot Nietzsche (gedicht)	<i>Tom van Ewijk</i>	22
• Eerbetoon aan Piet Spigt – Symposium 28-11-2014	<i>René van Elst</i>	22
• Koester de democratie!	<i>Floris van den Berg</i>	25
• Mijn ontkering	<i>Anton van Hooff</i>	29
• Pegida, Islamofobie, kou in harten en de grondwet	<i>Enno Nuy</i>	30
• Drie inzendingen m.b.t. de Charlie Hebdo-aanslag	<i>Jan Bontje, Leon Wecke, Paul Mercken</i>	31
• Open brief aan de vader van Sultan Berzel	<i>Enno Nuy</i>	32
• Geen Ring van de Rede te smeden	<i>Anton van Hooff</i>	33
• Revival van Skepter	<i>Redactie</i>	33
• Cogito ergo sum	<i>Sander Brouwer</i>	33
• Violtjes, geplukt van onze website	<i>Redactie</i>	34
• Vrijdoeners gezocht!	<i>Anton van Hooff</i>	35
• Voorrang voor gezond verstand	<i>Anton Mullink</i>	35
• Het einde van communicatie	<i>Ben Warner</i>	36
• In vacature voor Jezus is eindelijk voorzien	<i>André de Bruin</i>	36
• De laatste door de eerste beweger bewogen bewogenen	<i>Donald Elsas</i>	37
• <i>Piet Spigt, Humanist en Vrijdenker</i> (boekbespreking)	<i>Dik Kruithof</i>	39
• Bijles in de hogere wiskunde van de vrijheid van expressie	<i>Floris van den Berg</i>	40
• Incident	<i>Leon Wecke</i>	41
• <i>De Verbeelding van het denken</i> (boekbespreking)	<i>Paul Mercken</i>	42
• Over spiritualiteit	<i>Frans Couwenbergh</i>	43
• Twee overpeinzingen	<i>Sander Brouwer</i>	44

In memoriam Frans Bijlsma

Paul Hopster

Frans Bijlsma was een gentleman op en top. Altijd goed gekleed, altijd in voor een goed gesprek. Hij heeft geruime tijd meegedraaid in de redactie van *De Vrijdenker* en genoot daarvan. Hij ging zelf steeds meer artikelen schrijven voor het maandblad. Zijn teksten waren altijd hoogst relevant voor het vrijdenken. Hij was ook een vrijdenker tot in zijn vezels. Hij formuleerde altijd heel precies, maakte gebruik van zijn wetenschappelijke kennis, vooral op gebied van medicijnen – hij was patholoog – daarbij was hij scherp en kon hij meedogenloos zijn als een toegezonden tekst halfzachte spiritualiteit betrof.

Waar gingen zijn teksten over?

God is een idee, een *construct*. Datzelfde geldt voor hemel, hel, hiernamaals, heiligen, engelen en wonderen. Die hebben niets met de werkelijkheid te maken, maar alles met fantasieën, wanen of waanachtige ideeën die het religieuze brein koestert. God zit in je hersenen, meer specifiek in de temporaalkwab van je hersenen. Patiënten met temporale epilepsie melden herhaaldelijk religieuze ervaringen of: boodschappen-van-God. Volgens Frans zal de tijd komen dat God bij de fabeldieren wordt bijgezet. Datzelfde geldt voor een of het hiernamaals, hel en vagevuur, zo ook voor 72 hemelse maagden die hitsige mannen staan op te wachten. Is er voor vrouwen geen plek in het hiernamaals? En dan is er de hemel als beloning voor zelfmoordterroristen. Naast geloof in God zijn er talloze niet religieuze geloven die evenmin op waarheid zijn gestoeld. Het gaat daarbij enerzijds om het geloof in het bestaan van hogere, maar niet goddelijke wezens of verschijningen, anderzijds om geloof in het niet bestaan van reële wezens of verschijningen. Dit geloof berust veelal op het MOETEN bestaan. Er MOET toch wel iets bestaan als God en Duivel, er MOET toch wel een creator bestaan. Het creationisme berust op de aanname van het MOETEN bestaan en ontstaan van hogere krachten en geesten. Het ontstaan en de functie van planten en dieren is zo gecompliceerd dat zij wel gecreëerd MOETEN zijn door een goddelijke creator. Schijnbaar toevallige ontmoetingen of gebeurtenissen zijn zo onverwacht dat zij niet toevallig kunnen zijn, nee zij MOETEN wel door een hogere creator zijn gecreëerd. Toeval bestaat niet... voor creationisten. Voor de vrijdenker bestaat God niet en toeval wel. Zo bestaan er ook geen wonderen, wel wonderlijke verschijnselen. Wonderen zijn vaak leuk, zo is het leuk om in wonderen te geloven. Als je maar niet gaat geloven dat die zogenaamde wonderen geen echte wonderen zijn. Wonderen zijn leuk, maar hebben niets met de werkelijkheid te doen.

Frans was een felle tegenstander van bijzonder onderwijs. De ouders moeten niet een geloof opdringen aan hun kinderen. Het kind moet zelf kiezen voor een of geen godsdienst, zodra het kind rijp is voor zo'n keuze. Het is niet: godsdienst staat vrij, maar godsdienstkeuze. Daarnaast geldt: godsdienst is een privézaak.

Frans heeft veel betekend voor het vrijdenken.

Geen voortleven, maar voorleven

Terugdenkend aan Frans Bijlsma (5 augustus 1938 — 8 december 2014)

Tekst uitgesproken door voorzitter Anton van Hooff op de herdenkingsbijeenkomst van 12 december 2014 in Nieuwerkerk a/d IJssel

'Hé, Frans was er niet,' zeiden we in het bestuur toen we terugblikten op de Anton-Constandse-Vrijdenkerslezing van 11 oktober. Dat was een slecht teken, want Frans was er altijd wel als *De Vrije Gedachte* een bijeenkomst hield. Voor hem was de afstand vanuit Zeeuws-Vlaanderen nooit een excuus voor afwezigheid. Een enkele

keer kwam hij door verkeersperikelen te laat. Dan verontschuldigde hij zich omstandig, want hij vond dat als echte heer heel vervelend.

Frans was een zeer betrokken lid, een zoals je er honderden zou wensen. Hij was jarenlang lid van de redactie van *De Vrijdenker*, nog steeds het enige humanistische blad dat maandelijks verschijnt. Hij bleef tot het laatste toe gedegen en geestige artikelen bijdragen. Ja, hij was wel een aimabele heer, maar hij kon enorm uit zijn slof schieten als het ging om godsgeloof en andere waanvoorstellingen. Daarop bedreef hij met de pen meedogenloos anatomie.

Hij was als echte vrijdenker een felle atheïst, een god-vrije.

Zo betuigde hij zijn hartelijke instemming met een stukje waarin ik de vloer aanveegde met de reputatie van boeddhisten als vreedzame, tolerante lieden. In Myanmar (Birma) gaan Boeddhistische monniken voor in het vermoorden van mensen van het foute geloof, in dit geval moslims.

Frans had een grote liefde voor boeken. Hij ordende de bibliotheek die de vereniging op haar Rotterdamse hoofdkwartier had. Hij was sinds mensenheugenis, althans sinds mijn heugenis, bestuurslid van onze uitgeverij. In die hoedanigheid beoordeelde hij niet alleen boeken op hun uitgeefbaarheid, maar hij vertaalde zelf *Hoe komen we bij god? vroeg het biggetje*, uniek als boekje dat kinderen aanzet tot nadenken over de intolerantie van gelovigen.

Ik ben blij dat mijn laatste herinnering aan Frans die is aan een moment van zijn glorie. Ik was er in Breda bij toen hij op 23 augustus zijn jongste boek presenteerde, *Het verdwijnpunt*. Hij vroeg mij toen of ik niet mijn studie over zelfdoding in de oudheid zou verversen. Hij had het indertijd – het boek verscheen in 1990 – met grote interesse gelezen. Ik kon hem zeggen dat ik op het onderwerp ging terugkomen in een brede studie over het

omgaan met de dood in de oudheid. Werktitel: *Sterven in Klassieke Stijl*.

Voor dat boek lees ik honderden Griekse en Latijnse grafinscripties. Er blijkt in de oudheid een fantastische verscheidenheid bestaan in de manieren waarmee men met de dood omging. Aan het ene uiterste spreken de grafteksten van een vast (christelijk) geloof dat de dood niets meer is dan een tijdelijke slaap in afwachting van de opstanding met ziel en lichaam. Aan de andere kant wordt ieder voortbestaan volstrekt ontkend en worden de levenden aangespoord alles uit het unieke bestaan te halen. Heel vaak spreken die grafteksten de voorbijganger aan; hij wordt uitgenodigd de inscriptie te lezen, hardop zoals in de oudheid te doen gebruikelijk: zo werd de dode nog even tot leven gewekt.

Frans zou zich stellig gevonden hebben in deze epitaaf:

HET GA JE WEL, VOORBIJGANGER, BEDENK DAT
VOOR ALLE STERVELINGEN HETZELFDE EINDE IS,
GENIET HET LEVEN ZOLANG JE LEEFT.

Voor de laatste resten van Frans, die het leven volop heeft genoten, zal er geen vaste begraafplaats en dus geen grafinscriptie zijn. Zijn as wordt immers over de Noordzee verstrooid en keert zo in de cyclus van de materie terug. Nee, voor Frans Bijlsma is er niets van een voortleven in vaste vorm, maar voor ons vrijdenkers is zijn exemplarische bestaan een voor-leven.

Nederlandse Calvinisten aan→ Lex Vink

Er zijn weinig mensen die nooit gehoord zullen hebben van de fameuze route 66 in Amerika, de eerste weg voor het autoverkeer van Chicago naar Californië. Al is het maar vanwege de zestiger jaren hit en meezinger Get your kicks on route 66. Onsterfelijk gemaakt in de covers van Nat King Cole (al in 1942), Chuck Berry, de Rolling Stones en meer dan een dozijn mindere grootheden.

In onze tijd verscheen het nog weer eens als begeleidende muziek voor de film *Cars*. En als u als Vrijdenker niet weet wat de film *Cars* inhoudt: vraag uw (klein)kinderen, neefjes of buurjongetjes, of kijk eens rond in een speelgoedwinkel.

Aan route 66, in de staat New Mexico, ligt het stadje Gallup, vereeuwigd in de strofe:

*Won't you get hip to this timely tip
When you make that California trip*

.....

*You see Amarillo,
Gallup, New Mexico*

Gallup werd gesticht na de verovering van het noorden van Mexico door de Verenigde Staten, meer bepaald bij de aanleg van de Santa

Fé spoorweg. De spoorwegbeambte David Gallup had daar een nederzetting gebouwd. Hij was betaalmeeester voor de lonen van de spoorwegarbeiders. Wanneer de arbeiders hun loon kregen zeiden ze 'we gaan naar Gallup', om vervolgens de met zware fysieke arbeid verkregen dollars te kunnen omzetten in drank en vrouwen.

In die tijd zal er weinig ander vertier geweest zijn, en we spreken nog niet van onze gereformeerden die beide fenomenen ter ontspanning uiterst verwerpelijk zouden vinden. Hoewel, ik sprak Amerikanen van Nederlandse afkomst die in hun familie het woord 'slokkie' als Nederlands relic hadden behouden voor een borreltje.

Vandaag is Gallup een stad van 20.000 inwoners aan de rand van het grootste Indianenreservaat, dat van de Navajo's. De Navajo Indianen waren in de jaren voorafgaand aan de aanleg van de Santa Fé spoorlijn gruwelijk vervolgd. Dieptepunt was een zogenoemde *Long Walk* van 500 km in 18 dagen, vergelijkbaar met de geforceerde marsen van concentratiekampgevangenen van het ene naar het andere KZ in het voorjaar van 1945. Uiteindelijk werden de overblijvende Navajo's bijeengedreven in een reservaat in de dorre halfwoestijn van New Mexico en Arizona. De Indianen zelf spreken niet graag van reservaten. Zij prefereren *Navajo Nation*. Begrijpelijk.

Dan nu de gereformeerden, hoe kwamen die daar terecht. Rond 1850

was een flink aantal Calvinisten uit Nederland naar Amerika geëmigreed. Honger, ziekte en armoede teisterden Europa. Een aardappelziekte veroorzaakte echte hongersnood. Enkele invloedrijke, charismatische dominees met uitgesproken ideeën over de wederkomst van Christus en aanverwante zaken over het einde der tijden streken met hun aanhangers neer in de Staten Iowa en Michigan, in het gebied van de Grote Meren in het noorden van de Verenigde Staten.

Eerst sloten ze zich aan bij de nog uit de tijd van Nieuw Amsterdam, de oude naam van New York, stammende *Reformed Church in America*. Maar al spoedig scheidde een groep dogmatisch calvinistische nieuwkomers zich af om een eigen kerk te stichten, de *Christian Reformed Church*. Die bleven hun Nederlandse dialecten een generatie langer spreken dan hun minder dogmatisch ingestelde landgenoten die sneller wilden integreren in de Amerikaanse samenleving.

De dogmatische christelijk gereformeerden stichtten hun eigen scholen. En rond 1900 kregen zij de kriebels van missie- en zendingsdrift. Eerst richtten zij hun oog op China, maar daar was de concurrentie van andere gezindten te groot. Dus zocht de *Board of Heathen Missions* een binnenlands terrein, bij de heidenen

Lex Vink (Zuid Beijerland, 1943) was luchtverkeersleider op Schiphol en werkte bij de luchtvaartorganisatie Eurocontrol te Brussel tot zijn pensionering in 2004.

van de Indianenstammen.

Een verkenners werd erop uitgestuurd. Het Navajo reservaat in het op Mexico veroverde zuidwesten van de Verenigde Staten was inmiddels per trein bereikbaar. In de buurt van Gallup werd een bron gevonden, dat was wel een bestaansvoorwaarde in dat dorre gebied. Rehoboth werd de naam, naar de bijbelse patriarch Isaac die ook zijn bron had veroverd op de Philistijnen, zoals in New Mexico de bron veroverd moest worden op de Indianen en op de concurrentie.

Een concurrerende kerk van het Methodistische stempel zat daar al wel, maar die kon worden uitgekocht. Tussen 1900 en 1910 ging een tiental gereformeerden aan de slag, van wie er zeven in Nederland waren geboren, in de Friese dorpen Munnekezijl en Hallum, in het Zeeuwse Goes, het Groningse Leek en het Gelderse Warken bij Zutphen. De anderen waren tweede generatie Amerikanen van Nederlandse afkomst. In 1913 begon het eerste

Navajo meisje haar verpleegstersopleiding.

Maar in de ogen van de gelovige zendelingen was een verpleegstersopleiding geen doel, maar middel. Religieus werk had de voorrang, vooral bijbeltraining. De medische activiteiten werden gezien als een *entering wedge*, een wig, te drijven in de Indiaanse gemeenschap teneinde de bijbel aan de man te brengen.

Toch was niet iedereen even streng in de leer. In de dertiger jaren was een zekere Pousma, ook een naam met Friese wortels, een zeer bekwame organisator met zowel een theologische als een medische opleiding. Pousma legde de nadruk op de medische taken, tot ongenoegen van zijn meer rechtzinnige collega's en superieuren. Pousma behandelde ook blanken uit de omgeving, die overigens een aanmerkelijk hoger tarief moesten betalen, wat allemaal tegen het zere been was van de rechtzinnigen.

Door de extra inkomsten hield

Pousma het nog lang vol, maar uiteindelijk hield hij het voor gezien. Hij vestigde zich in 1940 als particulier arts in Gallup. In de vijftiger jaren bracht Pousma het tot senator in de staat New Mexico voor de Republikeinen. In 1957 deed hij persoonlijk de inenting tegen polio onder de opgestroopte mouwen van 66 collega's. Toch best een evolutie voor iemand die zijn carrière was begonnen als theologiestudent aan een streng gereformeerd instituut waarvan aanhangers tot in onze dagen vaccinatie een instrument van de duivel vinden.

Rehoboth als missiepost langs route 66 bestaat ook niet meer. In 1975 viel het doek voor de medische missie van de Christian Reformed Church bij de *Native Americans*, zoals ze tegenwoordig worden genoemd. Het hospitaal van het gereformeerde Rehoboth fuseerde met de vroegere concurrent in geloofszaken, het katholieke St Mary. Gereformeerden samen met katholieken, en dan te bedenken dat ze er 80 jaar oorlog voor over hebben gehad om dat niet te laten gebeuren. 't Kan verkeren, zeiden ze in die tijd al. Enfin, met het CDA in Nederland is het niet anders.

Toch zullen vrijdenkers de voormalige zendingspost Rehoboth niet zonder ergernis kunnen passeren. Een gereformeerde christelijke school staat er nog steeds, en hoe. *Celebrating 112 years of God's Faithfulness*, roept de website met een uitroep teken. Mocht je route 66 op een toeristische trip willen afrijden, dan kun je als vrijdenker dus maar beter Rehoboth passeren en Indiaanse Navajo souvenirs gaan kopen in Gallup. *Get your kicks!*

De gegevens voor dit artikel zijn alle op internet gevonden.

REACTIE: Pijn van planten

Omdat het niet de bedoeling is de hele discussie over veganisme nieuw leven in te blazen, wil ik me beperken tot twee opmerkingen n.a.v. de stukjes van Anton van Hooff en Enno Nuy in De Vrijdenker 2014-10 over de pijn van planten.

Het is al langer bekend dat planten op bepaalde fysische prikkels reageren. Die reacties zijn te vergelijken met het geluid van een bel wanneer er stroom wordt geleid door een draad waaraan deze is bevestigd. Zoals we de bel geen gevoel toekennen, is er ook geen enkele reden dat te doen in het geval van planten, welke een centraal zenuwstelsel missen.

Overigens, wanneer men toch wil blijven volhouden dat

planten gevoel bezitten, een vaak gehoorde drogreden contra het veganisme, is dat een reden temeer om veganist te worden. Het kost immers aanzienlijk meer planten om eerst dierlijk voedsel te verkrijgen, dan wanneer men deze direct consumeert.

Tenslotte wil ik er nog op wijzen dat plantaardig eten oneindig veel meer uiterst smakelijke en gevarieerde mogelijkheden biedt dan vleesvervangers. Er is geen enkele reden om vlees te vervangen door iets wat daarop moet lijken. Ik zelf eet ze bv praktisch nooit (meestal te zout en verder weinig smaak). Toch geniet ik als nooit voor de tijd dat ik veganist ben geworden van de heerlijkste plantaardige gerechten.

Menno Harsveld, Luchtmachtpsycholoog (buiten dienst)

Ware Rede van Kelsos, vroegste ontmaskering van het christendom

Anton van Hooff

Zoals bij iedere nieuwe sekte gebeurt, werden christenen in het begin beticht van allerlei wandaden.

Ze zouden aan incest doen – misschien werd de onderlinge aanspreking van ‘broeders en zusters’ door buitenstaanders wat te letterlijk genomen. Ze bedreven kannibalisme – mogelijk werd het consumeren van Christus lichaam in de eucharistie niet helemaal begrepen. Lichtschuw tuig was het, ze koesterden volgens geschiedschrijver Tacitus een haat tegen het mensdom (*odium generis humani*) en ze gaven zich over aan een verderfelijke bijgeloof (*exitiabilis superstitio*). Dat ze het met ezels deden, speelde nog een rol in het proces wegens godslastering tegen Gerard Reve.

Origenes onderwijst de geloofsleerlingen in de catechumenenschool te Alexandrië (ets van Jan Luiken)

Pas in de tweede eeuw van wat ooit de christelijke jaartelling zou worden, begonnen heidense intellectuelen notie te nemen van het christendom. Ze werden daartoe uitgenodigd door ontwikkelde gelovigen die door ‘apologieën’ de vooroordelen bestreden. De vroegste heidense denker die op niveau het debat met het christendom aanging was Kelsos (verlatijnt: Celsus).

De titel van Kelsos’ aanval uit 178 was *Ware rede, Alèthes logos*. De ‘logische’ aanval was zo raak dat Origenes nog tachtig jaar later een complete weerlegging van Kelsos’

refutatie nodig vond. In zijn *Tegen Kelsos* geeft hij punt voor punt diens verfoeilijke opvattingen letterlijk weer, zodat we het hele betoog kunnen reconstrueren, want het origineel is natuurlijk niet door het filter van de christelijke overlevering gekomen.

In de inleiding karakteriseert Kelsos de christenen als een clandestien genootschap met een geheime leer. Het brengt niets nieuws voor zover het gaat om de moraal en de verwerping van afbeeldingen. Hun leer voldoet echter niet aan de basis-eisen van redelijkheid. Hun motto’s zijn immers ‘Onderzoek niet, maar geloof’, ‘Uw geloof zal u redden’ en ‘Kwalijk in het leven is wijsheid, goed dwaasheid’.

Christen en Jood menen een hogere wijsheid in pacht te hebben, terwijl hun ideeën over de kosmos en dergelijke gemeengoed zijn bij alle volkeren en wijzen. Kelsos voert vervolgens een Jood op die tegenover een veronderstelde christelijke gesprekspartner het leven en optreden van de stichter van het christendom onder de loep neemt. Zijn moeder was al verloofd met een timmerman toen ze werd bezwangerd door een Romeinse soldaat die die Panthera heette

(*Tegen Kelsos* 1,32). Op het eerste gezicht lijkt het een onwaarschijnlijke naam, maar laat er nu inderdaad een Tiberius Iulius Abdes *Pantera* hebben bestaan, zoals een grafsteen uit 40 nC in Duitsland bewijst. Deze *Pantera* kwam ook nog uit het oosten, uit het Phoenicische Sidon. Om haar slippertje te maskeren zei Maria toen ze door haar verloofde aan de kant werd gezet, dat het kind van de Heilige Geest was. Iemand van zo bedenkelijke afkomst, die zelfs naar Egypte moest vluchten, kon toch niet de Messias zijn geweest, wel?

Tijdens zijn prediking vond Jezus geen gehoor bij zijn landgenoten

Anton van Hooff (1943) is klassiek historicus te Nijmegen en voorzitter van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte

voor zijn bewering dat hij een goddelijke zending had. Als volgelingen vond hij alleen maar twaalf minderwaardige lieden, belastinginners (‘tollenaars’) en vissers, een fraaie entourage voor een godheid, niet? Zijn wonderen waren fantasie. Voor zover ze iets voorstelden, waren ze niet wonderbaarlijker dan wat Egyptische en andere tovenaars konden presteren.

Jezus’ voorspelling van zijn dood is een puur verzinsel van zijn leerlingen. Ook zijn opstanding is een fabel, die doet denken aan wat bijvoorbeeld van Pythagoras werd beweerd. Als Jezus werkelijk verrees, waarom verscheen hij dan alleen aan zijn discipelen en niet aan hen die hem vervolgden en bespotten?

Vervolgens gooit Kelsos christenen en Joden op één hoop: filosofisch gezien berusten hun religies op dezelfde basis. Hun meningsverschillen zijn van een belachelijke futiliteit. Zowel Joden als christenen zijn renegaten, de Joden doordat zij opstonden tegen de Egyptenaren en de christenen omdat ze zich hadden afgescheiden van de Joden.

Uit alles blijkt dat Kelsos wist waarover hij het had. Hij kende de Heilige Schrift en hij was ook bekend met de vele conflicten onder de christenen. Alleen de naam hadden ze gemeen, terwijl ze uiteenvielen in vele sekten, die elkaar verketterden. En wat voor lieden trokken de christenen aan? Niet de wijzen en goeden, maar de onwetenden en zondaars.

Waarom zou God trouwens de menswording van een Christus nodig

Sadomasochistische erotiek: martelares aan een kruis (S. Apollinare Nuovo, Ravenna)

Borstbeeld van Germanicus Caesar uit Egypte, ca. 14-20, beschadigd en van kruisje voorzien door Christenen (British Museum)

hebben om zich te openbaren? Vervolgens neemt Kelsos de christelijke leer punt voor punt onder de loep en stelt telkens vast dat zij niet door de beugel van een rationele filosofie kan. Het weinige dat eraan waar is, was aan de Grieken ontleend. En terwijl de Griekse filosofen zoals Plato, Herakleitos en Sokrates duidelijk onderscheid maakten tussen echte waarheid en schijn, eisen de

christenen dat we geloven wat we niet begrijpen. Hier komt Kelsos terug op het verwijt dat het christendom uitgaat van het principe 'onderzoek niet, maar geloof'. De apologet Tertullianus was juist trots op de onredelijkheid: 'Geloofwaardig is het omdat het dwaas is' (*Credibile est quia ineptum*, vaak weergegeven als *credo quia absurdum*).

Het Koninkrijk Gods, betoogt Kelsos verder, is een perversie van Plato's leer van de ideale staat, en als de christenen zeggen dat God een geest is, praten ze de stoïci na. Ten slotte is hun idee van een hierna-maals ontleend aan diverse dichters en denkers. En de opstanding is een variant op het eeuwenoude concept van zielsverhuizing.

In het laatste deel van zijn werk doet Kelsos een beroep op de christenen om hun cultus op te geven en zich naar de meerderheid te voegen. Ze moesten de ijdele hoop op het vestigen van een christelijke heerschappij opgeven. Hij vraagt de christenen hun kwalijke isolement te verlaten en zich te voegen bij degenen die door woord en daad actief bijdroegen aan het heil van het Rijk. Slechts één keer schiet de man van de Ware Rede uit zijn slof, wanneer hij christenen vergelijkt met een

troep vleermuizen, mieren en kikkers (4,23).

Uit deze samenvatting blijkt dat Kelsos bereid was het debat met de christenen aan te gaan, waartoe ze volgens hun apologeten graag bereid waren. Als zo'n gesprek al tot stand kwam, was het net als nu een dialoog van doofstommen. Al voor de arts Galenos zijn Joden en christenen van een spreekwoordelijke verstoktheid. Hij heeft het opgegeven artsen van een andere medische school van hun onjuiste opvattingen te overtuigen, 'want vlugger zou men mensen van Mozes en Christus afbrengen, dan artsen en filosofen die bij hun richting zweren' (*Vershil in polsslagen* 8,579).

Buiten het intellectuele genoegens dat Kelsos' geschrift de lezer nog steeds bezorgt, is er een punt dat ik als klassiek historicus belangrijk vind. Nergens uit hij twijfel aan de historiciteit van Jezus, terwijl hij onvergelijklijk veel dichter bij de feiten stond dan wij. In die zin bevestigt Kelsos mijn geloof in Jezus.

Over het optreden van christelijke apologeten en het geestelijke klimaat van Kelsos' tijd is veel meer te vinden in mijn *Marcus Aurelius. De keizer-filosoof*, Ambo/Anthos 2012.

Twee gedichten

M.B. van Emmen

(geschreven onder pseudoniem; de auteur is bij de redactie bekend)

Profeten

Zij die het hebben voorgezegd,
Werden gedemoniseerd,
Doodgezwegen, doodgemaakt.

Nu keren de middeleeuwen terug,
Regeert het zwaard weer de woestijn.
De ene profeet is de andere niet.

september 2014

Hartelozen*

Het heilige land
Van herkomst
Heeft onze helden
Geen melk en honing
Te bieden.

In Holland,
Dat lage land
Vol vieze varkens,
Heidenen, homo's, honden,
Valt genoeg te halen.

Maar het geloof roept,
Het bloed kruipt.

Dus verlaten zij
Het land van
Anne Frank en Coen,
Om in Syrië
Harten te stelen.

Maar niet zij vallen op,
De stilte die zij achterlaten,
Want harten stelen
Is toch iets veel
Wilders dan Fitna.

Of is het stelen
Hier al begonnen?

mei 2013

*Op 12 mei 2013 verscheen op het Internet een gruwelvideo over een islamitische strijder in Syrië die organen eet van een gesneuvelde regerings soldaat.

REACTIE: Henk Koehorst reageert op het artikel "Dat heeft niets met de Islam te maken!" van Thomas Spickmann in De Vrijdenker 2014-09

Geachte redactie,

Zoals u weet ben ik een kritische lezer van De Vrijdenker en deze keer is de heer Spickmann aan de beurt.

Hij schrijft dat Duitsland, Italië en Oostenrijk na de eerste wereldoorlog de verliezers waren. Dat is onjuist; de Italianen vochten aan geallieerde zijde en hebben een titanenstrijd gevoerd tegen de Oostenrijkers. Aan beide zijden sneuvelden honderdduizenden soldaten. Na de oorlog werd als beloning voor de geallieerde inzet Zuid Tirol aan Italië toegewezen. Heet nu Alto Adige, voor de Italianen uiteraard.

Verder schrijft de heer Spickmann dat na 1945 een eind kwam aan het fascisme in Europa. Hij vergeet zeker dat het Franco-regime gewoon bleef bestaan tot midden 70er jaren. Het Russische gevaar was belangrijker dan de strijd tegen het fascisme.

Dat o.a. de Duitsers tot het inzicht kwamen dat dit de verkeerde weg was, daar is nog wel wat tegen in te brengen. Officieel werd afstand genomen van het Nazi-regime en spijt betuigd.

Mijn persoonlijke ervaring is toch iets anders. Tot in de 70er jaren heb ik veel contact gehad met Duitsers als vertegenwoordiger van een verzekeringsmaatschappij, die een vestiging in Frankfurt had. Nou, de reacties op het Nazi-regime waren nogal gemengd als ik het zo mag uitdrukken. De grootste fout die Hitler gemaakt had, was zijn oorlog tegen de Sovjet-Unie en dat -ie de oorlog had verloren. Ook de Holocaust nam men hem kwalijk. Maar er waren ook veel positieve reacties. Vaak vond men Hitler charismatisch en zijn streven naar een groot Duits Rijk een prima idee.

Jarenlang hielden ex-Wehrmachtsoldaten en SSers reünies. Tijdens een fietsvakantie in Beieren ben ik met een vriend tegen zo'n reünie aangelopen. Je wist niet wat je hoorde en zag. Daar lustten de honden geen brood van. Vaandels, gebrul, Heil Hitler-geschreeuw en uiteraard veel bier.

Nog even over inzicht gesproken. Dit ging weer niet zover dat Duitsland oorlogsmisdadigers aan Nederland uitleverde. Dat anti-uitleveringswetje bestaat volgens mij nog steeds.

Met vriendelijke groet,
Henk Koehorst

REPLIEK: Thomas Spickmann reageert op de hiernaast afgedrukte reactie van Henk Koehorst

In de nevenstaande reactie is niet te herkennen waarover het in mijn artikel van oktober 2014 daadwerkelijk ging. Daarom ben ik genooddaakt om de lezer eraan te herinneren.

Mijn ambitie was om bepaalde gedachten van de Duits-Egyptische politicoloog Hamed Abdel-Samad hier in Nederland onder de aandacht te brengen. Zijn stelling is dat de politieke islam en zijn groeperingen van fascistische aard zijn en dat dit ook in de koran terug te vinden is. De Arabische wereld is daar nog niet overheen. Hierbij heb ik in mijn artikel een vergelijking met Europa gemaakt waaraan de heer Koehorst zich stoort: Want daar kwam in tegenstelling tot het Midden-Oosten in 1945 een einde aan het fascisme (in Spanje was het inderdaad pas 30 jaar later) met het inzicht dat dit de verkeerde weg was. Met dit laatste bedoelde ik een decennialang proces van maatschappelijke verwerking van het verleden (vooral in Duitsland) waarop ik echter, gezien de context, niet uitgebreid wilde ingaan, en ook niet op tekortkomingen.

Of Italië na de eerste wereldoorlog bij de overwinnaars of verliezers hoorde, is een kwestie van zienswijze. Uiteraard hebben de Italianen aan de kant van de geallieerden gestreden en Zuid-Tirol verworven. Daar staat tegenover dat de geallieerden aan de Italianen nog verdere toezeggingen gedaan hadden die later niet nagekomen werden. Dit werd in Italië als vernedering (gestolen overwinning) gezien hetgeen een oorzaak voor het latere ontstaan van het fascisme in dat land was.

Op zich is een lezer vrij om op bepaalde onderdelen van een artikel te reageren als hij vindt dat er inhoudelijk iets tekortschiet. Alleen is bovenstaande tekst in een stijl van mij op de vingers tikken geschreven. Het had vriendelijker gekund.

Thomas Spickmann, redacteur van De Vrijdenker

WERELDS NIEUWS

Foutje, bedankt!

Het politiebureau in het Amerikaanse Pinellas krijgt

een nieuw tapijt, omdat op het oude een flinke speelfout staat.

Er had moeten staan 'IN GOD WE TRUST' maar in plaats daarvan staat er 'IN DOG WE TRUST'. Het tapijt lag er al een paar maanden toen de fout werd ontdekt. Volgens een woordvoester was het de schuld van de producent. Het kleed van ca. 500 dollar wordt vervangen.

Ontleend aan WFTV.com en NU.nl, 14 jan. 2015

Hoe God verdween uit Nederland

Voor het eerst telt Nederland meer ongelovigen dan gelovigen. Iets meer dan een kwart van de bevolking is agnostisch,

terwijl 17 procent gelooft in het bestaan van God.

Dat meldde Trouw op basis van een representatief onderzoek van Ipsos, politicoloog André Kouwel en godsdienstpsycholoog Joke van Saane van de Vrije Universiteit.

De laatste meting werd gehouden in 2012. Toen waren er net meer gelovigen dan ongelovigen. Een verklaring voor de afname van gelovigen is volgens de onderzoekers dat mensen meer kunnen bepalen wie ze zelf zijn.

53 procent van de Nederlanders denkt dat er leven na de dood is, maar over hoe dat hiernamaals eruit zou moeten zien, wordt verschillend gedacht.

Onder jongeren is het aantal gelovigen iets hoger dan onder ouderen. Een op de vijf Nederlanders tussen 18 en 34 jaar zegt in God te geloven. Dat percentage ligt een stuk lager bij andere, oudere leeftijdsgroepen. Dat is opvallend, maar het is volgens de opstellers van het rapport nog te vroeg om er conclusies aan te verbinden. Er is geen eerder onderzoek waaruit iets soortgelijks blijkt.

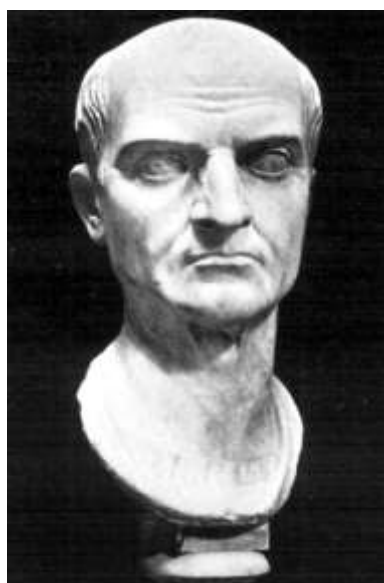
Ontleend aan NU.nl/ANP 16 jan. 2015

Leg rijken daarom corveebelasting op

Anton van Hooff

Nooit zal ik aan een loterij deelnemen: stel je voor dat ik die miljoenen zou winnen. Dan kom ik te staan voor de duivelse dilemma's waarmee de stuitend rijken worstelen: een tweede huis in Spanje kopen? Of zijn we aan een nieuwe privéjet toe? 'Maar je kunt het geld toch aan een goed doel weggeven?' Zo eenvoudig is dat echter niet, gegeven de te voorziene perikelen met het schenkingsrecht. Horden belasting- en beleggingsadviseurs springen de miljonair op zijn nek en verstoren zijn tot dan toe aangename bestaan.

Ben ik de enige die geen enkele jaloezie voelt ten opzichte van die zielige rijken? Tegenover hun 'conspicuous consumption' past alleen een meewarig schouderophalen. Meer dan dit 'uitbundig uitgeven' verontrust echter de schaamteloze *hybris*, zelfoverschatting, van deze obscene graaiers: hoe kunnen ze zichzelf wijsmaken dat ze honderd of duizend keer meer waard zijn dan hun werkster die braaf haar belasting betaalt? Dit geloof dat je als rijke meer betekent is een wezenlijk gevaar voor de democratie. In dit opzicht heeft de GroenLinkser Marcel ten Hooven in het voetspoor van Piketty volkomen gelijk (NRC-HB Opinie & Debat van 28 augustus 2014). Ook juist is zijn vaststelling dat de PvdA schandelijk in gebreke blijft in het bestrijden van de onge-

Gaius Cilnius Maecenas,
-70 tot -8

lijkheid, die volkomen uit de hand loopt. Niet voor niets heb ik die partij na bijna vijftig jaar lidmaatschap de rug toegekeerd. In Ten Hoovens artikel wordt de oprechte sociaal-democraat Pen aangehaald. Die heeft in zijn Willem-Dreeslezing van 1991 gewezen op de 'aardige kanten' van extreme rijkdom: "Iemand moet toch in staat zijn om een particuliere schilderijenverzameling aan te leggen of oude landgoederen in stand te houden." Ja, ze zijn er, de mecenasen die bij hun dood hun schuld aan de maatschappij vereffen door hun vergaarde schatten aan de gemeenschap na te laten. Maar waarom in onzekerheid wachten op vrijblijvende, postume wel-doenerij?

Als prototype van de democratie heeft het klassieke Athene al de weg gewezen hoe een rechtsstaat kan omgaan met de tegenstelling tussen gelijk burgerschap en de ongelijkheid van bezit. Vermogende burgers werden daar extra aangeslagen, niet via een progressief belastingtarief, maar zij werden verplicht bepaalde publieke taken op zich te nemen. Die antieke dienstbelasting heette *leitourgia* – ons woord liturgie voor eredienst gaat erop terug. Zo kon een rijk lid van de burgergemeenschap worden verplicht voor een jaar voor eigen rekening een oorlogsgalei in de vaart te houden. Of hem kon worden opgelegd te zorgen voor de opvoering van een tragedie bij de toneelvoorstellingen waaraan de hele burgerij zich kwam vergapen – een speciaal theaterfonds keerde presentiegeld uit ter hoogte van het gederfde dagloon om iedereen in staat te stellen deel te nemen aan dit gemeenschapsgebeuren. De vermogende burger kon ook voor een jaar worden belast met de exploitatie van de openbare sportinrichting, het *gymnasion*. In Rome sprak men van lasten, *munera*, waarbij in het bijzonder het bieden van gladiatorenspelen aan het volk werd bedoeld.

Rijkdom was in de Grieks-Romeinse wereld niet iets om je voor te schamen, maar wel was het een schande het vergaarde bezit alleen voor eigen weelde te gebruiken. Rijken timmerden graag aan de openbare weg. Op de voorgevel van

Anton van Hooff (1943) is klassiek historicus te Nijmegen en voorzitter van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte

een badhuis of bibliotheek lieten ze zich als sponsor inbeutelen met de formule dat het gebouw 'door eigen geld', *pecunia sua*, tot stand was gekomen. Het systeem van liturgieën kanaliseerde de verwachte weldoenerij; het zorgde ook voor een eerlijke verdeling van de lasten. Als iemand vond dat een ander eerder in aanmerking kwam voor een bepaalde taak en die aangesprokene weigerde, kon hij aanbieden van bezit te wisselen!

Andere voordelen van het stelsel zijn evident: de aangeslagene ziet zijn geld niet in een bodemloze schatkist verdwijnen: hij weet waar zijn geld blijft, want hij heeft zelf de besteding in handen en kan zo de ambtenarij lekker voor schut zetten. Hij wint maatschappelijk aanzien: iedereen ziet hoe fraai zijn Jan van Speyk er bij ligt. Hij incasseert massaal applaus voor zijn muziekfestival of sporttoernooi. En zijn gymnasium heeft in zijn corveejaar eindelijk de lokalen kunnen moderniseren. Misschien kan hij de ondernemerskwaliteiten, waaraan hij zijn rijkdom zegt te ontleunen, toepassen om het beheer van de hopeloos inefficiënte vuilnisdienst te verbeteren.

De mogelijkheden voor de *leitourgia* in een moderne maatschappij zijn legio. Zo'n corveebelasting zal de ongelijkheid van bezit dienstbaar maken aan de democratie.

Dit stuk is eerder gepubliceerd in NRC-Handelsblad van 27 september 2014.

Drie losse vrije gedachten

Anton Mullink

① De veroordelingen door veganisten van ‘anders-consumerenden’ komen op mij onaangenaam over. Daarnaast dragen zulke felle afwijzingen van anders-denken niet bij tot bereidheid ooit van gedachten te veranderen. Deze oordelen roepen associaties op met die van leiders van geloofsgemeenschappen ten aanzien van ongelovigen. Ofschoon ik jarenlang geen vegetariër was, wat ik nu wel ben, zal ik anderen niet genadeloos verketteren. De kern van het atheïstisch vrijdenken zou m.i. tolerantie moeten te zijn. Ik vind het ook onterecht om gelovigen van welke kleur dan ook waanzinnig te noemen. Ik heb geen trek mee te doen aan simplistische tweedelingen: ongelovigen vs gelovigen; veganisten vs niet-veganisten; katholieken vs niet-katholieken. Natuurlijk bestaat er geen god, en natuurlijk zijn er valide argumenten voor veganisme. Maar veroordeling en verkettering hebben in de loop van de geschiedenis al voor genoeg ellende gezorgd. Anton van Hooff suggereerde in de laatste Vrijdenker iets over huilende slablaadjes en kermende worteltjes. Ofschoon ik het een aardige gedachte vind, dat planten ook zouden communiceren en voelen, is dat weinig ter zake doende ten aanzien van de vraag welk eenvoudig tot gecompliceerd dier pijn kan lijden. En waar ligt de grens? Mag ik echt geen vlieg meer kwaad doen? Een scepticus die in dit blad beweerde dat het eetpatroon een puur privé aangelegenheid is, vind ik anderzijds nogal naïef. Is een scepticus ook een vrijblijvende relativist?

Mijn belangrijkste motief om vegetariër te worden is eigenlijk van macro-economische aard. De vleesconsumptie in de westerse landen is een belangrijke oorzaak van het wereldvoedselprobleem.

② Een tweede losse flodder, of vrije gedachte: In verband met de discussie rond sinterklaas wil ik dit opmerken. Natuurlijk heeft zwarte Piet nog steeds racistische trekjes, maar ook sinterklaas deugt van geen kant. Dat geldt ook voor veel van zijn vakbroeders, maar ja, Simonis wist natuurlijk weer van niets toen boven water kwam dat zijn hulpbisschop kinderen misbruikt had.

Als ik op dit moment kleine kinderen had, zou ik waarschijnlijk hartstochtelijk pleiten voor behoud van deze traditie. Maar nu kan ik me vrijer opstellen. Wat zouden we missen als we dit festijn gewoon afschaffen? Er zijn toch andere kinderfestijnen te bedenken. We mogen ons realiseren dat we gewoon uit de miereneter geëvolueerd zijn. Weliswaar met kleine stapjes, maar soms heeft de evolutie een schop nodig. Waarom geen gezellig kinderfeest met kabouters, elfen, reuzen en trollen bedacht?

③ Mijn derde gedachte betreft een artikel in de Volkskrant van 6 december door Eline Huisman. Zij probeert eigenlijk aan te tonen, dat gelovigen over het algemeen gelukkiger zijn dan niet-gelovigen. Zij haalt uiteraard christelijke onderzoekers aan die dit uitgevogeld hadden. Een van die onderzoekers is Sophie Bijsterveld, hoogleraar in Tilburg en senator voor het CDA. Uiteraard komt zij ook uit bij het gewenste resultaat. Maar wat zegt dit dan over het geloof? Hoe dan ook, de Volkskrant journalist is minstens suggestief. Voor mezelf sprekend ben ik alleen maar gelukkiger geworden sinds de tijd dat ik het geloof vaarwel zei.

Moeten we kinderen die in sinterklaas geloven en die blijde kinderen zijn, dan maar nooit vertellen, dat het allemaal een grapje is?

En hoe zou de uitslag zijn als we wereldwijd onderzoeken of dronkaards gelukkiger zijn dan nuchteren?

Anton Mullink (Vorden, 1938) was ooit franciscaan, missionaris en kapelaan, wil nu uitdragen hoe wijds het perspectief is van het seculiere denken. Is onder andere werkzaam geweest in de verslavingszorg.

Altijd Noorwegen – Gerrit Jan Zwier

Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen, 2012, 269 pgs., met kleurenfoto's

Floris van den Berg

Hedendaagse Vikingen & de mythe van duurzaamheid

“Wat heeft het praten over duurzame ontwikkeling voor zin als we zelf meedoen aan zulk makkelijk vermijdbaar, on-duurzaam, immoreel gedrag? Voeg de daad bij het woord!”

Floris van den Berg

In het vliegtuig naar Trondheim begon ik aan *Altijd Noorwegen* van Gerrit Jan Zwier. Ik kocht het boek dit jaar op de boekenbeurs in Ant-

werpen, na mijn signeersessie van *De vrolijke veganist*. Enkele jaren terug las ik met plezier *Dagboek van een provinciaal* (1999) van Zwier. Dat boek sprak mij zo aan dat ik in toevals naief enthousiasme mijn destijds nog ongepubliceerde manuscript van *Geleefde brieven I: Prometheus* opstuurde (en er nooit wat van terug vernam). In mijn tas had ik twee reisgidsen van Noorwegen die ik gevonden had in onze boekerij, want we zouden ooit met de camper naar de Noorse fjorden, bergen en bossen trekken. Ik toog naar Trondheim om

Floris van den Berg (1973) is milieufilosof, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis

deel te nemen aan de driedaagse International Sustainable Development Research conferentie. En zo trof ik mijzelf opeens aan in het kleurrijke stadje Trondheim. Ik las het hoofdstuk van Zwier over Trondheim: ‘Een dagje op het pelgrimspad’. Hoewel pelgrimages doorgaans niet protestants maar katholiek zijn,

is de imposante **Nidaros kathedraal in Trondheim**, die toch wel werkelijk wat weg heeft van de Notre Dame in Parijs, de bestemming van een groeiend aantal pelgrims. De belangrijkste route loopt vanuit Oslo naar Trondheim en het is ongeveer een maand lopen. Zwier loopt alleen de laatste etappe van 25 km en laat zich door de predikant inlichten over de geschiedenis van deze kerk.

Wat Zwier doet in zijn boek *Altijd Noorwegen* heeft ook veel weg van een pelgrimage. Zwier is echter niet gelovig en ook niet spiritueel *angehaucht*. Hij is op zoek naar het 'Noordelijke gevoel' en hij beschrijft de individuele drang om te verkennen en zo doorkruist hij heel Noorwegen. Dat gevoel is een combinatie van woeste natuur, verlatenheid, eenzaamheid, kou en mensen die knokken voor hun bestaan. Zwier is antropoloog en geoloog die in zijn jonge jaren veldwerk deed bij de Sami (Lappen) in Noord Scandinavië. In *Altijd Noorwegen* bundelt Zwier een flink aantal reisverslagen van reizen door Noorwegen: per boot, per auto en te voet. Vaak reist hij samen met fotograaf Dolph Kessler en het boek is fraai geïllustreerd met – voornamelijk – landschapsfoto's van Kessler. De foto's tonen imposante leegte, weidse landschappen, verlatenheid, en desolaatheid.

Als student geologie in Groningen heeft Zwier nog college gelopen bij Willem Frederik Hermans die daar destijds geologie doceerde. Zwier schrijft een vermakelijk hoofdstuk over zijn reis naar de locatie van *Nooit meer slapen* van Hermans, dat zich in het noorden van Noorwegen afspeelt. Zwier koppelt literatuur, en met name reisliteratuur, aan geologie, biologie en antropologie. Dat levert een interessante en leerzame mix op.

Er waren twee momenten dat ik dacht: 'Dat lijkt mij wel leuk om te

zien en mee te maken.' De eerste keer bij het idee van de pelgrimage om van Oslo naar Trondheim te lopen. De tweede keer over het natuurgebied Pasvikdal in het noordoostelijke topje van Noorwegen, tegen de Russische grens – om daar een tijdje, in de zomer, in een blok-hut te verpozen en er te schrijven, te studeren, te lezen, te wandelen, hard te lopen, te zwemmen en te kanoën. Om daar ervaring als een *dharma* van Jack Kerouac ¹⁾ of een Waldenavontuur van Thoreau op te doen.

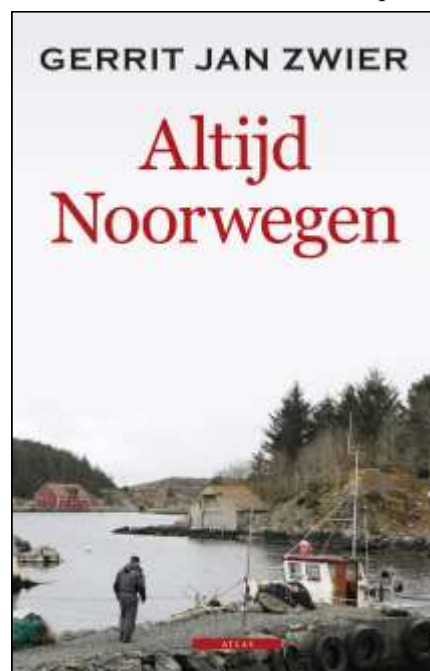
Wat mij opvalt in het boek door de aandacht die Zwier eraan besteedt is dat de relatie van de Noren met de natuur toch vooral despotisch is. Dat er nog zoveel natuur in Noorwegen is, ligt niet zozeer aan de milieubewuste houding van de gemiddelde Noor, maar aan het feit dat er niet zo veel Noren wonen in het grote land en dat het klimaat er koud is en het er niet lekker toeven is, in ieder geval niet in de winter. Maar de Noren zijn wel druk met het uitbuiten van de natuur door bosbouw, visserij en aquacultuur, walvisvaart, jacht, olie- en gaswinning, mijnbouw. Noorwegen is rijk vanwege de olie- en gasvoorraden. Dat er geen Pernis is voor de verwerking van de olie komt omdat de olie naar Schotland wordt gepompt en daar wordt verwerkt. Noorwegen lijkt een land van natuurminnende mensen, maar dat is dan wel een natuur die moet wijken voor menselijke behoeften. Bij het congres sprak ik een Noor over de grote ecologische voetafdruk van de gemiddelde Noor, omdat ze een tweede huis hebben en een auto en een boot. Hij deed er nog een schepje bovenop: veel Noren hebben twee buitenhuizen, een huis in de bergen en een huis aan de kust. Het hedendaagse Noorwegen floreert op de baten van fossiele delfstoffen. Die delfstoffen zijn eindig en het gebruik van die delfstoffen (zoals olie) leidt tot milieuproblemen (verwarming van de aarde). Noorwegen heeft een deel van het aan olie en gas verdiende geld in een fonds voor de toekomst gestopt. Maar voor welke toekomst? Over 10 jaar, over 25 jaar, over 100 jaar, over 500 jaar? Kun je de schuld afkopen?

Schandalig is het om te lezen over de walvisvaart, waar de Nederlanders ook zo'n grote rol in hebben gespeeld. Er is veel overbevissing en een aantal walvissoorten zijn uitge-

storven. In Noorwegen staat walvisvlees gewoon op het menu. Deze verontwaardiging is echter van mij, niet van Zwier. Zwier is beschrijvend. Zwier is als antropoloog gespecialiseerd in de sami, het nomadenvolk dat in Noord-Scandinavië leeft met name van de rendierteelt, maar geen eigen staat heeft. Er is discussie over wolven en beren in het hoge noorden. De sami noch de lokale boeren hebben belang bij grote predatoren, terwijl natuurbeschermers juist staan te popelen om deze dieren wel in het ecosysteem te hebben.

Zwier vertelt over de exploratie van de noordpool aan het begin van de 20ste eeuw. Dat is weer zo'n typisch mannendingetje: wie is er het eerst? De Noren zijn apetrots op hun Roald Amundsen die er als eerste mens ter wereld stond.

De hedendaagse Noren zijn nog steeds Vikingen. De Vikingen zaktten al plunderend de kust af. De hedendaagse Vikingen plunderen nog steeds – ze plunderen de 'commons' van de oceanen en daarmee toekomstige generaties. Ze plunderen de natuur en de natuurlijke hulpbronnen. Op het duurzaamheidscongres waar ik bij was, was één van de keynote sprekers de Noor Jorgen Randers. De rector van de universiteit had een lofzang gezongen op hoe zijn universiteit – gefinancierd door de baten van het uitbaten van olie en gas – bijdraagt aan duurzaamheid, namelijk door allerlei technologische oplossingen, zoals – zo hij tot mijn stomme verbazing opmerkte – aquacultuur. Randers is een van de opstel-

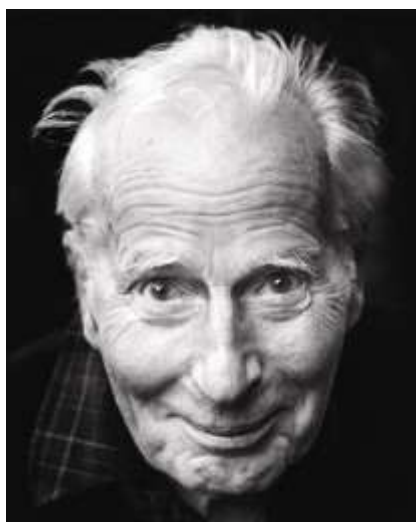
lers van het befaamde Club van Rome Rapport *Limits to Growth*. Randers vertelde over zijn meest recente boek 2052. *A Global Forecast for the Next Forty Years* (2012), waarin hij met behulp van modellen laat zien wat we kunnen verwachten in het jaar 2052 onder de premisse dat we doorgaan zoals we de afgelopen 40 jaar gedaan hebben:

Mijn hele volwassen leven heb ik me zorgen gemaakt over de toekomst. Niet over mijn persoonlijke toekomst, maar over de mondiale toekomst van de mensheid op haar planeetje Aarde. Nu ik 66 ben zie ik dat ik me vergeefs zorgen heb gemaakt. Niet omdat de toekomst van de wereld er probleemloos en rooskleurig uitziet. Mijn zorgen zijn vergeefs geweest omdat ze weinig invloed hebben gehad op de ontwikkeling van de wereld tijdens de lange duur van de generatie sinds ik begon met me zorgen te maken.

Randers is een cynische man geworden die in de afgelopen vier decennia zijn optimisme over wat er gebeurd is aan milieumaatregelen (helemaal niets!) is kwijtgeraakt. Alles wat slecht was is alleen maar erger geworden! Misschien dat het nog slechter geweest was als er niks gedaan was, maar dat is iets wat we niet kunnen weten. In Noorwegen is de ecologische voetafdruk 5,8 hectare, gemiddeld zit Europa op 4,8 hectare. 2,3 hectare is er gemiddeld beschikbaar per aardbewoner. Tijdens het duurzaamheidscongres werd er ook niet voor gepleit om actief te streven om de voetafdruk, zowel qua land als qua individu, terug te dringen tot op het maximale eerlijke aarde aandeel van 2,3 hectare. Het overstappen van een carnistisch naar een plantaardig dieet zou een eerste stap zijn. Op het congres waar enkele honderden duurzaamheidswetenschappers uit de hele wereld aan deelnamen, was ik (voor zover ik kon nagaan) de enige veganist. In mijn bijdrage aan het congres poneerde ik de stelling dat duurzaamheid begint met veganisme: eerst veganisme, daarna al het andere. Mijn voordracht zorgde voor de nodige deining. Ik eindigde mijn voordracht met het uiten van mijn hoop dat het volgende congres van de ISDR geheel plantaardig zal zijn. Hoewel ik mijn boodschap over de link tussen veganisme en duurzaamheid nog geen vier de-

cennia verkondig zoals Randers, herken ik mij in zijn moedeloosheid en cynisme.

Trondheim is een kleurrijke stad door de vrolijk gekleurde houten huizen aan het water. Een plezierige stad om te verpozen. Ik was er in juli. Het was er altijd licht. En een graad of 10. Ik voelde de kou en de eeuwige duisternis van de winter. Bij een conferentiediner sprak ik een Duitser die werkte aan de universiteit van Trondheim en die lyrisch was over de wintersportmogelijkheden – terwijl hij met smaak de dode dieren op zijn bord verorberde. De naam van de beroemdste filosoof van Noorwegen, **Arne Naess** ↓, de pionier van *deep ecology*, was niet algemeen bekend. Naess verzette zich tegen het wat hij noemde ‘*shallow ecology*’, het idee dat milieuproblemen met techniek (techno-fix) opgelost kunnen worden. Naess, die zelf een afgelegen blokhut (Tvergastein) had, bepleitte een fundamentele herwaardering van de natuur en een diepe reflectie op wie wij willen zijn en hoe wij ons tot de rest van de natuur willen verhouden. De noodzaak tot fundamentele verandering wordt met de dag groter,

omdat de milieuproblemen toenemen. Toch was de stemming op het congres niet pessimistisch. De deelnemers focusten zich voornamelijk op hun eigen kleine onderzoek en zagen potentie voor mogelijke technologische oplossingen. In theorie is

Sami in klederdracht

van alles mogelijk. Dat er echter geen enkele beweging richting een meer duurzame samenleving is, zoals Randers betoogt, deerde de deelnemers niet. Duurzaamheid en duurzame ontwikkeling lijkt haast een in zichzelf gekeerde industrie te zijn, totaal losgezongen van de werkelijkheid. Duurzaamheidsstudies (*sustainability science* zoals Bert de Vries ²⁾ dat fraai betitelt) hebben veel weg van theologie: het is vooral veel hopen, maar het heeft niks meer met de werkelijkheid te maken. De duurzaamheidsprofessionals vliegen de wereld over, eten hun vlees en andere dierlijke producten en ongetwijfeld zullen ze zonnepanelen hebben en hun afval secuur scheiden. Als deze duurzaamheidsprofessionals al niet duurzaam kunnen leven, wie dan wel? En masse hopen ze op – geloven ze in – de technofix, en dat de verlossing door de techniek snel zal komen. Noorwegen wentelt zich in haar door rooibouw verkregen welvaart en worstelt met de eigen identiteit en de naweeën van de tragedie van de massaslachting door nationalist Anders Breivik die 77 mensen afslachtte als protest tegen de multiculturele samenleving die volgens hem de Noorse identiteit bedreigt. De mythe van het vreedzame Noorwegen waar nooit wat gebeurt, is wreed doorbroken. Nu de mythe van een duurzaam Noorwegen nog. Het boek van Zwier zal daaraan niet bijdragen.

¹⁾ Jack Kerouac, *The Dharma Bums*, 1971.

²⁾ Bert de Vries, *Sustainability Science*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

Moraliteit en moraal zonder god

Jan van Hooff

De heer Van Hooff heeft de hoofddij van zijn Vrijdenkerslezing van 11 oktober 2014 nader uitgewerkt in dit artikel.

* Kennis van goed en kwaad

De volgende gedachtenwisseling zou een aardige voortzetting kunnen zijn van de klassieke Timaeus-dialoog van Plato over zijn ideeënleer:

“Wij mensen kunnen weten wat ‘goed’ en ‘kwaad’ is.”

“Ja, maar de vraag is: hoe komen wij dat te weten?”

“Kijk”, zei Plato, “er is de absolute idee van ‘goed’ en ‘kwaad’ en die kunnen wij via onze rede leren kennen.”

“Nou nee, zo simpel is het niet”, zo opert een kennelijk god-gelovige toehoorder: “Die idee is van goddelijke oorsprong en die kennen wij niet op eigen kracht, maar omdat die ons is geopenbaard, eigenlijk pas goed toen Mozes met zijn stenen tafelen de berg afkwam.”

“Ach kom! Wisten ze daarvoor dan niet wat goed en kwaad was?”

“Nou ja, in ieder geval schiet een naturalistische verklaring van wat ‘goed’ en ‘kwaad’ is ten enenmale tekort, omdat die niet duidelijk kan maken wat de uiteindelijke criteria zijn voor ‘goed’ en ‘kwaad’.

“Wel, je zou toch Adam Smith kunnen volgen, die meent dat ‘goed’ is wat het sterkst bijdraagt aan het welzijn van zoveel mogelijk mensen – en het omgekeerde voor het ‘kwaad’.”

“Nee, echt, die redenering gaat niet op. Dat vertelt ons het befaamde gedachtenexperiment met de run-away trolley-car”¹⁾ Bovendien, waarom zou dat criterium het juiste zijn?”

“Zou een evolutionaire benadering het antwoord niet kunnen leveren?”

“Ha, ha... En dan is zeker goed wat bijdraagt tot het overleven van de soort! Ha, ha, dus het is goed omdat het nuttig was voor dat overleven. En waarom zou dat overleven goed moeten zijn? Dat is de *naturalistic fallacy* (naturalistische dwaling) ten top”.

“Maar gaat het bij de ‘*naturalistic fallacy*’ niet op zijn beurt om een enorme *fallacy*?” meent de evolutie-adept.

“Wel, legt U dàt dan maar eens uit!”

* Evolutionaire processen

En inderdaad, het lijkt tegenintuïtief dat een evolutionair proces moraliteit, laat staan moraal kan opleveren. Dat proces berust immers op variatie en natuurlijke selectie. Als er door toevallige mutaties in de erfelijke aanleg individuen opduiken, die effectiever en efficiënter functioneren en daar-

Jan van Hooff (Arnhem 1936) is emeritus hoogleraar ethologie en socio-ecologie.

door ook succesvoller zijn in het voortbrengen van nakomelingen, dan kan het niet anders – ja het lijkt haast een tautologie – dan is het onvermijdelijk dat de erfelijke aanleg voor die betere varianten zich sterker uitbreidt in volgende generaties en zodoende de minder efficiënte, de minder effectieve varianten verdringt. Er is nu eenmaal voor elke levenswijze maar een beperkt aantal plekje onder de zon. Dus zullen soortgenoten, die op eenzelfde soort plekje zijn aangewezen (“dezelfde ecologische *niche* delen”) noodgedwongen met elkaar concurreren. En dientengevolge maakt het goede uiteindelijk plaats voor het betere.

Dit is de kern van die geniale gedachte van Charles Darwin. Met alle kanttekeningen, verbijzonderingen en verfijningen, die sinds zijn inceptie zijn gemaakt en die onder andere

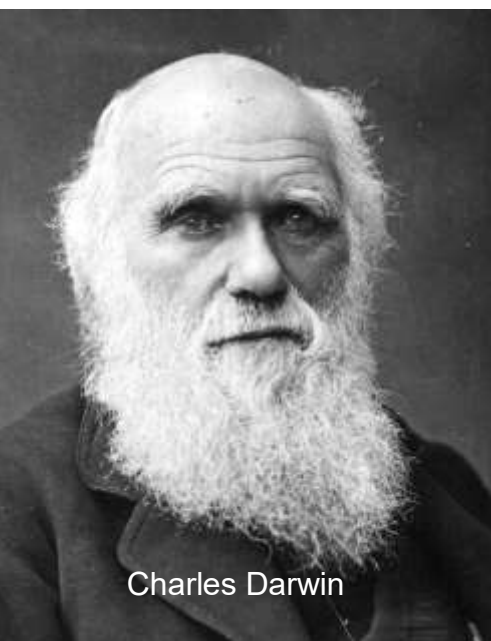
re tot het voorvoegsel ‘neo-’ hebben geleid, is dit de essentie van het immer robuuster wordende neo-darwinistische evolutiemodel.

Op grond hiervan snappen we bliksems goed dat allereerst in de natuur structuren en processen zijn ontstaan, die hun bestaansrecht er aan ontleen dat een organisme zijn “plekje onder de zon” op anderen kan veroveren en veilig kan stellen. We vinden niet alleen allerlei wapentuig zoals slagantanden, geweiën, hoorns en wat dies meer zij, maar ook motivationele geneigdheden als agressiviteit en assertiviteit, die erop gericht zijn om anderen “mores te leren”. Herbert Spencer, een 19^e-eeuwse liberale denker, die ook wordt beschouwd als de grondlegger van het Sociaal-Darwinisme, vatte de hele theorie samen in de klassieke one-liner “*The struggle for life and the survival of the fittest*” (De strijd om het bestaan en het overleven van de geschiktste(n)). In onze moerstaal is die zin terecht gekomen als “De strijd om het bestaan en het overleven van de sterkste”. En dat heeft tot een forse misvatting geleid, die wordt versterkt door een onjuiste opvatting van het begrip “concurrentie”.

Ja zeker, de natuurlijke selectie is de onvermijdelijke uitkomst van concurrentie tussen aanlegvarianten binnen groepen soortgenoten. Maar de “sterkste” staat voor de meest “passende”, de meest “geschikte” (met de beste *fit*) en dat is niet noodzakelijk het organisme met het grootste competitieve vermogen; dat is het vermogen om een ander actief te verdringen, uit te sluiten of te overheersen. Concurrentie kan, in tegenstelling tot competitie, plaats vinden zonder dat de concurrerende organismen elkaar ooit fysiek ontmoeten of te lijf gaan. Het heeft ook geleid tot de misplaatste veronderstelling dat het ontstaan van een motivationele aanleg tot onzelfzuchtigheid en altruïstisch gedrag niet met het gangbare evolutiemodel verklaard kan worden. Een aanleg voor gedrag waarbij een individu zich wegcijfert teneinde een ander te helpen, zou toch *in no time* uit de populatie moeten worden weggewied.

* Verwantenselectie

Er zijn echter twee theorieën ontwikkeld die wel degelijk een verklaring bieden. De eerste is de theorie van de “verwantenselectie” of “kin selection”. Het criterium voor

Charles Darwin

evolutionair succes is of een organisme er in slaagt de erfelijke aanleg van zijn eigenschappen te verbreiden in volgende generaties. Dat gebeurt in de voortplanting. De Britse bioloog William Hamilton, vroeg zich af waarom dat beperkt zou moeten zijn tot de *eigen* voortplanting? ²⁾

Ik heb net als de meeste organismen een dubbele erfelijke aanleg; bij mij komt de ene helft van moeder, de andere van vader. Die twee worden samengevoegd en door elkaar gehutseld ("recombinatie").

Als ik mij vervolgens zelf voortplant wordt de helft van dit erfmassahutseltje samengevoegd met de helft van de erfmassa van mijn partner. Bij mijn volgende nakomeling wordt er weer een toevallig getrokken helft van het hutseltje doorgegeven. Zodoende zijn mijn nakomelingen niet alleen voor de helft met mij verwant, maar ook voor de helft met elkaar. Zo zijn neefjes en nichtjes voor een kwart en achterneefjes en -nichtjes voor een achtste met elkaar verwant. Als ik investeringen in eigen welzijn en daarmee in eigen reproductiekansen prijs geef en die ten goede laat komen aan die van bijvoorbeeld mijn zus, dan zal een dergelijk altruïsme evolutionair succesvol zijn, als ik met de dezelfde investering die mij één nakomeling zou hebben opgeleverd zou bereiken dat mijn zus meer dan twee nakomelingen extra zou kunnen krijgen. Het kantelpunt waarbij deze 'indirecte voortplanting' het wint wordt later bereikt, naarmate degene voor wie ik mij wegcijfer minder met mij verwant is.

"Ach", is dan het commentaar, "hoe weet een dier nu dat hij deze bepaalde soortgenoot te hulp kan komen (omdat deze verwant is) en die andere juist niet? Wat weten ze van verwantschap?" Nou, we kunnen rustig aannemen dat ze daar niets van weten. Maar *indien* het emotionele mechanisme zich richt op "naasten" en *indien* naastheid onder natuurlijke omstandigheden *samenhangt* met verwantschap (en of dat zo is hangt af van de verspreidingspatronen van verwante soortgenoten) dan werkt het evolutionaire scenario. De voorwaarden waaronder gedrag dat nadelig is voor de actor maar ten goede komt aan verwanten, toch evolutionair kan winnen, kunnen worden gemodelleerd en dit heeft geleid tot toetsbare populatiegenetische en socio-ecologische voorspellingen. Een en ander is ook ruimschoots bevestigd in empirisch onderzoek. Zo blijken prairiemarmotten, die in grote kolonies leven, te waarschuwen voor het opduiken van roofvrijanden – iets dat je eigenlijk beter niet kunt doen, want je loopt zelf als eerste in de kijker. Maar dat doen ze vooral wanneer het aantal soortgenoten binnen hun gezichtskring meer "naasten" omvat, leden van hun eigen coterie, die vaak verwant zijn³⁾.

Een tweede tegenwerping luidt: "Het gaat hierbij om *indirect* voortplantingsucces. Maar je wilt me toch niet wijs maken dat Albert Schweitzer zijn werk in Afrika deed omdat hij daarmee een indirect voortplantingssucces scoorde?" Nee, zeker niet; hij richtte zijn barmhartigheid op medemensen, die hij empathisch tot "zijn naasten" gemaakt heeft. Hij volgde de parabel van de barmhartige Samaritaan. Die houdt ons immers voor dat het nobel is de kring van "naasten" uit te breiden, zeker als we te maken hebben met grotere gemeenschappen met toenemende anonimiteit.

We hebben te maken met twee niveaus van verklaring. Het gedrag van Albert Schweitzer vraagt om een verklaring van het 'mechanisme' op psychologisch niveau (net

als het gedrag van uw hond, als die voor u opkomt). Waarom dit motivationele mechanisme überhaupt tot stand is gekomen vraagt om een evolutionaire verklaring, d.w.z. op het niveau van de populatie-genetica en selectiedynamiek.

* Wederzijdse dienstbaarheid

De tweede theorie is die van de "wederzijdse dienstbaarheid" ("*reciprocal altruism*"). Stel dat een organisme een gedrag uitvoert dat hemzelf weinig of geen baat oplevert, of zelfs kosten vraagt, maar dat dit gedrag voor een ander grotere waarde heeft. Dan zou de aanleg tot dergelijke dienstbaarheid snel moeten worden weggeselecteerd, tenzij..., tenzij de ontvanger van de dienst bereid is een soortgelijke dienst te leveren op een ander moment, namelijk wanneer die voor de vroegere donor van grote waarde is. Een blijvende uitwisseling van dienstbaarheden levert dan een win-win-situatie op, waarbij beide partijen wel varen. Ons hele sociaal-economische verkeer berust op deze beginselen van "voor-wat-hoort-wat" en "wie goed doet, goed ontmoet".

Komt dit soort dienstbetoon ook bij dieren voor? Een klassiek voorbeeld hiervan is het onderzoek naar bloedmaal delen bij vampieren⁴⁾. Dit zijn kleine vleermuisjes, die bloed zuigen bij grote zoogdieren. Ze leven in kolonies van waar ze in de avondschemering uitvliegen op zoek naar prooidieren. Een risicovolle onderneming, waarvan ze volgende morgen terugkeren in de kolonie, sommige met een gevulde maag met bloed; andere met een lege maag. De pechvogels bedelen bij groepsgenoten, die – als ze tenminste zelf genoeg hebben – een hoeveelheid bloed opbraken en in een "tongkus" overhevelen naar de bedelaar. Wilkinson stelde vast dat een vampiertje de hongerdood sterft als het langer dan twee etmalen verstoken blijft van een maaltijd. De pechvogels vergroten hun overlevingskans dus aanzienlijk als ze een maaltje weten te krijgen. Ook de donor kost het wat; die levert overlevingskans in; die moet ook maar afwachten of er morgen weer succes is.

Ffeitelijk zien we hier een "coöperatief zorgsysteem", dat een collectieve verzekering biedt aan noodlijdende groepsgenoten. Het bestaat bij gratie van voortdurende wederzijdsheid. Alleen..., het systeem is zo labiel als wat. Want het beste af is het vampiertje dat 's avonds als de anderen uitvliegen denkt: "ik draai me nog eens op een oor en kijk wel bij wie ik morgen terecht kan". Deze profiteurstrategie zou, als die succesvol was, het hele systeem doen ineenstorten. De *free-riders* (lees parasieten, criminelen) moeten dus worden uitgesloten. Dit wordt bij de vampiertjes verzekerd doordat de uitwisselingen op basis van een globale wederzijdsheid geschieden⁵⁾. "Onlangs kreeg ik wat van jou, daarom geef ik jou nu wat". Houden die dieren een soort mentale boekhouding bij ("calculatieve reciprociteit")? Nee, het blijkt een vorm van emotionele reciprociteit te zijn: "jij bent vaak goed voor mij

geweest, ik vind jou aardig; hoe kan ik jou iets weigeren!” En: “bij jou heb ik meermaals nul op het rekest gekregen; je kan van mij... enz.” Kortom, de *currency* (valuta, ruilmiddel) is er een van sympathie en antipathie. Robert Trivers die de idee van “*reciprocal altruism*” in de zeventiger jaren heeft ontwikkeld, heeft beargumenteerd dat we hier te maken hebben met oeroude wortels van morele geneigdheden, zoals we die kennen in dankbaarheid, schuldige verplichtheid, enz.⁶⁾

* Morele sentimenten

De laatste decennia is er veel onderzoek gedaan over het voorkomen van samenwerkingsverbanden in dierlijke gemeenschappen. Ze monden uit in onderlinge afhankelijkheden die berusten op allerlei wederzijdse dienstbaarheden (“ik steun jou, jij vlooit mij, ik duld jou, ik gun jou, enz.”). Zo ontstaan onderlinge gedragspatronen waarbij de betrokkenen zich blijkbaar wel voelen en die resulteren in relatief harmonieuze groepsverbanden. De betrokken individuen ontwikkelen verwachtingspatronen over het sociale gebeuren. Afwijkingen daarvan kunnen verstoringen werken en tot onzekerheid, ongenoegen en conflicten leiden. Worden waardevolle relaties beschadigd dan vraagt dit om herstelprocessen (verzoeningen), die inmiddels bij veel soorten zijn bestudeerd⁷⁾. Dit soort verwachtingspatronen kunnen vervolgens normatief worden: “zo gaan de dingen goed” wordt tot “zo behoren de dingen te gaan”.

Daarmee wordt het “*is*” tot “*ought*” (hoort te zijn of zou moeten zijn). Dit zijn de termen waarmee de zogenaamde *naturalistic fallacy* wordt verwoord, als eerste door de 18^e-eeuwse filosoof David Hume. Goed zijn de dingen omdat ze nu eenmaal zo zijn. De evolutie heeft dit voortgebracht en daarom is dit goed. In hun boek *God Bewijzen* stellen Paas en Peels dat dit onzin is en voeren ze ons besef van goed en kwaad op goddelijke oorsprong en zien het daarmee als het meest overtuigende godsbevijs.

Natuurlijk is iets niet goed omdat het geëvolueerd is. De Schepper blijkt een kwaadaardig wezen te zijn, die ook de meest gruwelijk-verfijnde vormen van parasitisme heeft laten ontstaan. Een ander voorbeeld: bij een aantal diersoorten, vooral bepaalde apensoorten, maar ook bij leeuwen en wilde paarden, komt regelmatig infanticide voor. Daarbij doodt een mannetje jongen die nog gezoogd worden. Het gaat dan om soorten, waarbij een mannetje gedurende enige tijd exclusieve toegang heeft tot een of meer wijfjes (“haremsoorten”). Het komt als regel niet voor bij soorten met een hoge mate van promiscuïteit, waar mannen ‘niet zeker’ zijn van hun nakomelingschap. De kinderdoding vindt plaats nadat een nieuw mannetje de vorige “haremheer” heeft verdreven en de harem heeft overgenomen. Aanvankelijk werd dit gedrag gezien als een verstoring, b.v. een *stress*-respons bij overbevolking. Nauwkeurig onderzoek onthulde iets anders. Door het verwijderen van de jongen, die bij deze soorten met grote zekerheid niet van het infanticidale mannetje zijn, bespoedigen mannetjes het opnieuw vruchtbaar worden van de desbetreffende wijfjes en het geboren worden van eigen nakomelingen. Infanticidale mannen hebben zodoende aantoonbaar een hoger voortplantingssucces dan mannen die dit niet doen. Daarmee is dit gedrag volgens de geldende definitie adaptief en zullen de motivationele mechanismen die dit gedrag veroorzaken, onder positieve selec-

tiedruk staan. Natuurlijk hebben die mannen geen benul van een eventueel adaptief effect voor hen. De psychologische oorzaak heeft te maken met de storing die de aanwezigheid van het jong oplevert in de vestiging van de nieuwe relatie met het betreffende vrouwtje. Voor de wijfjes is het gebeuren hoe dan ook een ramp. Dat blijkt ook uit tegenstrategieën die bij wijfjes tot ontwikkeling komen (o.a. selectieve promiscuïteit en het zaaien van vaderschapsonzekerheid).

Ook voor onze eigen soort is vastgesteld dat jonge kinderen in een relatie van de moeder met een nieuwe partner grotere risico's lopen dan in een relatie waarbij de natuurlijke vader aanwezig is. Maakt een evolutionaire verklaring voor het kunnen optreden van dit soort gedrag het daarmee moreel ‘behoorlijk’, om van ‘goed’ maar te zwijgen?

Dit is een karikatuur van een redenering die wel hout snijdt. In de morele overtuiging van alle volkeren en culturen zien we dat de onderdrukking van zelfzucht en belangeloze weldadigheid naar anderen en ter wille van de (eigen) gemeenschap als goed en edelmoedig worden erkend. Individuen die bijdragen aan verbanden, waarbij anderen en de gemeenschap (en van de weeromstuit ook zichzelf) wel varen, dat zijn uiteindelijk de de best passende, “*the fittest*” ofwel de meest geschiktsten, ook in de overdrachtelijke betekenis van het woord als wanneer wij een persoon als een “geschikt iemand” bestempelen. David Hume⁸⁾ en Adam Smith⁹⁾ veronderstelden al meer dan twee eeuwen geleden dat deze ‘oordelen’ berusten op ingeschapen morele sentimenten, waartoe we ‘van nature’ geneigd zijn, ook al moeten die wel tot ontwikkeling komen tijdens de opvoeding in de interactie met anderen. Hoe de natuurlijke aanleg tot de ontwikkeling van die sentimenten tot stand kan zijn gekomen, dat is waar een evolutionaire benadering ons inzicht in kan verschaffen¹⁰⁾. En natuurlijk kunnen wij mensen daar over nadenken. En natuurlijk kunnen we ook met Plato inzien dat we er goed aan doen om aan deze morele sentimenten gehoor te geven en de beginselen die we ontwaren te verwoorden en te cultiveren in morele codes, gehouwen op stenen tafels of vastgelegd in wetboeken of handvesten voor de Rechten van de Mens. Een daarvoor onmisbare god missen we niet!

- 1) Judith Jarvis Thomson (1985): The Trolley Problem, Yale Law Journal, 94. Zie ook: http://en.wikipedia.org/wiki/Trolley_problem
- 2) Hamilton, William, 193, The evolution of altruistic behavior. American Naturalist 97
- 3) Hoogland, J. 1995, The Black-tailed Prairie Dog: Social Life of a Burrowing Mammal
- 4) Wilkinson, G. 1984, Reciprocal food sharing in the vampire bat. Nature 308.
- 5) Wilkinson, G., 1984, Reciprocal food sharing in the vampire bat. Nature 308: 181-184. Zie ook: <http://rspb.royalsocietypublishing.org/content/280/1753/20122573>
- 6) Trivers, Robert, 1971, The evolution of reciprocal altruism. tekst beschikbaar online: http://www.cdnresearch.net/pubs/others/trivers_1971_recip.pdf
- 7) Frans de Waal, 1988: Verzoening, Vrede stichten onder apen en mensen. Utrecht, Spectrum.
- 8) David Hume, 1751, An enquiry concerning the principles of morals.
- 9) Adam Smith, 1761, The theory of moral sentiments.
- 10) Zie ook: Frans de Waal, 2013 - De Bonobo en de tien geboden. Atlas Contact.

Boekbespreking van Thomas Colignatus, *The simple mathematics of Jesus*

Paul Mercken

Uiteraard dient men een boek waar niets goeds over te zeggen valt, gewoon dood te zwijgen.

Het spijt me dus geweldig dat ik op me genomen heb een bespreking te verzorgen van Thomas Colignatus, *The simple mathematics of Jesus*, 151 p., 2012, mijnbestseller.nl. Het is namelijk niets anders dan een verzameling van de grootst mogelijke onzin in het meest erbarmelijke Engels. Toch dringt de auteur aan op een diepgaande bespreking. Wat kan hij daarmee bedoelen? Hij is econometrist en leraar wiskunde. Het boek

Paul Mercken (1934) is doctor in de wijsbegeerte, historicus van de filosofie en mediëvist, dichter en schrijver.

verscheen ook in het Nederlands en ook als e-publicatie, een presentatie van een groot aantal op zich interessante feiten en feitjes uit de antieke oudheid, hoofdzakelijk uit Mesopotamië en Egypte, in de vorm van panelen, waarop de lezer zijn eigen reactie kan vormen. Als historicus van de westerse beschaving vond ik er weliswaar niets nieuws in, maar ook niets bepaald onjuist, en als humanist sta ik sympathiek tegenover het gestelde doel: vorm je eigen mening. Een intelligente lezer wil echter deze weetjes ook samenbinden, gaat op zoek naar een rode draad. Helaas in dit geval tevergeefs, want deze oefening wordt wat de Engelsen *a wild goose chase* noemen, een zinloze zoektocht.

De auteur vindt dit niet erg, want het zijn maar losse paneeltjes.

Laat mij ter ondersteuning van mijn beweringen volstaan met twee pagina's, 62 en 63.

Vaststellend dat de 10 geboden ook terug te vinden zijn in het Egyptische *Boek der doden*, citeert de auteur Mattheus 22:36-40, argumenterend dat Jezus daar op geniale wijze alle mogelijke ethische geboden mathematisch weet te herleiden tot één enkele: heb je naaste lief als jezelf. Immers, aangezien je bijvoorbeeld graag geschenken ontvangt op je verjaardag sluit dit gebod in dat je

je naaste op zijn/haar verjaardag een cadeau geeft. In andere woorden (het staat er echt), waar Mozes specifiek zei dat $3 + 2 = 2 + 3$ geeft Jezus de algemene abstracte formule $x + y = y + x$. *Never mind* dat Jezus de liefde tot God voorrang geeft, dat moest hij wel doen want, schrik niet, anders hadden de priesters niets meer te doen en zou niemand hem ernstig nemen. Ik vind dit wel grappig maar het hele boek afdoen als een uitgebreide poëts is helaas niet mogelijk.

Op p. 63 begint de paragraaf getiteld *The cross* (Het kruis). Ik vertaal.

In de loop van de geschiedenis zijn velen op het kruis gestorven, maar, zo lezen we, astronomie heeft ook een denkbeeldig kruis:

- Het menselijk lichaam, rechtstaand met de armen gestrekt, vormt een kruis.
- Een havik hoog in de lucht vormt het beeld van een T-kruis. Een artistieke afbeelding van Egyptische goden is een havik met gestrekte vleugels.
- Het Egyptische symbool van de Ankh is een gestileerd menselijk kruis met een groot hoofd of een zonneschijf boven op een T-kruis. (Ziel *ba* bovenop *ka*?)
- De opkomende zon aan de horizon, waar een T-kruis wordt gevormd door de horizon en de reflectie van licht op de Nijl.

En vervang dit door wat dan ook dat aan een kruis doet denken.

Dan volgt een verwijzing naar de vier seizoenen en de vier kardinale punten met de conclusie dat de zon op een kruis is bevestigd (*affixed*).

Naar ik verneem stoort de auteur zich aan het feit dat ik mijn oordeel al na een dag had gevormd. Ik kan de lezers verzekeren, dat nu ik er een week langer heb naar gekeken, de rest van het boek er, zoals ik verwachtte, niet beter op wordt.

Ik besluit dat met zo een mathematische verklaring van Jezus en het christendom dit laatste geen bestrijders meer nodig heeft.

INFORMATIE

Op de volgende pagina vindt u een reactie op deze recensie van de hand van de schrijver Thomas Cool (die voor zijn wetenschappelijk werk de naam Colignatus voert). De heren Cool en Mercken hebben voorafgaand aan deze publicatie van elkaars commentaar kennis kunnen nemen. Daaruit zijn, zoals uit de teksten blijkt, enige aanpassingen voortgevloeid.

Omdat de recensie mogelijk tot vragen leidt omtrent de strekking van het besproken boek, volgt hieronder enige informatie van de flaptekst.

Redactie

Wiskunde kunnen we toepassen op van alles, zoals ruimte, getallen, fysica, biologie ... Dit boek past wiskunde toe op het verhaal van Jezus van Nazaret.

De eenvoudige wiskunde van Jezus betreft het ontstaan van de kalender op grond van de hemelverschijnselen.

De eerste priester-astrologen beschouwden zon, maan, planeten en sterren als goden en godinnen. Zij goten hun waarnemingen in bloemrijke verhalen om deze beter te onthouden. Anderen die deze verhalen hoorden begonnen te geloven dat het echt over goden en godinnen ging. De hemelkoepel van 180 graden kan worden verdeeld in driemaal 60 graden voor ochtend, middag en avond. Dit wordt de heilige drie-eenheid van zoon, vader en heilige geest (oude man). Als de zonnegod 's avonds is gestorven rijst hij de volgende dag weer als zijn zoon op. Wat nuttig is voor een meting van tijd wordt zo een rijke theologie.

Het is moeilijke wiskunde, of giskunde, wanneer we willen ontrafelen hoe de Bijbel ontstond en wie Jezus was. Hier is geen zekerheid maar de logica leidt tot enkele suggesties.

5000 jaar geschiedenis laat zich niet gemakkelijk aanpakken.

Het boek is opgebouwd uit "panelen" van ieder een pagina, waarin informatie kernachtig wordt weergegeven.

De panelen zijn ingedeeld naar theorie, astronomie / astrologie, culturele laag, patronen, en evaluatie.

De leidende vragen zijn: wat willen we weten, en wat kunnen we bewijzen?

Thomas Cool is econometrist en leraar wiskunde. Zie <http://thomascool.eu>.

ISBN 9789461933775, bestellen op: <http://www.mijnbestseller.nl/magento/de-eenvoudige-wiskunde-van-jezus.html>

€ 14.95, epub € 12.30

Reactie op de 'boekbespreking' door Paul Mercken

Thomas Colignatus

Deze reactie betreft de boekbespreking op pagina 15. Daar vindt u ook nadere informatie.

Als privé persoon ben ik atheïst en als wetenschapper agnost. In beide hoedanigheden moet ik niets van astrologie of numerologie hebben. Interessant acht ik wel:

- (1) Godsdienst is van belang wegens de invloed op de maatschappij.
- (2) Vanuit de geschiedenis: de Bijbel blijkt een astrologisch boek, gebruik makend van de "wetenschap van het jaar nul".
- (3) De perfectie in de wiskunde van bijvoorbeeld de cirkel plaatst ook het moderne onderzoek naar bewustzijn voor vragen, en is door religieuzen gebruikt voor parallellen met de perfectie van God.

Mijn kritische aantekeningen hierover heb ik nu verzameld in "De eenvoudige wiskunde van Jezus", of in het Engels: "The simple mathematics of Jesus". Het gaat om informatie die men gangbaar niet hoort, gepresenteerd in "posters" of "panelen" van 1 of 2 pagina's, geordend naar thema. De aanpak is dat de lezer zelf aan de slag gaat. Ter verantwoording voor de selectie bespreekt het boek kort verschillende verklaringen, waaronder de hypothese dat het Nieuwe Testament bewust geschreven is als een samenvatting van het Oude Testament aangepast voor een nieuwe tijd met Grieken en Romeinen, met gebruik van astrologie als plattegrond. Jezus wordt geboren in het astrologisch teken van de Steenbok en geofferd als de zondebok, het Lam Gods. Barabbas is de offergeit die wordt vrijgelaten in de wildernis - zie ook het feest van Yom Kippur. Het zou voor het maatschappelijk debat over de invloed van de godsdienst nuttig zijn wanneer breed bekend werd dat de Bijbel een astrologisch boek is.

Dr. Mercken ontvangt het boek in de loop van dinsdag en heeft zijn "bespreking" woensdagmiddag al klaar. Blijkbaar is het boek het verkeerde keelgat ingeschoten. Dat kan zijn maar stuur het boek dan terug. Of wanneer je je als recensent aanbiedt, drink dan de beker leeg. Ergernis is geen argument om een boek weg te zetten zoals nu gebeurt. Mercken: "(...) zinloze zoektocht. De auteur vindt dit niet erg, want het zijn maar losse paneeltjes." Dat stelt het boek helemaal niet. Als hij er de tijd voor had geno-

men goed te lezen dan had hij de invalshoek van de wiskunde en de bijbehorende selectie van informatie kunnen zien. Hij citeert uit twee panelen maar noemt niet de relevante context daarvoor die het boek wel degelijk in het begin en aan het einde uitlegt.

(1) Door Alexander de Grote kwam ook de Joodse religie onder druk van het Griekse denken. Euclides schiep de axiomatic. Wanneer Jezus de Wet van Mozes tot de twee hoogste geboden reduceert (eert God en heb de naaste lief) dan doet die reductie denken aan die Griekse invloed. Het is een stap naar een hoger niveau van abstractie. Het verschil tussen $3 + 2 = 2 + 3$ en $x + y = y + x$ is abstractie. Het boek bespreekt dat gangbare tekstanalyses, ook van de Bijbel, geen rekening houden met de theorie van Pierre van Hiele over niveaus in abstractie.

(2) T.a.v. het kruis heeft Mercken blijkbaar ook niet gelezen dat het boek verwijst naar die analyse van teksten en symbolen. Het is nuttig om niet alleen de iconografie met allerlei interpretaties te noemen maar ook te relativiseren, terwijl de astrologische mogelijkheid weer opvallend is. Door alleen uit een paneel te citeren en niet de context uit inleiding en afronding te noemen doet Mercken aldus geen recht aan doel en aanpak van het boek.

Een lezer kan vergelijken met het boek *Israël verdeeld* (2014) door Jona Lendering. Deze presenteert een "historische Jezus", maar bewuste creatie waarin astrologie geen verwaarloosbare rol speelt lijkt me nog steeds logischer. In dit verband wijs ik ook op het boek van Richard Carrier *On the historicity of Jesus*; in mijn ogen een vernietigende slag voor het Christendom (als religie); zie <http://www.sheffieldphoenix.com/showbook.asp?bkid=264>. Ik vergelijk de twee benaderingen hier: <http://thomascool.eu/Papers/SMOJ/2014-12-06-JLIV-Mainstream-historical-Jesus.pdf>.

Thomas Cool (Djakarta 1954) is econometrist en wiskundeleraar.

Zonder paradox geen vrijheid

Fons Tel

'Van de oppervlakkige waarheden zijn de tegenstellingen vals; van de "diepe waarheden" daarentegen zijn de tegenstellingen eveneens waar.'

Niels Bohr, atoomfysicus

In hetzelfde nummer van De Vrijdenker (nr. 10, december 2014) waarin mijn artikel 'De paradox van de vrijheid' is opgenomen, heeft de

hoofdredacteur van dit blad, René van Elst, er een reactie op gegeven ('Bevrijding van paradoxen'). Helemaal kon de lezer van dit blad mijn artikel daardoor niet onbevongen lezen. Om dit enigszins goed te maken, wil ik hieronder mijn standpunt nader verklaren door in te gaan op enige kritische kanttekeningen van

Van Elst.

Krachten-structuur

Volgens Van Elst bestaat er volgens de wetenschap geen paradox van de eenheid van materie en energie. Dat zou namelijk blijken uit de formule van Einstein: $E = mc^2$. Wie echter de moeite neemt onder het lemma

Fons Tel (Haarlem, 1941) is autodidactisch vrijdenker.

‘materie en massa’ te googelen, kan een interessant artikel vinden van ir. A.B.P. Uiterwijk Winkel dat ingaat op de krachtenstructuur binnen de atoomkern. (Zie www.uitwijkwinkel.eu.) Kort samengevat stelt hij daarin dat de tegengestelde elementaire ladingen van het proton en het elektron elkaar wederzijds aantrekken, doch het ‘kern’proton en het ‘kern’elektron elkaar tegelijkertijd wederzijds afstoten. Door deze krachtenstructuur tussen protonen en elektronen in de atoomkern zijn het proton en het elektron onderling gebonden, doch kunnen beide deeltjes elkaar fysiek niet raken. Vandaar dat vrijwel alle bindingen in de natuur bestaan uit een combinatie van gelijktijdig aantrekken en afstoten, waardoor ondanks de binding geen echt fysiek contact plaats kan vinden tussen de deeltjes aan weerszijde van de binding.

Een betere natuurwetenschappelijke uiteenzetting over ‘de paradox van de eenheid van materie en energie’ kan er volgens mij niet gegeven worden.

Massa en materie

Uiterwijk Winkel gaat ook in op het verschil tussen massa en materie. Ook hier ga ik niet in extenso op in, maar interessant voor deze discussie is wel dat de ‘m’ van Einsteins formule $E=mc^2$ niet slaat op ‘massa’ maar op ‘materie’. In een atoomexplosie komt energie vrij middels de annihilatie van materie/antimaterie. Hierbij wordt echter niets van de aanwezige massa, lading en magnetische spin omgezet in energie. Met andere woorden, bij een atoomexplosie wordt de tegengestelde eenheid van materie en antimaterie acuut in energie opgeheven, maar de massa blijft gelijk. Daarmee gaat de relativiteitstheorie van Einstein onderuit.

Aansluitend geeft Uiterwijk Winkel een verklaringsmodel voor het cyclische proces van materievorming uit energie. Volgens hem is het heelal niet gestart met een superhete Big Bang of vanuit een singulariteit, maar met een bij 0 Kelvin afgewikkelde Little Bang. In de heelalcyclus valt bij de Little Bang alle ‘zwarte gat’-materie volledig uiteen in een equivalent aantal protonen en elektronen. Later tijdens de cyclus vallen protonen en elektronen voor een deel uiteen in nog kleinere deeltjes materiële straling (kosmische straling). Uit de kleinere deeltjes kan weer materie

worden opgebouwd.

Wanneer ik in mijn artikel stel dat de Big Bang-theorie ‘een groot kosmisch wonder is dat van dezelfde metafysische orde is als wat deïsten onder God verstaan’, dan bedoel ik daarmee dat deze theorie een singulariteit veronderstelt die buiten of boven de fysica uitgaat, dus metafysisch is. Met het *steady state*-model van Uiterwijk Winkel hebben we deze metafysische singulariteit van de Big Bang niet nodig.

Geest of bewustzijn

Verderop stelt Van Elst ‘dat geest of bewustzijn zich afspeelt op het niveau van levende materie, van zenuwcellen en neuronen die signalen genereren, geleiden en ontvangen; niet op het niveau van atomen’. Mijn vraag is dan: wat is het verschil tussen dode en levende materie waardoor alleen de laatste bewustzijn kan hebben? Blijkbaar gaat Van Elst uit van een dualisme tussen beide, terwijl hij tegelijkertijd beweert dat ‘het dualisme tussen geest en stof een achterhaalde fictie is’.

Ik laat een onverdachte theoretisch natuurkundige hierover aan het woord. Op www.astroblogs.nl schrijft Max Tegmark, verbonden aan het MIT: ‘Ik speculeer dat je bewustzijn moet zien als een nieuwe staat van materie. Net als er meerdere soorten vloeistoffen zijn, zijn er ook meerdere vormen van bewustzijn.’

In mijn artikel omschrijf ik bewustzijn als een functie van materie, wat op hetzelfde neerkomt als wat Tegmark stelt. Die functie is niet uitsluitend gekoppeld aan levende, maar aan alle vormen van materie, op welk niveau dan ook.

Van Elst maakt het echter nog erger door de geest of het bewustzijn te definiëren als ‘het totaal van informatieverwerking in het (centrale) zenuwstelsel’. Blijkbaar is er geen bewustzijn buiten het zenuwstelsel. Maar hoe zit het dan met planten? In hetzelfde nummer van *De Vrijdenker* wordt kond gedaan van het feit dat

ook planten bewustzijn hebben. (Zie o.a.: ‘Veganisten krijgen het nog moeilijk’ van Enno Nuy, 2014-10, p. 34.) Met andere woorden, bewustzijn of geest is niet noodzakelijk gekoppeld aan het zenuwstelsel en de hersenen. Met deze definitie heeft Van Elst de geest wel gelijkgeschakeld met de kunstmatige intelligentie van een supercomputer. Alsof een computer zich ooit bewust zou kunnen worden van zijn eigen eindigheid en op grond daarvan de drang naar zelfbehoud zou kunnen hebben. En juist dat maakt het grote verschil uit tussen de intelligentie van de geest en de kunstmatige intelligentie van de computer.

Zelfbewustzijn

Ten slotte wil ik kort ingaan op de tegenwerping van Van Elst op mijn stelling dat wat wij het zelfbewustzijn noemen overeenkomt met het bewustzijn van eigen sterfelijkheid. Van Elst schrijft daarover: ‘Uit het besef van mijn sterfelijkheid is mijn “ik” niet te verklaren. Waarom zou ik geen “ik” kunnen hebben als ik wist of dacht onsterfelijk te zijn? Moet ik niet juist al een “ik” hebben om mijn sterfelijkheid te beseffen?’

Wie onsterfelijk is, heeft geen drang tot zelfbehoud, omdat hij geen behoeften heeft. Zonder behoefte is er geen innerlijkheid die zich richt op een werkelijkheid die ‘erbuiten staat’. De afstand tussen het ‘binnen’ en het ‘buiten’ wordt overbrugd door het bewustzijn dat ik als een stralingsveld heb geduid. Het bewustzijn wordt uiteindelijk door één doel gericht: zelfbehoud - het *conatus essendi* van Spinoza. Alle materiële wezens kennen die drang of levenswil, juist omdat ze allemaal eindig of veranderlijk zijn. Aristoteles omschreef deze drang met het begrip *horror vacui*: de angst voor de leegte of voor de dood. Alleen de massa (of het collectief) kent die drang noch die angst; hij staat buiten de paradoxale eenheid van de materie en heeft dan ook geen bewustzijn. De mens onderscheidt zich van andere wezens dat hij in zo’n kwetsbare en dus angstige staat verkeert, dat hij zich permanent bewust is van eigen eindigheid. Deze intensieve vorm van bewustzijn noemen we zelfbewustzijn, waarbij het zelf samenvalt met de innerlijke leegte. Vandaar dat Augustinus schreef: ‘Pas oog in oog met de dood wordt iemands eigen ik geboren.’

Van God los - Het einde van de christelijke politiek? – Ewout Klei en Remco van Mulligen

René van Elst

'Van God los' – een christelijke bespreker (Jan Westert van het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie) van dit boek noemt het een onheilspellende titel. Daar kun je ook anders over denken; 'van god los' is immers één van de optimistische motto's van onze vrijdenkersvereniging. Nu betekenen die woorden volgens Van Dale 'vol-slagen idioot', dus het bestuur zou zich misschien toch eens op het gebruik van dit motto moeten beraden...

De schrijvers van 'Van God los' doelen ermee op het proces van ontkerkelijking en ontkerstening in ons land, zoals dat zich in hun analyse heeft gemanifesteerd in de landelijke politiek.

Vraye historie ende al waer

Klei (1981) is politiek historicus, theoloog en publicist; hij heeft geschreven over de geschiedenis van het GPV; komend uit een gereformeerd milieu heeft hij inmiddels afscheid genomen van de kerk. Van Mulligen (1981) is historicus en publicist; hij heeft geschreven over de geschiedenis van het orthodox protestantisme van de laatste vijftig jaar; niet gelovig opgevoed heeft hij het geloof gevonden toen hij ging studeren.

Wat mag je van zo'n boek verwachten, treurzang over wat verloren ging, doemdenken en/of blijmoedigheid en vertrouwen op de Heer? Het valt reuze mee. In hoofdzaak is het een geschiedenisboek, maar geenszins schools. Het gaat voor het merendeel over zeer recente historie, die deels nog levendig voor de geest staat en deels al weer vergeten is of nauwelijks bekend was. Is het bijvoorbeeld voor iedereen nog parate kennis dat Groen Links is ontstaan uit het samengaan van twee christelijke partijen, namelijk de PPR en de EVP, met twee linkse partijen, de PSP en de CPN?

De structuur van het boek is opmerkelijk: de beide auteurs nemen elk een aantal hoofdstukken voor hun rekening, merendeels om en om, en tekenen samen voor het laatste, het 15de, hoofdstuk, waarna van elk van beiden een nabeschuiving volgt.

Het boek heeft niet alleen een titel gekregen die de aandacht trekt, het heeft ook aantrekkelijke hoofdstuktitels, zoals 'De kruisweg van het CDA' en 'Zou Jezus PVV stemmen?' en – voor insiders – veelzeggende kopjes als 'Een eenjarige muisgrijze ezel'. Daaruit blijkt wel dat het niet zwaar op de hand is. Een vleugje humor wordt niet geschuwd. Maar het is niet oppervlakkig; de parlementaire geschiedenis wordt per politieke partij en per *issue* behandeld met vermelding van veel bijzonderheden. Buiten de nabeschuivingen is slechts in enkele passages een tikje partijdigheid voelbaar in de kijk op de overigens neutraal weergegeven gebeurtenissen; mij heeft dat niet gestoord.

Minder christenen....

Het is niet verrassend dat de schrijvers constateren dat het christelijk gehalte in

de vaderlandse politiek is afgenomen. Op de flaptekst wordt al vermeld dat de christelijke partij-

en tot 1967 een meerderheid in de Tweede Kamer hadden en dat zij nu nog maar over 21 zetels beschikken. Meteen aan het begin van het boek zien Klei en Van Mulligen zich gesteld voor een aantal vragen, waarbij centraal staan: is er sprake van een onomkeerbare ontwikkeling en hoe kunnen de christelijke partijen eventueel overleven? Is de christelijke politiek (moreel) failliet? Zullen religie en religieuze politiek verdwijnen? Er zijn boeken die ons lang in het ongewisse laten over waar de schrijver eigenlijk heen wil, maar dat is hier gelukkig anders. Voor ons als lezers is het natuurlijk wel een uitdaging om goed op te letten of er ook zinnige, goed onderbouwde antwoorden op de gestelde vragen komen.

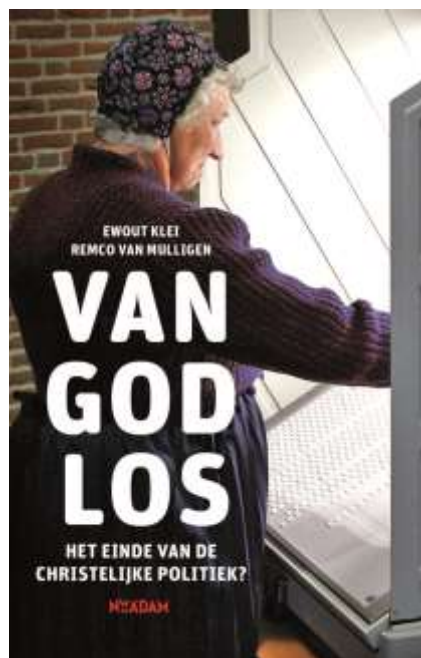
Wijn veranderde in water

Van Mulligen vermeldt de standpunten van enige denkers over het internationale secularisatieproces. De filosoof Charles Taylor keek naar de ontwikkeling van de laatste 9 eeuwen en ziet daarin redenen voor de gedachte dat het geen onomkeerbaar proces hoeft te zijn. Ook de historicus Peter van Rooden houdt de mogelijkheid open dat het christendom terugkeert. Vermeldenswaard is dat hij uit onderzoek heeft geconstateerd dat juist allerlei vernieuwingen in de kerken ertoe hebben geleid dat de gelovigen wegbleven. De auteurs van "Van God los" hebben een nuchtere kijk op de zaak: ontwikkelingen in het verleden geven geen garanties voor de toekomst...

Vanzelfsprekend is er een relatie tussen de ontkerkelijking en de positie en opstelling van de christelijke partijen. In het grootste deel van het boek wordt aandacht besteed aan vragen als: waarom is er christelijke politiek,

wat houdt die in en hoe hebben de religieus gekleurde partijen zich ontwikkeld en zich in de praktijk opgesteld in allerlei gevoelige kwesties? We moeten wat dat laatste betreft denken aan zaken als de sociale kwestie en de schoolstrijd en ook aan meer recente discussiepunten in de sfeer van ethiek en godsdienst (vrijheid), zoals homoseksualiteit, euthanasie, abortus, ritueel slachten. Ook wordt besproken hoe de christelijke partijen omgaan met de soms als 'antichristelijk' beschouwde aanpak van D'66 en met de ideeën van de PVV. Samenvattend kun je stellen dat de christelijke partijen steeds meer water bij de wijn hebben moeten doen om in het proces van secularisatie nog mee te kunnen blijven doen. De SGP houdt – het is geen nieuws voor onze lezers – het sterkst vast aan de oude stellingname.

René van Elst (Amsterdam, 1950) is gepensioneerd Human Resources-medewerker; opgeleid als socioloog en (deels) jurist; hoofdredacteur en opmaker van De Vrijdenker, donateur van Skepsis

Ewout Klei

Christenpesten?

Het is verleidelijk om sommige kwesties hier wat uitgebreider voor het voetlicht te halen, maar dat zou te ver voeren voor een recensie. Wat me opviel is dat allerlei zaken waarvoor De Vrije Gedachte zich sterk maakt, reeds in de landelijke politiek aandacht hebben gekregen. D'66, zojuist al genoemd, is daar nogal eens bij betrokken geweest. Deze partij werd soms beschuldigd van 'christenpesten', maar daar nemen de auteurs afstand van – niet zo verwonderlijk gezien het

feit dat Klei zelf actief is in die partij. Zij leggen beargumenteerd uit dat D'66 gekant is tegen bevoordeling van religie in het algemeen; alleen jammer dat die opstelling zich niet steeds op een consequente manier uit. Ook de VVD heeft voor scheiding van kerk en staat gepleit; in 1995 liet Hans Dijkstal zich al kritisch uit over artikel 23 van de Grondwet (zie over dat artikel pag. 31 en 32 van Vrijdenker 2014-10).

Omissie?

Een recensent wil er natuurlijk graag op wijzen dat eigenlijk ook nog aandacht had moeten worden geschonken aan aspect X of ontwikkeling Y of terrein Z. Zo zou ik kunnen opmerken dat de schrijvers voorbij zijn gegaan aan ontwikkelingen op het gebied van de christelijke politiek in andere landen (behalve dan dat zij het hebben over een internationaal secularisatieproces). Maar dit soort kritiek is meestal 'flauw'; de auteur heeft zijn specialisme en/of maakt een keuze en die houdt nu eenmaal in dat er over allerlei dingen niet gesproken wordt. Zolang hij binnen zijn eigen aandachtsveld niets essentieels over het hoofd ziet, mogen wij niet mopperen. Toch jammer dat De Dageraad/De Vrije Gedachte, als onvermoeibare bestrijd(st)er van christelijke en andere wanen, niet even in het boek genoemd wordt. Misschien dat althans de Partij van de Rede ooit een plaatsje krijgt in een volgende editie? ;-)

Verwachtingen

Wat verwachten de auteurs nu van de toekomst; hoe beantwoorden ze hun eigen vragen?

Klei overweegt dat de christelijke partijen van nu conservatief zijn en vooral bezig met hun 'christelijke hobbies'. Er is altijd behoefte aan spiritualiteit en zingeving, maar de verbinding tussen geloof en politiek werkt niet meer. Politieke macht is niet de basis voor het geloof en het geloof is niet meer een basis voor politieke macht. Er

zit meer toekomst in een kleine christelijke maar niet partijgebonden politiek die niet uit is op macht en behoud van privileges, maar actief is voor asielzoekers, voor de vredesbeweging etc.: de politiek van de christenen in de niet-christelijke partijen.

Remco van Mulligen

Van Mulligen meent dat niet ongeloof maar onverschilligheid de belangrijkste ziekte van onze samenleving is. De polarisatie tussen christenen en seculieren is aan het wegebben. Maar heeft het christendom nog toekomst? De kerk heeft zich altijd hersteld na moeilijke perioden. Christelijke partijen zijn een betrekkelijk recent verschijnsel en op zich niet nodig voor een bloeiend christendom. Het christendom heeft altijd het best gefunctioneerd in samenlevingen waarin niet-christenen de macht hadden. Het zijn de kerken, de geloofsgemeenschappen, die als alternatief voor de onverschilligheid hun identiteit moeten versterken en hun bewogenheid naar de medemens moeten tonen en onrecht, waar (ook) de seculiere staat niet vrij van is, aan de kaak moeten stellen. Het moet weer gaan om het evangelie en niet om behoud van het christelijk verzuilde politieke huis.

Tot zover Klei en Van Mulligen.

Nawoord

Een nuchter, realistisch, vlot geschreven en al met al prettig lezend boek. Men hoeft het als niet-christen niet met de nabeschouwingen eens te zijn, om er toch begrijpelijke en verdedigbare standpunten in te kunnen zien. Aan het slot vindt men een handig lijstje van partijen, personen en begrippen plus uitgebreide verwijzingen naar geraadpleegde literatuur, kranten en websites. Ik zie het boek als een aanrader voor de geïnteresseerde in onze parlementaire geschiedenis en ook voor de vrijdenker die meer inzicht wil hebben in wat de de 'tegenpartij' beweegt.

Op de website van Ewout Klei vindt u een gedetailleerde reactie van Meindert Leerling (RPF-politicus; Tweede Kamerlid van 1981 tot 1994).

Van God Los, door Ewout Klei en Remco van Mulligen, uitgegeven door Nieuw Amsterdam, sept. 2014, 208 pagina's, ISBN10 9046815757, ISBN13 9789046815755, ook verkrijgbaar als e-book

WERELDS NIEUWS

De Profeet!? Wie weet?

De 52-jarige Pakistaan Abid Mehmood werd in 2011 opgepakt omdat hij beweerde de profeet Mohammed te zijn. Hij werd onlangs vrijgelaten omdat hij met psychische problemen kampte. Daarna werd zijn lichaam, doorzeefd met kogels, gevonden in Taxila nabij de hoofdstad Islamabad.

Ontleend aan The Washington Times en Trouw, 8/9 jan. 2015

SGP zonder God?

Tijdens een partijbijeenkomst van de SGP te Gouda op 28 november haalde partijleider Kees van der Staaij fel uit naar Geert Wilders en andere politici. Het viel de SGP'ers op dat hun voorman noch God noch de Bijbel noemde in zijn toespraak. Echte discussie ontstond daarover echter niet.

Ontleend aan NRC-HB van 1 dec. 2014

Bekering van Bisschop Bonny

De vereniging Pro Familia in België heeft de katholieken opgeroepen om te bidden voor de bekering van bisschop Bonny van Antwerpen. Die hield in september een pleidooi voor meer ruimte voor homoseksuelen, gescheiden mensen en ongehuwd samenwonenden in de R.K. Kerk. Pro Familia houdt op 16 mei in Antwerpen een mars om op te komen voor het traditionele huwelijk als de natuurlijke levensvorm.

Ontleend aan de website van het Reformatorisch Dagblad

De vrijheid van denken wordt wereldwijd bedreigd

Wim Aalten

De *International Humanist and Ethical Union (IHEU)* heeft onlangs een rapport uitgebracht over de positie van ongelovigen in verschillende landen op de wereld. Het is geen opwekkend stuk geworden. Het rapport heet "*Freedom of Thought*" en het is via het Internet in te zien en te downloaden. Het rapport bevat bijdragen van onafhankelijke onderzoekers en IHEU-lidorganisaties over de hele wereld. Het is zeker de moeite waard het rapport te lezen en je een beeld te vormen van de situatie van ongelovigen in de diverse landen. Haatcampagnes, discriminatie, bedreiging, achterstelling, vervolging, veroordeling, het rapport geeft een schokkende opsomming van acties die tegen ongelovigen worden gevoerd, alleen omdat ze de heersende godsdienst niet aanhangen of bekritisieren. Blasfemie-wetgeving is in veel landen een onderdrukkingsmiddel om niet-gelovigen de mond te snoeren. Gelovigen worden vaak bevoorrecht, de ergste landen weigeren ongelovigen een identiteitskaart, halen kinderen weg bij atheïstische ouders of veroordelen "afvalligen" ter dood. Volgens het rapport scoort Nederland in dit verband goed, ook al worden zorgen geuit over de sociale druk die binnen religieuze groepen kan heersen om afwijkende meningen, afvalligheid, vrouwen- en homorechten af te keuren. Ook constateert het rapport dat er in ons land een zekere zelf-censuur in het publieke debat over religie heerst, uit vrees voor bedreiging en geweld.

Op 9 december jl. is het rapport, op initiatief van het Humanistisch Verbond, in Den Haag aangeboden aan de ambassades van Saoedi-Arabië, Pakistan en Irak. De voorzitter van het Humanistisch Verbond en de vice-voorzitter van de IHEU gingen, samen met leden en sympathisanten (ook leden van De Vrije Gedachte liepen mee) in een demonstratieve optocht langs deze ambassades. Het motto van de demonstratie was: "Laat de vrije gedachte niet kooien!" Ook werd aandacht gevraagd voor en de vrijlating geëist van de Saoedische Raif Badawi, die vanwege een liberale blog een straf kreeg van 10 jaar cel en 1000 zweepslagen, en de Pakistaanse Asia Bibi die de doodstraf kreeg opgelegd vanwege "belediging van Mohamed". Tot slot is het rapport aangeboden aan de Tweede Kamer

en aan de Kamercommissie van Buitenlandse Zaken.

Het rapport beschrijft de situatie van ongelovigen in de wereld. Het laat zien hoe gelovigen ongelovigen onderdrukken en naar het leven staan. Maar religies en gelovigen laten zich ook onderling vaak van hun ware kant zien. Zolang een religie geen of weinig macht heeft is men aardig, begrijpend en (semi-)tolerant. Wanneer een religie macht heeft is men steeds vaker intolerant en on-

Wim Aalten (1948) is socioloog en motorrijder, schrijver van het boek "Motorrijden zonder God"; website: www.alledaagsvrijdenken.nl

derdrukkend. Religieuze geschillen, scheuringen, onlusten, gevechten en oorlogen teisteren de wereldbevolking al sinds eeuwen en doen dat vandaag de dag ook. Religieuze leugens en dogma's beheersen de media (die zich vaak kritiekloos opstellen en als doorgeefluik van religieuze onzin fungeren) en kunnen rekenen op (al dan niet stilzwijgende) steun van veel politici. Waar in het IHEU rapport wordt gesproken over de Nederlandse zelfcensuur in het publieke debat over religie is één ding duidelijk: de religie-lobby is (ook in ons land) nog steeds een machtsfactor die het vrije woord, een vreedzame samenleving en de wereldvrede bedreigt. En dat geldt voor alle religies.

De foto's van de demonstratie in Den Haag op 9 december 2014 zijn van Wim Aalten. Op de bovenste foto ziet u rechts ons bestuurslid Richard Duijnsteet met een DVG-billboard; op de foto links staat in het midden Boris van der Ham, de voorzitter van het Humanistisch Verbond. Dit artikel is geschreven vóór de aanslag op de Charlie Hebdo-redactie.

WERELDS
NIEUWSGodslastering
in Pakistan

Een Pakistaanse
politieagent heeft
een arrestant met

een bijl gedood omdat die de metgezellen van de profeet Mohammed belachelijk zou hebben gemaakt. Eerder werd een christelijk echtpaar door een menigte van tweeduizend moslims gemarteld en gelyocht na geruchten dat ze een Koran hadden verbrand.

Rechters die beklagden van godslastering licht straffen of vrijspreken en advocaten die zulke cliënten verdedigen, zijn hun leven niet zeker. Politici die pleitten voor aanpassing van de blasfemiewetgeving hebben dat met hun leven moeten bekopen.

Ontleend aan Het Parool, 7 nov. 2014

Cadeautje van de Heer!

Eind oktober maakte Tim Cook, de bestuursvoorzitter van Apple, bekend dat hij homo is. In zijn communiqué daarover schreef hij: "Ik ben er trots op homo te zijn en ik beschouw mijn homoseksualiteit als een van de grootste geschenken die God mij heeft gegeven."

Ontleend aan NRC-HB 31 okt. 2014

Mensaap is Argentijn

Een dierenruimte in Argentinië schendt de rechten van een orang-oetan als 'niet-menselijke persoon' door de mensaap vast te houden. Dit heeft een rechter in Buenos Aires bepaald. De orang-oetan komt vrij als de dierenruimte geen hoger beroep aantekent, aldus Argentijnse media.

Dierenrechtenorganisatie AFADA had namens de orang-oetan een rechtszaak aangespannen, met een beroep op een eeuwenoude 'habeas corpus-procedure'. Daarmee kunnen mensen een onwettige hechtenis aanvechten. Soortgelijke procedures in de VS liepen eerder uit op een nederlaag voor de dieren.

Ontleend aan de website van Spits 21 dec. 2014

Antieke doden roepen op tot
lekker leven

Anton van Hooff

Wat zijn het toch kostelijke teksten, de graf-schriften uit de Grieks-Romeinse oudheid. Natuurlijk staan de meeste vol met clichés, net zoals onze rouwadvertenties. Niemand kijkt ervan op als iemand daarin als 'liefdevol' en 'zorgzaam' wordt geprezen. De mededeling dat de gestorvene een kille egoïst was, zou pas echt opzien baren. Als een Latijnse epitaaf de dode 'onvergelijkelijk' (*incomparabilis*) noemt, is de lezer alleen de eerste keer geroerd. Maar als hij vaststelt dat het predicaat, meestal gebruikt voor vrouwen, niet minder 1702 keer voorkomt, beseft hij dat het een 'dooddoener' is. Ook onze cultuur houdt immers vast aan het antieke adagium 'over de doden niets dan goeds' (*de mortuis nihil nisi bene*).

Maar veel meer dan in onze doodsberichten zijn er antieke grafteksten van grote originaliteit. Natuurlijk vinden we daarin het geloof in schimmig bestaan bij Hades uitgedrukt. Maar in andere epitafen wordt de dode als een ster aan de hemel geplaatst. En natuurlijk stellen christelijke grafinscripties de dood voor als een slaap, in afwachting van het einde der tijden, waarbij de doden met lichaam en al uit het graf zullen herrijzen. Daarom alleen al moet een godvrije de wens 'moge hij/zij rusten in vrede' nalaten. De formule *Requiescat In Pace (RIP)* is puur en verwerpelijk christelijk.

Al eerder heb ik in dit, ons lijfblad, een aantal Latijnse grafinscripties gepresenteerd die de overlevenden aansporen om toch van het leven te genieten zolang het kan.¹⁾ Toen ik een *In memoriam* voor Frans Bijlsma moest voorbereiden (zie pag. 2 van dit blad) was ik net in honderden Griekse grafteksten aan het grasduinen.²⁾ Daaronder vond ik tamelijk veel aansporingen van het leven te genieten zolang het duurt. Hieruit blijkt dat de levensleer van Epikouros (341-270 vC) allesbehalve een theoretisch filosofisch concept was, maar wortelde in een wijd verbreid levens- of liever doodsgevoel. 'Als ik leef, is de dood er niet; als de dood er is, ben ik niet' is het adagium waarmee de epicureeërs de angst voor de dood wegnemen. Maar ook niet-wijsgeren spreken in grafschriften de onherroepelijkheid van de dood uit,

Misschien dat iemand inspiratie voor het eigen grafschrift opdoet uit deze gevallen:

LEEF EN VERGEET (ME). VAN NUT ZAL IK JE NIET MEER ZIJN.

In de oudheid werden op gedenkdagen, antieke Allerzielens dus, voedsel- en drankoffers op de graven gebracht. Een dode wil van zulke rituelen niets weten:

BRENG ME NIETS ZINLOOS TE DRINKEN,

WANT GEDRONKEN WERD, TOEN IK LEEFDE,

EN OOK NIET TE ETEN. HET IS GENOEG. ALLEMAAL ONZIN [...].

MET DE LEVENDEN HEBBEN DE DODEN NIETS VAN DOEN.

De dode heeft 'als een steen' iedere aandoening verloren, in het bijzonder harts-tocht en liefde:

DAAROM ZOLANG ALS JE DEZE (TWEE EMOTIES) HEBT,

PAK ZELF HET HEERLIJKE LEVEN;

GEbruik ALLE GOEDS VAN DE TIJD ZOLANG JE LIEFDE VOELT.

Het epicurisme beriep zich op een materialistische natuurfilosofie: alleen de kleinste partikels, de *atomoi*, bestonden. De rest was leegte, vacuüm. Ook de ziel was slechts een hoopje atomen die bij de dood verstrooid werden. Een overledene getuigt van zulk besef van stoffelijkheid:

UIT WATER, AARDE EN LUCHT BESTOND IK VROEGER,

MAAR GESTORVEN LIG IK HIER EN GAF ALLES TERUG.

Anton van Hooff
(1943) is klassiek
historicus te Nijme-
gen en voorzitter
van de Vrijden-
kersvereniging De
Vrije Gedachte

Grafsteen met uitgespaar-
de voedselbakken te
Sousse

ALLEN STAAT DIT TE WACHTEN. WAT NOG MEER?
 WAAR HET LICHAAM VANDAAN KWAM
 DAARTOE WORDT HET BIJ HET VERKWIJNEN ONTBONDEN.

Bewust kryptisch, maar toch wel duidelijk in de ontkenning van ieder voorbestaan is deze tekst:

NIET WAS IK OF WERD IK;
 IK WAS EN BEN NIET MEER; DAT IS ALLES.
 ALS IEMAND ANDERS BEWEERT, LIEGT HIJ.
 NIET ZAL IK MEER ZIJN.

Op de keper beschouwd is het natuurlijk tegenstrijdig dat iemand ervan overtuigd is dat hij na de dood niets is, maar toch vanuit het graf spreekt.

Hoewel de oudheid nog niet zo iets curieus had als de Partij voor de Dieren, bestond er wel sentimentele beestenliefde, die zich uitte in speciale graven voor de antieke Fikkies en Minoesjes. Een dier beleert de voorbijganger zo:

LEEF ZOALS JE WILT LEVEN, WANT BENEDEN HEB JE
 GEEN VUUR AAN TE STEKEN OF LEKKER ETEN,
 IK ZEG JE DAT, UIT ERVARING:
 VANHIER WORDT GEEN DODE OPGEWEKT.

Ten slotte een fraaie beeldspraak die watersporters zal aanspreken:

Tocht naar Charon geleid door Hermes

ALS JE INZIET DAT VOOR DE
 STERVELINGEN NIETS ZOE-
 TER IS DAN HET LICHT,
 LEEF EN RICHT JE ZEIL OP
 DE WIND VAN DE VREUG-
 DEN.

Begrijpen jullie nu waarom de oudheid voor mij allesbehalve dood is en dat ik me als een moderne heiden beschouw?

1) Gedenk te leven. Vrijdenkers op antieke grafstenen, *De Vrijdenker* 45-06 (juli/augustus 2014) 18-19.

2) Ze worden verwerkt in mijn nieuwe boek *Sterven in klassieke stijl*, dat met Allerzielen 2015 beschikbaar zal zijn.

En Jezus sprak tot Nietzsche Tom van Ewijk

Voorwaar, ik zeg je, Friedrich Wilhelm: tweeduizend jaar na mij ontmasker jij de nood vermomd als deugd. En mij noem je de laatste christen die stierf aan het kruis.

Voorwaar, na zoveel eeuwen...eindelijk begrijp ik dat ik mij destijds vergiste. Grootmoedig koning van de aarde had ik moeten worden in eigen residentie niet die gedweeë zoon in vaders huis.

Voorwaar, ik ben de hemel in geprezen en werd het speeltje van de godgeleerden in het luchtledig van hun metafysica. Verder had ik maar te zwijgen als het graf, want uit hun dogma's ben ik niet verzezen.

Aan de natuur hadden ze een zusje dood. Ze toverden mij uit een ongerepte maagd en haar geschiedde naar hun woord. De kudde had zich slaafs te voegen naar hun wil en kreeg mij uitgedeeld als hun genadebrood.

Jij liet geen spaan heel van die leer en die moraal, de leugen van dat bovenaardse paradijs. Dat was jouw zending, daar legde jij de vinger op: jij zag tweeduizend jaren ontrouw aan de aarde: jouw hamer sloeg de spijkerharde waarheid op de kop.

Voorwaar, ik zeg je, Friedrich Wilhelm: met jouw verlossend woord heb jij je taak volbracht. De wereld blijft nog slechts één boodschap over: **“Brüder, bleibt der Erde treu...Tief ist Ihr Weh...”** Weh is het woord voor de nood zonder deugd. Ja Weh...

Tom van Ewijk is oud-vertaler en -journalist, publicist, autodidact filosoof, tekenaar en dichter

Eerbetoon aan Piet Spigt Symposium 28 november 2014 René van Elst

Op vrijdag 28 november 2014 is door het Humanistisch Historisch Centrum, de Universiteit voor Humanistiek en de uitgeverij Papieren Tijger tijdens een symposium in de U.v.H. te Utrecht een boek gepresenteerd over Piet Spigt.

Spigt werd in 1919 geboren in een Amsterdams arbeidersgezin en ontwikkelde zichzelf tot eigenzinnig vrijdenker, humanist en publicist. Aan het boek *Piet Spigt; humanist onder de vrijdenkers en vrijdenker onder de humanisten* is meegewerkt

door Bert Gasenbeek, die ook de redactie voerde, Floris van den Berg, Alfons Nederkoorn, Rob Tielman, Dik van der Meulen en Ruurd Ouwehand. Bovendien bevat het een groot aantal teksten van Spigt zelf. (Zie de recensie door Dik Kruithof verderop in dit blad.)

Aanwezig bij dit symposium waren de drie dochters van Piet Spigt, Saskia, Petra en Rina, alsmede Saskia's dochter Jolien en Theodor Holman, die letterlijk kind aan huis was bij de familie Spigt.

René van Elst (Amsterdam, 1950) is gepensioneerd Human Resources-medewerker; opgeleid als socioloog en (deels) jurist; hoofdredacteur en opmaker van *De Vrijdenker*, donateur van Skepsis

Vier sprekers worden ingeleid door moderator Wim Berkelaar (historicus en vrijdenker); ik vat hun lezingen hier kort samen.

Bert Gasenbeek (historicus)
Een portret van Piet Spigt: een eigenzinnig en vrijdenkend mens

Problemen in de samenleving nopen tot een persoonlijk en maatschappelijk richtsnoer, aldus Bert Gasenbeek, voor mij is dat het realistisch

Bert Gasenbeek; op de achtergrond een foto van Piet Spigt

humanisme, dat onder meer gevoed is en wordt door het tragisch levensbesef van Piet Spigt: een gelouterd, niet-optimistisch humanisme, vanuit de wetenschap dat tegenstellingen inherent aan het leven zijn en dat een optimistisch humanisme na de verschrikkingen van de vorige eeuw geen geloofwaardigheid meer heeft.

Gasenbeek besteedde in zijn lezing – met lichtbeelden – veel aandacht aan persoon en leven van Piet Spigt; ik beperk me hier tot het weergeven van enige bijzonderheden die in hoofdzaak betrekking hebben op diens denken en doen als vrijdenker/humanist. Spigt (1919-1990) kwam uit een "rood" en atheïstisch gezin en sloot zich, zijn oudere broer volgend, bij de Vrijdenkers Jeugd Organisatie aan toen hij 15 was. Dat was een goede leerschool voor zijn vrijdenken, maar hij wees de daar heersende antimilitaristische moraal van "schone handen" af.

Hij was een hartstochtelijk lezer en koos voor vrij studeren. H.J. Pos, bij wie hij colleges liep, was voor hem de grootste denker van Nederland (zie over Pos een artikel van Jan Bontje in Vrijdenker 2010-04, pag. 12), Ernst Cassirer één van de grootste denkers van de 20e eeuw. Diens Neo-Kantiaanse filosofie was voor Spigt een toetssteen voor zijn eigen denkbeelden. Spigt werd ook sterk beïnvloed door Leo Polak, "de verbindende schakel tussen het vooroorlogse vrijdenken en het naoorlogse

humanisme" en voorstander van een vrijdenken waarin redelijkheid belangrijk was dan atheïsme. Hij was bevriend met Anton Constandse, met wie hij veel heeft samengewerkt.

In 1940 had de Dageraad zichzelf noodgedwongen opgeheven, maar na de oorlog herstelde de beweging zich snel en Spigt speelde een belangrijke rol bij de wederoprichting van de vereniging en de uitgave van een weekblad, De Vrijdenker, en ook daarna tot 1958. In 1950 werd hij lid van

hoofdbestuur, in 1951 lid van de redactie van het blad. Hij is belangrijk geweest – als *humanist onder de vrijdenkers* – op het gebied van de statuten en het praktisch vrijdenken (A.H. Gerhardhuis, lezingen etc.).

Vanouds waren de vragen: is vrijdenken per definitie atheïstisch, althans moet het atheïstisch karakter in de statuten worden opgenomen, en hoe zit het met de redelijkheid en zedelijkheid, met soevereiniteit, met autonomie. Men had een door Leo Polak ontworpen beginselverklaring uit 1924 (zie kader onderaan); Spigt verzette zich in 1946 en 1954 met succes tegen voorstellen tot wijziging daarvan; wijzigingen volgden

pas in 1978.

In 1954 vroeg Jaap van Praag of hij in het hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond wilde komen. Hij was echter bezig (met Oene Noordenbos, die voorzitter was van 1954 tot 1957) met de voorbereiding van het 100-jarig bestaan van De Dageraad en wilde een advies uitbrengen om *en bloc* tot het H.V. toe te treden als een soort atheïstische linkervleugel.

Voor hij zelf vertrok naar het H.V. in 1959 heeft hij de vrijdenkers hun richting gewezen; hij heeft de huidige naam voorgesteld en vastgehouden aan de verwijzing naar het humanisme. Hij vond de antigodsdienstige agenda niet breed genoeg.

Een van zijn bekendste boeken is *Het ontstaan van de biografie in Nederland*, zijn mooiste bundel is "In staat van besef". Hij heeft ook o.m. een boek over Multatuli geschreven en meegewerkt aan de volledige uitgave van diens werk en hij is actief geweest in het Multatuli-genootschap; hij stond echter niet kritiekloos t.o. van Multatuli.

Als *vrijdenker onder de humanisten*, als ideoloog en als 'dwarsdenker' in hun bestuur was Spigt actief tot 1981. Hij speelde een belangrijke rol bij de totstandkoming van de nog steeds vigerende beginselverklaring van 1973, waarin de humanistische houding en oordeelsvorming centraal staan.

Belangrijk in Spigts denken was zijn tragische, aan allerlei mysticisme en spiritualisme ontworstelde, levensvisie als brug waarover het individualisme een toekomst kan bereiken. Het leven is 'tragisch' door zijn tegenstellingen van opbouw en afbraak, van leven en dood. Onzekerheid moet aanvaard worden als de motor naar inzicht en vooruitgang.

Paul Scheffer (publicist)

Humanisme tussen pessimisme en vooruitgang

Scheffer ziet een grote verwantschap tussen de *Werdegang* en het gedachtegoed van Spigt en van zijn (Scheffers) grootvader Herman Wolf, ook al is Spigt 25 jaar later geboren.

Wolf was leraar en filosoof; Pos was een jeugdvriend van hem, Leo Polak was heel belangrijk voor hem. Scheffer heeft een boek over zijn grootvader geschreven: *Alles doet mee aan de werkelijkheid. Herman Wolf (1893-1942)*.

"[De Dageraad] stelt zich ten doel de bevordering der vrije gedachte tot zuivering en verdieping van 's mensen zedelijk en verstandelijk besef. Zij plaatst zich hierbij op den wetenschappelijk-wijsgeerigen grondslag van de soevereiniteit en de autonomie der Rede. Mitsdien aanvaardt zij als grondslag voor wereld- en levensleer uitsluitend de normen van het redelijk en zedelijk bewustzijn en de gegevens der ervaring (...)." Met deze beginselverklaring van 1924 werd het 'atheïstisch standpunt' uit de verklaring van 1921 losgelaten.

Spigt en Wolf zijn volgens Schef-fer beiden beïnvloed door de 1^e We-reldoorlog. Die oorlog betekende een diepgaande beschavingsbreuk en maakte een einde aan het geloof in vooruitgang zowel in materieel op-zicht als op het punt van redelijkheid en zedelijkheid; de bron van vooruit-gang, de wetenschap, bleek opeens een bron van barbarij te zijn. Teleur-stellend was dat allerlei intellectuelen zich met één van de strijdende partij-en vereenzelvigden in plaats van vrijdenkers te zijn. Wolf vroeg zich af of er sprake was van een bescha-vingsconflict of een belangenconflict en onderzocht de opstelling van de intellectuelen – zoals Simmel – daar-in.

De levens van Spigt en Wolf stonden in het teken van de desoriën-tatie die was veroorzaakt door de 1^e W.O. en die leidde tot een zoektocht naar een uitweg uit de verbrokkeling en polariteiten naar een synthese, die deels werd gevonden in een humanis-me dat zich niet vereenzelvigde met een vooruitgangdenken, maar ervan uitging dat wat de mensen gemeen-schappelijk hebben zwaarder weegt dan wat hen verdeelt in termen van nationaliteit, ethniciteit en religiosi-teit. Beiden zagen maar al te goed de kwetsbaarheid van dat credo. Dege-nen die zich beroepen op bloed, ras, kerk, volk en partij winnen het van degenen die moeilijk concretiseerbare humanistische idealen van eenheid onder de mensen verdedigen. De norm van het algemeen menselijke, de idee van recht en onrecht, kan alleen maar als buitengewoon kwets-baar gezien worden in het licht van de geschiedenis.

In de periode van neutraliteit tijdens het interbellum had men niet de vrijheid om zich uit te spreken; er was censuur en men werd gedwon-gen tot zelfcensuur; de morele half-hartigheden die Nederland tijdens de bezetting kenmerkten, hadden veel te maken met wat tijdens het interbel-lum was gebeurd. Scheffer noemt als triest voorbeeld de "spontane arise-ring" van de redactie van het Alge-meen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte in 1941, die zowel Herman Wolf als Leo Polak betrof.

Bij Spigt en Wolf ging het niet alleen om geschiedenis maar ook om verbeeldingskracht; we zien vrij makkelijk het kwaad in het verleden maar moeilijker zien we de potentiële catastrofes. Het humanisme moet ervan doordrongen zijn dat de mens

Petra Spigt

in vrijheid niet alleen voor het goede maar ook voor het kwade kan kiezen en het moet blijven proberen grenzen te doorbreken in een toenemend grenzenloze wereld.

Dik van der Meulen (neerlandicus, publicist)

Een multatulist die geen spelfouten maakte*). Piet Spigt en Multatuli.

Voor zijn biografie van Eduard Dou-wes Dekker kreeg Van der Meulen in 2003 de AKO Literatuurprijs.

Van der Meulen, zelf bestuurslid van het Multatuli Genootschap (waarvan Bert Gasenbeek secretaris

elke verandering ten goede. Tegelijk vereenzelvigde hij – vat vol tegen-strijdigheden – zich met Jezus en diens lijden. Spigt had daar een goe-de kijk op. De kern van wat hij over Multatuli te zeggen had was: "Het is niet zozeer de godsdienst, de kerk, het instituut geweest waardoor hij werd teleurgesteld, hoewel zijn reli-gieuze ontwikkeling volledig langs het falen van deze instellingen liep. (...) Het zijn de godsvoorstellingen geweest, die hij koesterde, waardoor hij maatstaven aanlegde en zodoende een levenshouding aannam, die hem op voet van oorlog bracht met de godsdienst van zijn dagen."

De belangrijkste bijdrage van Spigt is biografisch geweest. In zijn bundel "Keurig in de kontrami-ne" (http://www.dbnl.org/tekst/spig001keur01_01/spig001keur01_01.pdf) vinden we zijn complete boek "De ballingschap van Multatuli", het is een geweldige proeve van biografisch onderzoek. Mooi is ook dat hij zich probeert te verplaatsen in de figuur waarover hij schrijft.

De humanistische bespiegelingen van Spigt laten echter volgens Van

V.l.n.r. Joachim Duyndam, Dik van der Meulen, Bert Gasenbeek, Paul Scheffer en Wim Berkelaar

was) memoreert de geschiedenis van het genootschap en de rol van Piet Spigt daarin. Bij de heroprichting na de oorlog waren Piet Spigt en Garnt Stuiveling betrokken en Spigt is waarschijnlijk tot 1983 bestuurslid geweest. Van der Meulens belang-rijkste herinnering aan Spigt is dat hij feestredenaar was in 1987 in de Nieuwe Kerk.

Spigt bewonderde Multatuli zon-der hem in stijl na te volgen en zon-der kritiekloos te zijn. Hij interes-seerde zich zeer voor godsdienstige kant van Multatuli. Die was als vrij-denker en atheïst in zijn tijd radicaler dan zo ongeveer iedereen in Neder-land en zeer gekant tegen het chris-tendom, dat hij zag als een rem op

der Meulen nog wel eens te wensen over wat helderheid betreft.

*) Multatuli schreef in zijn Ideeën: 'Ik heb 'n neefje die spelfouten maakt en zich daarom Multatulist noemt. Wat zou m'n aanhang groot worden als dat op-ging.'

Bert Gasenbeek (redactie)

Piet Spigt

Humanist onder de vrijdenkers en vrijdenker onder de humanisten
Humanistisch Historisch Centrum
Papieren Tijger
2014
Humanistisch Erfgoed 18
ISBN 9789067283038

Saskia Spigt en
haar dochter
Jolien

Joachim Duyndam (filosoof) Piet Spigt: een voorbeeldfiguur?

Is Spigt een humanistische voorbeeldfiguur en voor wie, en wat is eigenlijk een voorbeeldfiguur en wat is humanisme?

Duyndam ziet humanisme vooral als een zaak van traditie, in de zin van dóórgeven van generatie op generatie, kijkend naar zowel het verleden als de toekomst. In die traditie onderscheiden wij 'voorbeeldige figuren', die op een interessante manier waardevolle dingen doorgeven en nieuwe elementen creëren. Het humanisme is kritisch ten aanzien van de betekenissen en waarden die in onze cultuur opgeld doen en is ook zelf-kritisch. Tijdens de Verlichting werd de autonomie, het zelf denken, op de agenda gezet: problemen van goed en kwaad zijn oplosbaar via redelijkheid. Nog steeds moet de autonomie tegen de heteronomie (anderen vertellen je wat je moet denken of vinden) op een veerkrachtige manier worden verdedigd. Voorbeeldige figuren zijn

mensen die dat op een inspirerende, motiverende en leerzame manier doen. Spigt was voorbeeldig door de creatieve en interessante manier waarop hij dat deed. Belangrijk is het anti-dogmatische karakter van het humanisme. Uit het boek van Bert Gasenbeek blijkt dat ook Spigt een 'dogmaschudder' was. Hij nam ook niet zo maar over wat *zijn* humanistische voorbeeldfiguren dachten. Al doende werd hij zelf voorbeeldig, door, zoals op de cover van het boek staat, humanist onder de vrijdenkers en vrijdenker onder de humanisten te zijn. Hij bleef op zijn unieke manier een kritische positie innemen en zijn kritiek ook op zichzelf betrekken. Een voorbeeldige humanist dus, die dóórgaf op een creatieve manier. Dat geldt ook voor zijn onderzoek naar autobiografieën. De vraag was voor hem hoe mensen het leven aankunnen, wat hen bezielt. Hij zocht wat dat betreft naar voorbeeldige, inspirerende anderen, voor zichzelf, maar ook om hun voorbeeld door te geven. Zelf heeft hij ook in zekere zin een traditie gecreëerd door denkbeelden van mensen als Polak, Pos, Cassirer en Multatuli met elkaar in verband te brengen.

Na de lezingen krijgen de sprekers nog enkele vragen voorgelegd door Wim Berkelaar.

Vervolgens worden door Bert Gasenbeek eerste exemplaren van het nieuwe boek over Piet Spigt overhandigd aan Petra, Saskia

en Jolien Spigt (Rina Spigt is intussen, evenals Theodor Holman, vertrokken om het radioprogramma OBA-Live te verzorgen).

Petra Spigt zegt dat de man op de foto op het boek voor de drie zussen vooral *hun vader* was. Zij waren ontzettend trots op hem, zelfs als pubers. Dan heeft hij het dus niet gek gedaan als vader; voor ons was hij een voorbeeldige figuur, aldus Petra Spigt.

Saskia Spigt sluit zich bij de woorden van haar zuster aan; zij is er trots op hoe zijn kwaliteiten tijdens deze middag werden belicht. Hij was een kwetsbare, maar ook geestige man en er was veel lol in huize Spigt.

Jolien Spigt was vijf toen haar opa overleed, maar heeft nog een levendige herinnering aan hem en beschouwt hem ook als voorbeeldfiguur. Toen zij later dacht over wat ze wilde worden, dacht zij "ik wil intellectueel worden".

Foto's RvE

V.I.n.r. Theodor Holman; Rina, Saskia en Petra Spigt

Koester de democratie!

Pleidooi voor een weerbare democratie

Floris van den Berg

*'Veel regeringsvormen zijn uitgetoetst en zullen worden uitgetoetst in deze wereld van zonde en ellende. Niemand beweert dat de democratie volmaakt is of alles oplost. Sterker nog, er is wel gezegd dat democratie de minst slechte regeringsvorm is van alle soorten die de loop der tijden zijn uitgetoetst.'*¹⁾ Winston Churchill

*'Een democratie die zijn basiswaarden niet verdedigt, is gedoemd te verdwijnen.'*²⁾ Paul Cliteur

Twee opvattingen over democratie

Ik vroeg eens rond bij vrienden, familie en collega's wat zij er van zouden vinden als er een politieke partij zou zijn die met meerderheid gekozen aan de macht kwam en

vervolgens de democratie zou afschaffen. Telkens was het antwoord: 'Dan moet dat maar gebeuren; het is immers de meerderheid die dat wil!' Dat was het antwoord op die vraag door oud-minister Piet Hein Donner (CDA) in 2006: 'Als twee derde van alle Nederlanders de sharia wil, dan kan dat. Lees de Grondwet er maar op na.'³⁾

Die mening lijkt de *communis opinio* en het lijkt op het eerste gezicht zowel tolerant als democratisch. Het mooie van reflecteren is, dat het bij nadere reflectie toch niet zo hoeft te zijn en in dit geval is dat zo.⁴⁾

Terwijl in Europa de ene na de andere democratische natiestaat bezweek onder de dictatuur sprak staatsgeleerde en SDAP politicus George van den Bergh (1890-1966) in

Floris van den Berg (1973) is milieufilosoof; lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis

1936 een beroemde, maar weer vergeten, belangwekkende oratie uit over de vraag: Wat te doen met antidemocratische partijen?⁵⁾ De NSB is op het moment dat **Van den Bergh** → zijn oratie uitspreekt zo'n antidemocratische partij. Hij zal zijn rede zwaar moeten bekopen, want hij komt tijdens de Tweede Wereldoorlog terecht in het concentratiekamp Buchenwald, maar hij overleeft het.

De vraag die Van den Bergh stelt is niet alleen actueel, maar ook fundamenteel: hoe kan of moet een democratie omgaan met antidemocratische tegenkrachten? In zijn oratie maakt Van den Bergh een helder onderscheid tussen enerzijds gewelddadige en anderzijds ongewelddadige antidemocratische verenigingen. Gewelddadige verenigingen, zo betoogt hij, zijn sowieso strafbaar en zijn dus geen juridisch probleem. Problematischer wordt het met vreedzame antidemocratische verenigingen: Kan het zo zijn dat een democratie het toestaat zichzelf om zeep te helpen? Hét voorbeeld hiervan is de afschaffing van de democratie door Adolf Hitler nadat hij democratisch aan de macht gekomen was in 1933 (weliswaar tevens met gebruik van gewelddadige methoden). Van den Bergh betoogt met klem dat vreedzame antidemocratische verenigingen verboden dienen te worden omdat zij de basisregels van het spel van de democratie niet respecteren. Het gaat dan om politieke partijen die streven naar de afschaffing van de democratie en/of fundamentele democratische rechtsprincipes, wanneer deze partijen aan de macht komen.

Nazi-propagandist Joseph Goebbels zag in 1928 reeds de kansen voor zijn antidemocratische Nazi partij binnen het democratische systeem helder en was daar open over. Het was geen Paard van Troje, maar een vijand die met open armen werd onthaald:

We komen het parlement binnen om ons te bewapenen met de wapens van de democratie. Als een democratie dom genoeg is om ons vrije doorgang te verschaffen, en een salaris, dan is dat hun probleem. Het maakt ons niet uit. Elke manier waarop wij de revolutie kunnen voltrekken is voor ons welkom. [...] Wij komen niet als vrienden of in een neutrale hoedanigheid. Wij komen als vijanden. Zoals een wolf een schaap aanvalt, zo komen wij ook. (Goebbels)⁶⁾

Er zijn twee fundamenteel verschillende opvattingen over democratie. Aan de ene kant democratie als meerderheidsbesluitvorming en aan de andere kant democratie als synoniem voor basale rechten van individuen: recht op leven, vrijheid en gelijkheid voor de wet. Die rechten van het individu zijn primair en kunnen niet door democratische meerderheidsbesluiten worden aangetast of afgeschaft. Van den Bergh schrijft in zijn oratie:

*'Naar mijn mening is het diepste wezen der democratie zelfs veeleer in haar verdraagzaamheid, in haar respect voor de persoonlijkheid van iederen mens te vinden, dan in het meerderheidsbeginsel.'*⁷⁾

Van den Bergh doet veel moeite om dit te rechtvaardigen. Pas in 1948 komt de UVRM tot stand waarin expliciet wordt verklaard dat de democratie niet mag tornen aan

de basale mensenrechten. Democratie maakt zelf onderdeel uit van mensenrechten en moet de basale spelregels – vrijheid en gelijkwaardigheid van het individu – respecteren; anderzijds is democratie de beste garantie voor het respecteren van mensenrechten. Artikel 30 van de UVRM luidt: *'Niets in deze Verklaring mag worden uitgelegd als zou daarin enig recht voor enige staat, groep of persoon begrepen zijn om enige activiteit te ondernemen of enige handeling te verrichten, gericht op het tenietdoen van enig recht of enige vrijheid hierin toegekend.'* Dit is een sterke claim: dat betekent dat organisaties als de katholieke kerk of islamitische verenigingen die zich verzetten tegen vrijheden van individuen verboden zijn. Dat is nog sterker dan de claim die Van den Bergh maakt.

Zelfverdedigingslogica van de democratie

Van den Bergh spreekt over de zelfverdedigingslogica van de democratie: de democratie moet zichzelf kunnen beschermen tegen misbruik bedoeld om haar ten gronde te brengen. Wie tolerant is tegen intolerantie is zelf medeschuldig aan die intolerantie. In Nederland wees **Ayaan Hirsi Ali**⁸⁾ → hierop in het debat over het al dan niet tolereren van vrouwenbesnijdenis. Onder het mom van tolerant zijn tegen over andere culturele opvattingen, ging het bestrijden en verbieden van deze vorm van mutilatie zeer moeizaam. Toch is het, mede dankzij de strijd van Ayaan Hirsi Ali, geregeld dat vrouwenbesnijdenis verboden is en dat er toezicht wordt gehouden (en ik hoop – tegen beter weten in – dat die maatregelen afdoende zijn).

De fundamentele kwestie is dus of democratie ofwel een tirannie van de meerderheid is (of mag zijn), of dat de essentie van democratie is dat bepaalde grondrechten worden gewaarborgd waarbinnen meerderheidsbeslissingen gelden. Dat laatste model is de constitutionele liberale democratie waarin er fundamentele regels, waarden zijn, waaraan niet getoerd mag worden, zelfs niet bij meerderheidsbesluit. Waar Van den Bergh mee worstelt in zijn staatkundig, rechtsfilosofisch betoog (en tevens de commentatoren Cuperus, Rijkema en Cliteur) is wat de ethische rechtvaardiging is om het ene systeem boven het andere te verkiezen. Het begint ermee om vast te stellen dat ethiek niet per meerderheidsstemming bepaald kan worden. Hiermee lijkt ethiek op wetenschap: het gaat om de beste argumenten en niet om de meeste stemmen. Mijn theorie van universeel subjectivisme⁹⁾ – de ethische en politiek filosofische theorie waarbij je je moet voorstellen dat je in de slechtst mogelijke posities terecht kunt komen – kan hier helderheid scheppen: het gaat erom de positie van slachtoffers te optimaliseren. Zelfs als een grote meerderheid er voor zou zijn om homoseksuelen te veroordelen, dan nog is dit niet moreel te rechtvaardigen, omdat er sprake is van (onnodige, voorkombare) slachtoffers en, als fundamentele rechtvaardigingsgrond: je kunt niet rationeel van jezelf willen dat jij in die positie zou verkeren. Het toepassen van universeel subjectivisme door jezelf te verplaatsen in de positie van slachtoffers maakt duidelijk waarom fundamentele rechten noodzakelijk zijn ter voorkoming van tirannie, onderdrukking of verwaarlozing van de belangen van slachtoffers.

Van den Bergh spreekt over twee fundamentele grondrechten 1. vrijheid van expressie ('vrijheid van overtuig-

ging) en 2. gelijkheid voor de wet. Die grondrechten vormen de basale regels van de democratie. Van den Bergh voegt daar nog aan toe het *'beginsel der godsdienstvrijheid, dat, misschien meer dan enig ander, de grond vormt van ons zelfstandig volksbestaan [...]*'.¹⁰⁾ Ik vind het onverstandig om religie er uit te lichten als aparte categorie, omdat de vrijheid van religie immers afgedekt wordt door de vrijheid van expressie. Voorkomen moet worden dat vrijheid van religie gebruikt kan worden als schuilplaats of dekmantel van intolerantie (jegens vrouwen, afvalligen, homoseksuelen, kinderen, dieren, andersdenkenden, democratie).¹¹⁾

Van den Bergh was een vooraanstaand lid van de SDAP. Hij was Tweede Kamerlid en lid van de gemeenteraad in Amsterdam. Het is begrijpelijk dat René Cupe-

 rus van de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de PvdA, het voorwoord schrijft [zie noot 5]. Cupeus steekt de hand in eigen boezem door te wijzen op de tendens van de linkse intelligentsia om de afgelopen decennia de flirten met antidemocratische en ronduit dictatoriale regimes, zoals de USSR, de DDR, Cuba. Maar ook antidemocratische en zelfs gewelddadige organisaties als de Rote Armee Fraktion: 'Linkse dictaturen en bevrijdingsbewegingen, inclusief de Rote Armee Fraktion (RAF) in Duitsland, konden destijds op een zekere sympathie van progressief-links rekenen. Het anti-amerikanisme was zo dominant, dat van de weeromstuit verkrachtingen van mensenrechten door 'volksdemocratische' communistische dictaturen werden gerelativeerd of genegeerd.' Cupeus concludeert dat 'Een democratie mag zich niet laten ondermijnen door haar eigen democratische logica'.¹³⁾

In Nederland lijkt er thans consensus te bestaan onder politici over de basisprincipes van de liberale democratie. Linkse partijen flirten niet langer (voor zover ik weet) met 'volksdemocratieën', ter rechtervleugel is er geen (openlijke) sympathie voor (rechtse) autoritaire regimes, en de religieuze partijen accepteren de mensenrechten. Een uitzondering hierop is wellicht de SGP die veel moeite heeft met de principes van vrijheid van expressie (die ze graag aan banden wil leggen) en de morele gelijkwaardigheid van vrouwen en homoseksuelen. Het lijkt erop alsof de SGP volgens de criteria van Van den Bergh een antidemocratische vereniging is en derhalve verboden zou moeten kunnen worden. Van den Bergh is terughoudend met de toepassing van verboden, pas als het een reëel gevaar vormt voor de democratie is, moet er ingegrepen worden. Ik vind dit een zwakgebod. Als een politieke vereniging niet voldoet aan de morele ingangseisen van vrijheid en gelijkheid zou zij niet tot de verkiezingen moeten worden toegelaten. Al lezende in het boek moest ik aan de Partij voor de Vrijheid denken. Die partij heeft geen democratische structuur en dat is vreemd voor een democratie. Echter, voor zover ik heb kunnen nagaan, zijn de uitgangspunten van de Partij voor de Vrijheid niet strijdig met de democratische uitgangspunten van vrijheid en gelijkheid.¹⁴⁾ Misschien dat niet alle uitspraken van Wilders deze toets doorstaan, zo is de vraag aan een gewillig publiek 'Willen we meer of minder Marokkanen?', waar-

schijnlijk in strijd met het gelijkheidsprincipe.

Recent is er het geval van vereniging Martijn (in de volksmond de 'pedopartij' genaamd) die streeft naar de legalisering van seksueel contact tussen volwassenen en kinderen. Deze vereniging is in Nederland verboden.

In zijn inleiding schetst de Leidse rechtsfilosoof Bastiaan Rijpkema een ideeëngeschiedenis over democratie tijdens het interbellum. Rijpkema geeft een pijnlijke opsomming van progressieve intellectuelen die hun afkeer van democratie niet onder stoelen of banken staken en hun voorkeur voor fascistische regimes uitspraken, zoals het regime van Mussolini in Italië: H.G. Wells, Sydney Webb (oprichter van de London School of Economics), de Ierse toneelschrijver George Bernard Shaw,¹⁵⁾ de Oostenrijkse schrijver Robert Musil, de Roemeense filosoof Emil Cioran, de Duitse filosoof (van het Nazisme) Carl Schmitt,¹⁶⁾ Ernst Jünger,¹⁷⁾ maar ook Thomas Mann. De conservatief Edmund Burke (ook nu nog populair onder conservatieven als Roger Scruton) poneerde de stelling dat democratie een recept zou zijn voor 'gedegenereerd bestuur door de dommen'.

←Rijpkema probeert in zijn gedegen inleiding het concept weerbare democratie (in het Engels: *militant democracy*) uit te werken door het werk van Van den Bergh in context te plaatsen. De essentie van een weerbare democratie is volgens Rijpkema: 'Verdraagzaamheid ja, maar een democratie is geen 'zelfmoordpact''. Het thema van Van den Bergh's oratie komt aan de orde in Karl Popper's beroemde boek *The Open Society and Its Enemies* (1945) waarin Popper spreekt van de 'paradox of tolerance'.

Rijpkema benadrukt het zelfcorrigerend vermogen van de democratie, zoals al betoogd werd door Voltaire. Dat zelfcorrigerende vermogen komt naar voren bij de wetenschapsopvatting van Popper. Bij Popper is een grote overeenkomst tussen democratie en wetenschap (al is Popper beslist geen aanhanger van het consensusmodel van waarheid). Vrijheid van expressie, gelijkheid van personen, zelfcorrigerend vermogen, zijn zowel essentieel voor democratie als voor wetenschap. In de praktijk blijkt dat wetenschap het best floreert in een democratie. In een open samenleving is er synergie tussen de liberale democratie en wetenschap.

De basale principes (spelregels) van de liberale democratie liggen verankerd in de UVRM, de EVRM en in de grondwet. Toch is niet elke grondwet even sterk en duidelijk. In de Duitse grondwet zit de zogenaamde 'eewigheidsclausule', ingegeven door het idee van *nie wieder*: 'bepaalde democratische principes plus het principe van 'menselijke waardigheid' liggen buiten het bereik van de wetgever – met wat voor meerderheid dan ook'.¹⁸⁾

Problematisch in de rechtvaardigingsargumentatie van Van den Bergh is diens beroep op de notie 'de zeden van ons volk', heden ten dage heet dat 'openbare orde': 'Onze conclusie kan dus geen andere zijn dan deze: met en door de aanvaarding der dictatuurgedachte tasten de niet-democratische partijen fundamentele zedelijke beginselen, die in het Nederlandse Volk leven, in het hart aan. Daarom is hun doel in strijd met de goede zeden, in strijd met de openbare orde. Daarom zijn ze volgens het geldend recht *verboden verenigingen*'.¹⁹⁾ Deze zwakte bleef destijds niet onopgemerkt. De krant *Het Volk* schrijft: 'Met deze stelling in de hand zou een rechter er bijvoorbeeld in kunnen slagen, de Nieuwe Malthusiaanse Bond of de Vrijdenkersvereniging 'De Dageraad' tot verboden vereniging uit te roepen.' (p. 59) Het lijkt erop of Van den Bergh twee

rechtvaardigingsgronden voor het verbieden van antidemocratische partijen huldigt. Ten eerste door een beroep te doen op de notie 'goede zeden', wat een zeer problematische notie is. Stel dat een grote meerderheid van de bevolking helemaal geen democratische gevoelens koestert, dan zijn antidemocratische verenigingen niet (meer) in strijd met de goede zeden. En goede zeden dienen moreel getoetst worden. Ten tweede geeft Van den Bergh als rechtvaardiging twee basale mensenrechten: recht op vrijheid en gelijkwaardigheid van het individu. Deze tweede rechtvaardiging is veel deugdelijker. De eerste rechtvaardigingspoging is gevaarlijk en dient, mijns insziens, achterwege gelaten te worden.

'Van den Bergh biedt weerstand tegen de verleiding waaraan zo veel andere wereldverbeterende intellectuelen destijds wel ten prooi vielen: het afdwingen van een utopisch ideaal.²⁰⁾ Een elite die zonder het volk, maar wel 'voor het volk', de besluiteloze democratie omzeilt, op weg naar de 'ware democratie' of een ander ideaal,' schrijft Rijkema. (p. 67) Dat sluit aan bij wat filosoof Paul Cliteur schrijft in het uitgebreide nawoord:

'Democratie moet worden verdedigd omdat deze *au fond* beter is dan dictatuur en tirannie.'²¹⁾ Cliteur geeft invulling aan het begrip weerbare democratie: '[...] in de democratie moet je ook dingen willen en durven uit te sluiten. Een weerbare democratie sluit fascisme uit. Wie zo ruimhartig is dat hij ook extremisme niet wil 'uitsluiten', graaft zijn eigen graf.'²²⁾ Cliteur citeert instemmend **Karl Popper**→:

*'Onbegrensde tolerantie leidt onvermijdelijk tot het verdwijnen van tolerantie. Als we onbegrensde tolerantie zelfs laten gelden voor degenen die intolerant zijn, als we niet bereid zijn om een tolerante samenleving te verdedigen tegen het oprukken van de intoleranten, dan zullen de tolerantien vernietigd worden.'*²³⁾

Cliteur vervolgt:

*'Wie denkt dat we nu de Moslimbroederschap en IS hebben omdat Salman Rushdie provocerende boeken schrijft, Geert Wilders en Theo van Gogh nare films maakten en Kurt Westergaard Deense cartoons publiceert met te weinig 'respect' voor godsdienst, is in feite zoals Luther²⁴⁾: het getuigt van een totaal verkeerde opvatting over oorzaken van een (maatschappelijke) kwaal. Oorzaak en gevolg worden verward.'*²⁵⁾

Weerbare democratie

Volgens Cliteur en Rijkema bestaat een weerbare democratie uit drie elementen:

1. Een weerbare democratie past ideologische zelfverdediging toe.
2. Een weerbare democratie heeft een mechanisme (in de zin van grondrechten) om te voorkomen dat een meerderheid de democratie afschaft.
3. In een weerbare democratie mag niet gepleit of geijverd worden voor de afschaffing van de democratie of democratische beginselen. Er worden duidelijke grenzen aan tolerantie gesteld. Tolerantie van intolerantie wordt niet getolereerd.

Punt 3 is wat Van den Bergh in zijn oratie bepleit, toegepast op politieke partijen. Volgens Van den Bergh moeten deze antidemocratische partijen verboden worden.

Cliteur focust in zijn opstel vooral op punt 1: ideologische zelfverdediging. Cliteur ziet democratie als een verworvenheid die gekoesterd en onderhouden moet worden, want: *'een land dat zelf geen waarden meer kan articuleren, krijgt ook een politieke elite die niet meer weet*

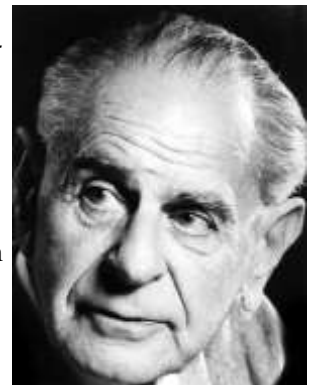
*hoe ze zich moeten gedragen als de grondslagen van de constitutionele orde worden aangetast.'*²⁶⁾ Hij maakt een fraaie vergelijking met vriendschap: *'Een vriendschap moet worden onderhouden in die zin dat je af en toe aan een vriend moet laten weten dat je een vriend bent – anders ben je dat na verloop van tijd niet meer.'* (p. 166)

Cliteur vindt zich vooral op over al die intellectuelen die menen dat er respect moet worden opgebracht voor de (islamitische) theoterroristen die de democratie en democratische waarden als vrijheid van expressie bedreigen: *'De meest vernederende aanblik is het misschien wel om toonaangevend politici in die landen [liberale democratieën – FB] te horen spreken over de 'dialoog' die zij aan het zoeken zijn en het 'respect' dat zij voelen voor mensen door wie zij worden gehanteerd.'* (p. 184) Cliteur gebruikt voor deze houding de veelzeggende Duitse term: *vorausseilende Unterwerfung*.

Hoewel de democratie nog niet te wankelen lijkt, zijn er mensen genoeg die bereid zijn in *vorausseilende Unterwerfung* de democratische verworvenheden te verkwaselen. Het is zaak dat mensen zich bewust worden van wat een liberale democratie is en hoe uitzonderlijk, historisch en geografisch, de liberale verworvenheden van de mensenrechten zijn.

In zijn boek *Liberty in the Age of Terror. A Defence of Civil Liberties and Enlightenment Values*²⁷⁾ wijst filosoof

A.C. Grayling op het gevaar dat de verdediging van democratische principes niet ten koste moet gaan van de basale liberale grondrechten waarop de democratie gebaseerd is. Als de democratie verdedigd wordt door het afschaffen of beperken van fundamentele vrijheden dat is de middel zeker zo erg als de kwaal. Bij het bestrijden van de dreiging van terreur die de democratie bedreigt, moeten de mensenrechten gerespecteerd worden. In het Verenigd Koninkrijk zijn er na de aanslagen op de metro op 7 juli 2005 veel camera's in de openbare ruimte gekomen waarmee de privacy van burgers op het spel komt te staan. En dat is maar een van de vele maatregelen. In de VS zijn door de zogenaamde Patriot Act de vrijheden van burgers ingeperkt, met name het recht op privacy. Grayling is een pleitbezorger van de weerbare democratie, maar die democratische zelfverdediging moet wel voldoen aan de rechten van individuele burgers.

1) The Official Report, House of Commons (5th Series), vol. 444, 11 november 1947.

2) P. 170.

3) P. 15.

4) CDA-fractievoorzitter Sybrand van Haersma Buma laat een radicaal ander geluid horen, een antwoord dat ligt in de lijn van de oratie van Van den Bergh: 'Wij zijn er tegen dat democratische spelregels worden misbruikt om de democratie om zeep te helpen.' P. 15).

5) George van den Bergh, Wat de doen met antidemocratische partijen? De oratie van George van den Berg uit 1936, ingeleid door Bastiaan Rijkema, met een voorwoord van René Cuperus en een nawoord van Paul Cliteur, Elsevier Boeken, Amsterdam, 2014.

6) Uit Cliteur, p. 178.

7) P. 128.

8) Ayaan Hirsi Ali, De zoontjesfabriek, Augustus, Amsterdam, 2002;

Ayaan Hirsi Ali, De maagdenkooi, Augustus, Amsterdam, 2004.

9) Zie: Floris van den Berg, Filosofie voor een betere wereld, Houtekiet/Atlas, Antwerpen/Amsterdam, 2009.

10) P. 138.

11) Zie mijn essay 'De prioriteit van morele toetsing. Over onverdoofd slachten, jongensbesnijdenis en intensieve veehouderij', in: Bastiaan

Rijkema; Machteld Zee (red.), Bij de beesten af! Over dierenrecht en onrecht, Bert Bakker, Amsterdam, 2013.

12) P. 13.

13) P. 16.

14) Van den Bergh meent echter dat politieke partijen een democratisch structuur moeten hebben: 'Er zullen wettelijke regelen moeten worden gesteld, waarbij aan de leden der partij een behoorlijke mate van invloed wordt toegekend op de verkiezing van het partijbestuur en op de samenstelling der kandidatenlijsten voor de verkiezingen van Kamer en Staten.' (p. 147). De PVV voldoet niet aan deze eisen, want de partij heeft helemaal geen gekozen partijbestuur. Wilders is alleenheerser binnen zijn partij.

15) Volgens Wiki was Shaw 'een vrijdenker, ondersteunde hij de strijd voor gelijke rechten voor vrouwen en was voorstander van gelijke beloning voor mannen en vrouwen. Tevens was hij overtuigd vegetariër en tegenstander van dierproeven.' Het is voor mij onbegrijpelijk dat Shaw dan niet ook democraat was.

16) Twee Duitse filosofen die zich opwierpen als ideologen van Hitler's nazisme waren Carl Schmitt en Martin Heidegger. Ik kan niet laten te vermelden dat toen ik vakken politieke filosofie volgde aan de Universi-

teit Utrecht bij Willem van Reijen juist deze filosofen het centrum van de aandacht stonden. Ik heb nooit begrepen waarom. Over de liberale filosofen zoals Rawls werd lacherig gedaan, omdat deze oppervlakkig zouden zijn.

17) In Leiden werd door Gerard Visser en Willem Oudemans gedweept met Ernst Jünger. Ook filosoof Ger Groot haalt Jünger vaak aan.

18) P. 57.

19) P. 140

20) Zie hier over Hans Crombach, Frank van Dun, De utopische verleiding, Uitgeverij Contact, 2003.

21) P. 168.

22) P. 163.

23) Karl Popper, The Open Society and Its Enemies, Vol. I: The Spell of Plato, Routledge & Kegan Paul, London, 1977 (1945), p. 265.

24) Luther: 'Ich glaube, dass bei allen schweren Krankheiten der Teufel der Urheber und Anstifter ist.' In Cliteur: p. 158.

25) P. 159.

26) P. 166-7.

27) A.C. Grayling, Liberty in the Age of Terror. A Defence of Civil Liberties and Enlightenment Values, Bloomsbury, London, 2009.

Mijn ontkering

Anton van Hooff

'Nietzsche, dat is puur vergif voor de geest,' zo verklaarde de leraar geschiedenis aan onze gymnasiumklas. Een betere aansporing was niet denkbaar: spoorslags begaf ik mij naar de Haagse vestiging van De Slegte en daar schafte ik van mijn magere zakgeld een *Also sprach Zarathustra* aan. De onderstrepingen van mij als zeventienjarige – dus 54 jaar geleden – bewijzen dat ik veel heb misverstaan. Maar in een paar boodschappen herkende ik toen al mijn eigen levensfilosofie: de mens is maar een dier dat zijn instincten een rationeel vernisje geeft.

Ik was toen nog een plichtsgetrouw katholiek jongetje uit de roomse minderheid van Den Haag. Mijn ouderhuis staat op het veen, in het Laakkwartier, een wijk van lagere ambtenaren en arbeiders. In onze straat kleurden in verkiezingstijd alle ramen rood van de PvdA. Mijn vader fietste dan naar de Mauritskade, naar het partijbureau van de Katholieke Volks Partij, voor een raambiljet dat ons weken het gezicht ontnam, want had Schaepman niet gedicht 'Roomschen dat zijn wij'?

Dat ik naar het lyceum ging, kwam door de hoofdonderwijzer. Die kwam aan de deur mijn ouders vertellen dat deze jongen moest doorleren. Als eerste van de brugklas 'moest' ik naar de gymnasiumafdeling. Na de vierde had ik ook bèta kunnen kiezen, maar ik koos bewust voor alfa en trok uiteindelijk de consequentie dat ik klassieke talen moest gaan studeren. Nee, niet in Leiden, want zelfs als ik daar 'op kamers' ging wonen, zat ik nog ieder weekeinde thuis. Tegen de Katholieke Universiteit Nijmegen konden mijn ouders toch geen bezwaar hebben, wel?

Vrij, maar steeds braaf bleef ik mijn religieuze plichten vervullen, ook in de stad die toen met al zijn kloosters en priesterhuizen nog 'monnikendam' was. Iedere zondag ging ik naar de kerk, want ik wilde niet uit gemakzucht het geloof afschudden. Ik volgde de dienst echter niet, maar zat te lezen en wel het Nieuwe Testament in de grondtaal, het Grieks dus, met daarnaast de Latijnse Vulgaatvertaling. Als er een waarheid in het christendom was, moest die in dat heilige boek te vinden zijn. Dat de paus een wereldvreemde potentat was en dat het in de Kerk wemelde van achterbakse priesters, was geen argument. Iedere organisatie heeft immers haar misbaksels en wantoestanden. Wat seksueel

Anton van Hooff (1943) is klassiek historicus te Nijmegen en voorzitter van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte

wangedrag betreft, werd wel eens wat gefluisterd over 'slechte priesters' die naar Brazilië werden afgeschoven. Maar ik vond en vind de ontucht van geestelijken geen geldig argument tegen het christendom. Dat soort misbruik komt in voor in alle gesloten gemeenschappen met een hiërarchische structuur. Zo betalen enkele Oost-Duitse

Länder nu smartengeld aan kinderen die in kindertehuizen van de DDR zijn misbruikt.

Het Boek moest dus de kern van het geloof bevatten. Met de precisie van een aankomend filoloog las ik de tekst. Wat een beroerde stijl en wat een ongerijmdheden! Een voorbeeld: in de Hof van Gethsemane smeekt Jezus de Vader om de kelk aan hem voorbij te laten gaan. Niemand kan echter oorgetuige van dat gebed zijn geweest, want er wordt nadrukkelijk verteld dat de meegekomen leerlingen lagen te slapen. ¹⁾

Aan het eind van het jaar was ik letterlijk en figuurlijk klaar met het Nieuwe Testament. Zonder verbittering schudde ik het geloof af. Nog steeds voel ik geen rancune, bijvoorbeeld jegens mijn ouders. Zij bedoelden het goed. En die hoofdonderwijzer van de Rooms-Katholieke lagere school heeft me toch maar mooi op het spoor van een herwonnen heidendom gezet. Want de voorchristelijke Grieks-Romeinse oudheid is voor mij een belangrijke inspiratie. Zij helpt mij het leven te beschouwen als een tragedie waarin de held onherroepelijk moet ondergaan, maar wel met elan. Zoeken naar de zin van het bestaan is zinloos. Het is gewoon 'absurd', zoals Albert Camus in zijn *Le mythe de Sisyphe* betoogt: Sisyphe duwt eindeloos een steen de helling op; bijna boven rolt die weer naar beneden. De wijze mens leert van zijn rollende steen te houden.

1) Toen ik een gereformeerde dame die jarenlang per e-post mij probeerde te bekeren, op deze ongerijmdheid wees, wist zij wel een uitweg: Jezus was immers uit de dood opgestaan. Hij had het na zijn verrijzenis verteld! Het is alsof men betoogt dat het sprookje van Roodkapje waar is omdat een wolf ook bij de Zeven Geitjes voorkomt.

OPROEP VAN DE REDACTIE

Beste lezer of lezeres, bent u ook ooit "ontkeerd" van enig geloof? Wij zijn geïnteresseerd in uw verhaal daarover. Neem een voorbeeld aan dit relaas van onze voorzitter en schrijf naar het redactieadres. Bij voorbaat dank!

Pegida, islamofobie, kou in harten en de Grondwet

Enno Nuy

Grote delen van de wereld worden gegijzeld door islamterreur. Is dat een

overdreven voorstelling van zaken? Ik wou dat dat waar was. Moslimterreur blijft (helaas) niet beperkt tot Afghanistan, Pakistan, India, het Midden Oosten, delen van China, Afrika en Rusland of de Kaukasus. Ook de westerse wereld wordt dagelijks beheerst door de uitwassen van godsdienstfanatisme van islamitische snit.

Wij worstelen met de angst voor terreur, met islamofobie en jihadgangers, met immigratie en asielzoekers, integratievraagstukken enzovoort, enzovoort. En in het kielzog van al deze problemen duikt groeiend nationalisme op als Haarlemmer olie, de panacee voor al onze problemen.

Ik merk ook bij mijzelf een zekere moeheid, en kan het woord 'moslim' of 'islam' bijna niet meer horen. Omdat ik wil dat er meer is in mijn wereld dan godsdienstwaanzin. In Duitsland is er in Dresden en omstreken een groeiende beweging ontstaan waarvan Angela Merkel (mijns inziens terecht) opmerkt dat mensen kou, ja zelfs haat in hun harten koesteren. Maar vergis je niet: Pegida, de Europese Patriotten tegen de Islamisering van het Avondland, vindt het hele politieke spectrum terug in haar gelederen. Tijdens hun demonstraties roepen zij *"Wir sind das Volk"*. Het zijn juist al die elementen bij elkaar die zorgen baren: Europeanen tegenover niet-Europeanen, *Wir sind das Volk* versus *"jullie niet"*, de patriotten vertegenwoordigen het opkomend nationalisme en het Avondland brengt ons direct naar de jaren dertig van de vorige eeuw.

Maar ondanks dat ik de kritiek van Merkel onverkort deel, kan ook ik niet voorbij aan de angst die onder de bevolking leeft voor een toenemende islamisering. Die angst is op zijn minst begrijpelijk en voor een deel ook terecht. De niets ontziende terreur zoals wij die dagelijks krijgen voorgeschoteld is extreem verontrustend en leidt vooral tot een gevoel van volstrekte machteloosheid. Dat in dat amalgaam geregeld woede ontstaat mag niet bevreemden.

Wie het antwoord in nationalisme zoekt is er gauw uit: moskeeën sluiten en de grenzen dicht, Europa en de Euro afschaffen en je laten financieren door Poetin. Hoe jammerlijk ik die weg ook vind, het is volkomen logisch en voorspelbaar dat die oplossingsrichting zich aandient.

Een deugdelijk alternatief hebben we nog steeds niet gevonden, terwijl de multiculturele samenleving gewoon een feit is, of men dat nu wil of niet. Merkel wijst Pegida af maar biedt geen alternatief. De mantra 'gij zult niet generaliseren' werkt niet meer. In Oostenrijk probeert men een nieuwe aanpak door buitenlandse financiering van geloofsrichtingen te verbieden. Inhoudelijk ben ik het daar volledig mee eens maar ik betwijfel of dat beleid juridisch houdbaar is: het Institut Néerlandais of het Goethe Institut zouden wel aanvaardbaar zijn maar Milli Gorus of een willekeurige religieuze sekte niet? En wat te denken van politieke partijen die zich door het buitenland laten financieren? Ook verwerpelijk in mijn ogen maar op grond

Enno Nuy (Aerd, 1950) is ondernemer en oud-hoofd-redacteur van De Vrijdenker

waarvan wil men verbieden dat het Front National en de Lega Nord door Poetin gefinancierd worden en dat Wilders geen inzage wil geven in de oorsprong van zijn financiële middelen wordt hem dan wel verweten maar er wordt hem juridisch geen voet dwars gezet.

Aan de ene kant begrijp ik dat we niet van moslims moeten vragen zich van iedere afzonderlijke uiting van terreur te distantiëren. Toch schuurt het wanneer er maar weinig weerwoord komt als zich de zoveelste terreurdaad heeft voltrokken. We hebben geen superlatieven meer om onze afschuw te verwoorden na de moord op meer dan honderd schoolkinderen in Pakistan of de zoveelste ontvoering in een islamitische woestijn.

En anderzijds stoort het mij enorm wanneer men fallend immigratiebeleid aanvoert als oorzaak voor de moderne jihadgang. Een vader die in de krant mag vertellen dat zijn zichzelf en tientallen onschuldigen opgeblazen hebbende zoon een vrome jongen was en nu een groene vogel in het paradijs is. Het is mij een gruwel. De slachtofferrol is een misplaatste grondhouding en doet onrecht aan de enorme inspanningen die onze samenleving heeft geleverd om vreemdelingen in ons midden op te nemen. Dat niet al die inspanningen succesvol bleken laat zich raden maar ik weiger te accepteren dat jonge moslims zich daarop zouden kunnen beroepen wanneer zij zich een bomgordel ombinden om dood en verderf te zaaien.

Wat te doen? Vrijwel overal ter wereld vindt men de natiestaat de belangrijkste vorm waarin een samenleving zich politiek en sociaal-economisch organiseert en manifesteert. De wettelijke basis voor de natiestaat vinden we wereldwijd terug in constituties of een grondwet. In haar grondwet legt een natiestaat vast aan welke principes zij waarde hecht. Wij moeten in Europa dat instrument Grondwet een veel zwaardere betekenis toekennen. In onze Grondwet moet nog veel stringenter dan nu het geval is worden gegarandeerd dat wij een pluriforme samenleving willen blijven, gebaseerd op een aantal grondrechten én grondplichten. De vrijheid van godsdienst evenwel dient fors geamendeerd te worden: terug achter de voordeur en financiering uit eigen niet-buitenlandse middelen. De vrijheid van godsdienst dient te allen tijde en per definitie ondergeschikt te zijn aan alle andere grondrechten. En de argumentatie hiervoor is verrassend simpel: godsdienst is uitsluitend en alleen een zaak voor het individu.

Die Grondwet moet zo hecht en stevig verankerd zijn dat zich nooit meer een Donner kan laten ontvallen dat Nederland geregeerd zou kunnen worden door de Shari'a, zodra meer dan twee derde van de bevolking moslim is. Nieuwkomers en immigranten komen alleen in aanmerking voor een Nederlands paspoort als zij afstand doen van hun oude paspoort, de Nederlandse taal voldoende beheersen en trouw aan die voor hen nieuwe Grondwet zweren. Wie geen afscheid wil of kan nemen van het paspoort uit het geboorteland komt hoogstens in aanmerking voor een tijdelijke verblijfsvergunning zonder stemrecht.

Ik ben ervan overtuigd dat we bij heel veel mensen heel veel zorgen weg kunnen nemen wanneer we onze ik zou haast zeggen 'heilige' grondwet zwaarder optuigen en aanpassen aan de staat van de moderne wereld anno 2015. Dat zou de belangrijkste taak voor de politiek van deze dagen moeten zijn maar dat vraagt om visie en wij hebben een verklaard tegenstander van visie als minister president. Ach, wij zijn een beklagenswaardige natie!

JE SUIS CHARLIE

alleen maar gebrekkige woorden
hakkelend
haperend
hartverscheurend
onweerstaanbaar
vol van afschuw
nooit zwijgen
vol van afschuw
onweerstaanbaar
hartverscheurend
haperend
hakkelend
alleen maar gebrekkige woorden
maar machtiger dan het geweer

Jan Bontje, 8 januari 2015, op de dag dat Frankrijk een Dag Van Nationale Rouw beleefde na de moord op cartoonisten van Charlie Hebdo en twee politieagenten.

IK BEN CHARLIE

De discussie is van alle tijden. In mijn hippietijd werd ik in San Francisco bevriend met de grote Russische protestdichter Andrei Voznesensky, die mij zijn *San Francisco Readings* en een gesigneerd exemplaar van zijn tweetalige bundel *Antiworlds & The Fifth Ace* cadeau deed.

In het laatste staat een gedicht *Lament for Two Unborn Poems* (Klaagzang om twee ongeborn gedichten), waarvan een terzine vandaag toepasselijk is (ik vertaal naar het Nederlands):

*Een minuut stilte – als jaren.
We verloren onszelf door zwijgen –
we wachten op mooi weer.
Als je vandaag je mond houdt,
zal er morgen niets meer juist zijn.*

In feite ging het om twee van zijn gedichten die gecensureerd waren door de overheid.

Paul Mercken

BANG ZIJN

De vrije pers, een van onze basiswaarden waarop democratie en vrijheid berusten, is aangevallen. En vanzelfsprekend zijn de terroristen erin geslaagd de westerse wereld in rep en roer te brengen. Het is ook niet niks: het executeren van een hele redactie.

‘Het is oorlog’ wordt er wederom geroepen. In Nederland deed minister Zalm dat ook al een keer naar aanleiding van de moord op Theo van Gogh. Maar oorlog is ‘een gewelddadig ingevulde conflictfase door daartoe georganiseerde groepen mensen met minimaal duizend dodelijke slachtoffers’. Nu kun je met de VS zeggen dat de strijd tegen terroristen, en tot die laatste behoort iedereen die het niet eens is met de Amerikaanse politiek, oorlog is. Oorlog waartegen zelfs buitengerechtelijke executies geoorloofd zijn, oorlog waarbij het oorlogsrecht geen rol speelt. Zo ver zou ik toch liever niet willen gaan. Er zijn drie criminelen geweest die verblind door eigen ideologie de andersdenkende medemens als nonvaleur zien, als levend vlees dat je overhoop mag, en in bepaald gevallen, moet schieten. ‘Dood maken die cultuur, de kop eraf, liefst nog met een bot mes’, is hun devies.

Wat gelukkig dat we tegen lieden als die van de Islamitische Staat nu gezamenlijk onze F 16's en straks onze Joint Strike Fighters kunnen inzetten. Als reactie moeten we ze doodgooien en zo de oorlog winnen, al kost het nog wat tijd en veel levens zowel van militante extremisten als onschuldige burgers. Of zou het toch beter zijn eerst terdege de diverse oorzaken van de gepleegde misdaad in kaart te brengen en naast onmiddellijke politieke tegenactie ook onder meer de sociale, politieke, psychologische en andere factoren te betrekken.

We zijn geschrokken, we zijn boos en niet bang. ‘We zijn niet bang’, zo wordt in de westers hoofdsteden in koor geroepen. Het terrorisme staat weer bovenaan de lijst van de bedreigingen van onze waarden, maatschappij en leven. Terwijl, als het om echte grootschalige bedreigingen gaat, ziekten, honger, armoede en milieuvervuiling voor duizendvoudige aantallen slachtoffers zorgen. Ik ben bang, maar bang dat nu weer ‘het’ terrorisme als legitimatie-instrument versterkt wordt, het is al eens gebruikt om een onafhankelijk land binnen te vallen met alle gevolgen van dien, hetgeen men bij IS of ISIS in Irak en Syrië kan navragen.

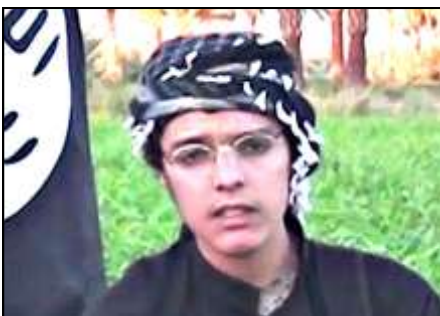
Leon Wecke

Open brief aan de vader van Sultan Berzel

Enno Nuy

Een jonge Limburgse moslim, geboren uit Marokkaanse ouders, gaat op jihad naar Irak, omgordt zich daar met bommen en doodt volgens IS meer dan twintig agenten en maakt tientallen gewonden. De dader zelf, Sultan Berzel ↓, zich in IS-gelederen Abu Abdullah al-Hollandi noemende, komt bij deze actie om het leven. Snel daarna verschijnt er een afscheidsvideo waarin Berzel met standaardretoriek zijn daad toelicht en verantwoordt.

In de Volkskrant van 31 december verklaart de vader van Sultan Berzel: "Wat moet ik zeggen? Mijn zoon heeft al gesproken. Dank Allah, mijn zoon is nu in het paradijs". Abdelsamed Berzel noemde zijn zoon een vrome jongen en weet nu zeker dat hij een van de groene vogels in het paradijs is. Ik zou hem het volgende willen vragen:

Beste Abdelsamed Berzel. U bent ooit om enige reden naar Nederland gekomen, u heeft uw echtgenote naar ons en inmiddels ook uw land gehaald en hier kinderen grootgebracht. U noemt uw 19-jarige zoon een martelaar en een vrome jongen en meent nu zeker te weten dat hij een groene vogel in het paradijs is.

Heeft u uw zoon ooit opgevoed zodat hij toegerust was voor een zelfstandig bestaan in dit deel van de wereld,

waar u uit eigen vrije wil naar toe bent gekomen en waar u uit eigen vrije wil uw kinderen heeft verwekt? Heeft u zelf ooit enige poging ondernomen lid van deze door uzelf geambieerde samenleving te worden? Zou u dat hebben gedaan, dan zou u hebben geweten dat niemand in dit deel van de wereld - waarnaar u door niemand werd verbannen - begrip kan opbrengen voor de misdaad van uw vrome zoon, door u martelaar en groene vogel in het paradijs genoemd.

Er wordt vaak gezegd dat het Nederlandse integratiebeleid zou hebben gefaald en dat daardoor jongens zoals uw zoon de weg van de jihad kiezen. Maar wat daarvan ook waar moge zijn, u heeft als vader van uw kinderen een geheel eigen verantwoordelijkheid.

Het is niet aan mij een vonnis te vellen maar ik weet wel wat ik vind en voel: uw zoon heeft tientallen onschuldige mensen gedood en verwond en roept anderen op zijn voorbeeld te volgen. U noemt uw zoon een martelaar en een groene vogel in het paradijs.

Hiermee maakt u uzelf als eerste schuldig aan het verschrikkelijke gedrag van uw zoon en wat erger is: u vergoelijkt zijn gedrag. Een vader die zijn zoon graag als martelaar ziet had nooit vader mogen worden. Uw zoon, Sultan Berzel was geen vrome jongen maar een naïeve dwaas die zich heeft laten hersenspoelen om een verschrikkelijke daad van onrechtvaardigheid en onverdraagzaamheid uit te voeren. Uw zoon is geen groene vogel in enig paradijs maar gewoon zonder enig spoor van deze aarde verdwenen, begraven ergens in de Iraakse woestijn van

Enno Nuy (Aerd, 1950) is ondernemer en oud-hoofdredacteur van De Vrijdenker

stenen, stof, bloed en vergeefse tranen.

Beste Abdelsamed Berzel, wij zijn beiden Nederlander maar het lijkt erop dat dat de enige overeenkomst tussen ons is. Ik zal u niet vragen nog eens na te denken over uw Allah die u en uw zoon tot dit gedrag aanzette. Maar u zou wel nog eens na kunnen denken over waarom u ooit naar dit deel van de wereld kwam en waarom u hier kinderen verwekte. Wat is terecht gekomen van uw idealen en ambities? Uw zoon is een verachtelijke en volstrekt vergeefse dood gestorven maar heeft daar tenminste nog zelf om gevraagd. Tientallen andere mensen die nog hadden willen leven en hier niet om gevraagd hebben, sleepte hij met zich mee in een tragische en zinloze dood. Is dit het leven waartoe u uw zoon heeft opgevoed? Een geloof met een geweer, een bommengordel en niets ontziende terreur?

Beste Abdelsamed Berzel, kunnen we eens samen aan tafel zitten om over al deze zaken te praten? Misschien oordeel ik te snel en ontgaan mij dingen. Misschien doe ik u onrecht door te reageren op wat de krant mij schrijft. Misschien bent u vol mededogen en overtuigt u mij ervan dat ik mij onnodig ongerust maak. Ik hoop zo dat er meer overeenkomsten tussen u en mij zijn dan enkel ons paspoort.

Enno Nuy

Het secularisme heeft geen mysteriën, geen kwezelarij, geen priesters, geen ceremoniën, geen huichelarij, geen wonderen en geen vervolgingen. Het slaat acht op de leliën des velds en houdt rekening met de volgende dag. Het zegt tegen de hele wereld: werk opdat gij kunt eten, drinken en gekleed gaan; werk om te kunnen genieten; werk om geen gebrek te lijden; werk om te kunnen geven en nooit te hoeven vragen.

– Robert G. Ingersoll

Het is makkelijker om in god te geloven dan dat niet te doen, omdat atheïst zijn betekent dat er geen duivel is die je de schuld kunt geven, geen hiernamaals waarin je herenigd wordt met je dierbaren, geen persoonlijke bescherming tegen de kosmos, geen aanvaarding door een van godgeleefd door-trokken samenleving en geen makkelijke verklaring voor ons bestaan, maar slechts één leven om te leven en persoonlijke verantwoordelijkheid voor je gedachten en succes. VOOR ATHEÏSME MOET JE STERK ZIJN.

– FB Fromchristiantoatheist

Vert.
RvE

Geen Ring van de Rede te smeden

Anton van Hooff, voorzitter van De Vrije Gedachte

Het leek zo'n volstrekt redelijk idee om seculiere organisaties in een werkverband te verenigen nadat we besloten uit de Humanistische Alliantie te treden, toen deze naast de Religieus Humanisten Twente en de (verlichte, maar besnijdende) Alevitische islamieten ook de godzoekers van het Apostolisch Genootschap aan het wel erg ruime hart drukte. We dachten aan het idee van Hans de Vries om een Kring van de Rede te vormen. Ik verbasterde de naam zonder nadenken tot het allitererende Ring van de Rede en nodigde samen met Catherine de Jong, voorzitter van de Vereniging tegen Kwakzalverij, en Hans de Vries (Partij van de Rede/Atheïstisch Seculiere Partij) acht clubs uit voor een eerste overleg:

- Vereniging tegen de Kwakzalverij
- Stichting Skepsis
- Multatuli Genootschap
- Atheïstisch Verbond
- Center for Inquiry Low Countries
- Nieuw Republikeins Genootschap/de Republikeinen
- Partij van de Rede/Atheïstisch Seculiere Partij
- Atheïstisch-Humanistische Vereniging De Vrije Gedachte (sinds 1856)

Het idee was om te 'komen tot een organisatorisch verband, dat de autonomie van iedere organisatie volledig intact laat, maar zoekt naar uitwisseling van informatie en samenwerking waar mogelijk.' Zo moest het niet meer voorkomen dat een conferentiedag van Skepsis samenviel met een toogdag van DVG. Misschien konden de principiële bezwaren van De Vrije Gedachte tegen jongensbesnijdenis worden gecombineerd met de skepsis van de Vereniging tegen Kwakzalverij over de beweringen dat circumcisie zo gezond is. Van die dingen. Niet voor niets zijn er nogal wat dubbellidmaatschappen, want we vissen in dezelfde vijver van het gezonde verstand. Misschien konden we zulke lidmaatschappen bevorderen.

Bert Gasenbeek (Center for Inquiry) en Catherine de Jong van de antikwakzalvers waren meteen enthousiast; zij bood haar huis aan als vergaderoord. Het duurde even voor er meer reacties kwamen – nou ja het was kersttijd. De Republikeinen lieten weten van deelname af te zien, want er waren leden die zich niet wensten af te geven met goddelozen. Teleurstellender was dat het bestuur van de Vereniging tegen Kwakzalverij 'niet enthousiast' bleek. De reactie van anderen was nogal lauw.

Onder die omstandigheden zat er niet anders op dan maar af te zien van verdere actie – er zat al te veel tijd en energie in.

Revival van SKEPTER

Redactie

In nummer 2014-06 van ons blad heeft u kunnen lezen over het overlijden van Rob Nanninga. Hij was bestuurslid en medeoprichter van de Stichting Skepsis, die dubieuze kennispretenties kritisch onderzoekt. Tevens was hij hoofdredacteur en opmaker van hun blad Skepter en websitebeheerder.

Dit verlies heeft ertoe geleid dat pas nu in januari een nieuw nummer van Skepter kon worden uitgebracht. De bekende wetenschapsjournalist Hans van Maanen heeft het hoofdredacteurschap op zich genomen en Skepterlezer en –auteur Hilje de Boer (zij is infographic-ontwerper) doet de opmaak. Onze complimenten voor de nieuwe vormgeving!

In het nu uitgekomen nummer 1 van jaargang 27 vindt u onder meer artikelen over wetenschappers die koppig volhouden dat wat de wetenschap in eeuwen aan kennis heeft opgebouwd grondig moet worden herzien en dat zij zelf over de wondermidelen beschikken die ervoor in de plaats zouden moeten komen (speciale aandacht wordt besteed aan de bizarre natuurkunde van een zekere Marcoen Cabbolet); over het nog steeds in sommige schoolboeken verkondigde fabeltje dat men in de middeleeuwen dacht dat de aarde plat was; over de beweegredenen van artsen die homeopathische recepten uitschrijven; over wat zwangere vrouwen allemaal zouden moeten doen en vooral laten en over de door fysiotherapeuten gebruikte 'dry needling' techniek.

Vermeldenswaard – en een gelukwens waard – is voorts dat de ook als auteur voor ons blad bekende Skepsis-secretaris Jan Willem Nienhuys in oktober 2014 de 'Gebroeders Bruinsma Erepennig' heeft ontvangen van de Vereniging tegen de Kwakzalverij voor zijn bijzondere verdiensten bij de bestrijding van de kwakzalverij.

COGITO ERGO SUM

Ik denk dus ik besta, zegt Descartes, maar mooi niet: ik denk niet, maar besta wel!? Is dat zo en wat is denken eigenlijk? Verwarren we dit niet met beschrijven, naam geven, benoemen en bestaat denken wel überhaupt? Zijn halfheilige begrippen als "be-grijpen, be-vatten, in-zicht, door-zien enzovoort" niet een semi-religieuze taalverwar- ring, die ons van jongs af aan ingegoten is? Veel verkla- ringen zijn eigenlijk het nieuwe namen geven in vaak nieuwe en ongewone talen, die ons doen verbazen, maar toch imponeren en waar we een (af)god in vinden? Het makkelijkst is alles in twee te delen: 1 of 0, het is er of niet, materie of geest, werkelijkheid of taal, wereld of god, of alles tegelijk zoals Spinoza het formuleerde. Moei- lijker is het in drie bijv. -1, 0, 1, verleden, heden, toe- komst, levend, halfdood, dood en ga zo maar door tot verdelingen in het oneindige.

Dit is een commentaar op Fons Tel zijn opheffing van het stof/geest dualisme.

sander BROUWER

Viooltjes, geplukt van onze website

Cel in voor eten en drinken in ramadan, 8 juli 2014, door Anton van Hooff

‘Blijf je nou zeuren over de ramadan?’ was een reactie op mijn vorige stukje op deze webstek. Ja, dat is nodig. In Marokko, dat toch geldt als een betrekkelijk ‘verlicht’ islamitisch land, zijn vijf jongeren veroordeeld tot zes maanden cel omdat ze overdag publiekelijk aten en alcohol dronken. Heel hypocriet wordt als motivering niet opgegeven dat ze religieuze voorschriften hebben geschonden, nee, ze zouden door hun provocerend gedrag de openbare orde hebben verstoord, net als de jongeman die in de hoofdstad Rabat een sigaret rookte. Maar de Marokkaanse strafwet (artikel 222) stelt zes maanden cel op het openbaar eten of drinken tijdens ramadan voor mensen die bekendstaan als moslim. Deze jongeren willen echter niet als moslim gelden. Ze zijn verbonden met de Raad van Ex-Moslims.

Aart Tuynman zegt, 11 juli 2014:

In principe hoeft het geen probleem te zijn als moslims door de wet gedwongen worden om zich aan de voorschriften van hun godsdienst te houden, zolang het een keuze is om moslim te zijn en moslims ook de mogelijkheid hebben om de islam te verlaten. De situatie in Marokko voldoet in principe wel aan die voorwaarden. In Marokko is het ook voor moslims toegestaan om zich tot een andere godsdienst te bekeken of om atheïst te worden, en aanhangers van andere godsdiensten mogen ook gebedshuizen bouwen. (...)

Het grote probleem met die wet die overdag eten en drinken voor moslims verbiedt, is dat de formulering “mensen die bekendstaan als moslim” erg vaag is, en daardoor leidt tot rechtsongelijkheid en rechtsonzekerheid. (...)

De wetgeving in Marokko is dan toch vrij liberaal, een groot deel van de bevolking is nog erg conservatief. (...) De regering heeft de moeilijke taak om te schipperen tussen liberalen en conservatieven om toch iedereen tevreden te houden en om te voorkomen dat ook in Marokko de vlam in de pan slaat. Tegen die achtergrond is het erg onverstandig om te gaan provoceren. Het feit dat die jongeren ook nog alcohol dronken, zal er ongetwijfeld toe hebben bijgedragen dat hun gedrag als provocatief werd beschouwd en zal ook zonder twijfel hebben bijgedragen aan de strafmaat. (...)

Anton van Hooff zegt, 11 juli 2014:

Aart Tuynman schrijft: ‘In principe hoeft (...) te verlaten.’ Natuurlijk is dit in principe een volstrekt verwerpelijk wet. Stel je voor dat een wet in Nederland katholieken verplichtte om 's zondags naar de kerk te gaan!

De sharia-politie van Wuppertal? 5 september 2014, door Jules Brabers

In de binnenstad van het Duitse Wuppertal waart 's nachts de sharia-politie rond tot grote ergernis van de reguliere politie. De zelfbenoemde orthodox-religieuze zedenpolitie-mannen proberen hun medeburgers op het rechte pad te houden. Hun rechte pad, volgens hun interpretatie van de koran en de sharia wetgeving. De sharia-politie heeft de binnenstad uitgeroepen tot ‘Sharia Controlled Zone’.

Godsdienst voor autisten, 16 oktober 2014, door Jules Brabers

Een onzer leden stuitte afgelopen weekend op een interessante website. Deze wilde ik u niet onthouden. *“Het is goed je bewust te zijn van het feit dat geloofs-beleving tamelijk abstract is voor veel mensen met PDD-NOS. God is niet concreet aan te wijzen en dat maakt het voor deze mensen lastig. De uitspraak ‘Ik geloof in God’ kan voor deze mensen te veel onzekerheid bevatten. Als je iets gelooft weet je het niet zeker, zo lijkt het. Benadruk dat God iemand is die altijd dezelfde is en blijft.”* Zo is te lezen op de website Follow Up! Hoe krijg je mensen met een autistische stoornis op het religieuze spoor? Hoe kunnen we deze stakkers helpen? *“Waar vind ik bij deze jongeren ingang om hen verder op weg te helpen in hun geloof, zodat ze zelfstandig een keus voor de Here God kunnen maken.”*

Lees de tips en trucs voor mensen in het jongerenwerk en catechese. Zou het kunnen dat vrijdenkers en atheïsten behept zijn met een aandoening in het autistische spectrum?

Moeten moslims op de knieën? 20 januari 2015, door Wim Aalten

De recente terroristische aanslagen in Parijs, op de redactie van Charlie Hebdo en een joodse supermarkt, laten diepe sporen na. Een golf van verontwaardiging spoelt over de wereld en in vele landen demonstreren mensen tegen de terreur en voor de vrijheid van meningsuiting.

In andere (voornamelijk moslim-)landen is er instemming met de terreurdaden en zijn er demonstraties tegen die vrijheid van meningsuiting.

Er zijn mensen die vinden dat moslims, in Europa en ook in ons land, moeten laten horen dat ze het er niet mee eens zijn en het geweld verwerpen. Maar de vraag is, moeten alle moslims op hun knieën om de terreurdaden van sommigen te veroordelen? Ik vind van niet. Je kunt dat niet van ze vragen, alleen omdat ze gelovig zijn. Ik ga ook niet op mijn knieën en verontschuldig me voor ons slavernijverleden of de politionele acties in Indonesië, alleen omdat ik een Nederlander ben. Voor mij hoeft niemand op de knieën voor de daden van anderen. Maar wat mij betreft hoeven moslims in ons land dus ook niet op de knieën voor een geloof. Wie zich op zijn knieën laat dwingen wordt onderdrukt.

Religie en democratie gaan niet samen. In een democratie staan we allemaal recht op en kijken we de werkelijkheid en elkaar in de ogen. In een democratie kennen we vrijheid van meningsuiting. Echte integratie begint daar waar we ons oprichten, ons vrij uitspreken en religie achter ons laten.

Oerknal niet in tegenspraak met God, 2 november 2014, door Ben Warner

Paus Franciscus heeft in een lezing voor de Academische Commissie van het Vaticaan de oerknal niet in tegenspraak genoemd met God en met name met de godsschepping. Ook de evolutie toont een scheppende ontwikkeling. Andermaal toont het katholicisme de politieke flexibiliteit om met vernieuwende gedachten of wetenschap mee te gaan. Vooral als moderne inzichten twijfelaars doen afhaken. Er is echter een onmiskenbare tegenspraak. De oerknaltheorie ontkent een god, omdat deze zelf niet via die oerknal kan zijn ontstaan (wie schiep hem dan?) en omdat God dan buiten de dimensies moet hebben bestaan, die met de oerknal pas werden gevormd (ruimte en tijd). Paus Franciscus ruilt met deze zet de creationisten in voor de godtwijfelaars, die in de meerderheid geraken. En omdat de creationisten nooit helemaal zullen weggelopen, kan hij dit gemakkelijk doen. Adam en Eva zijn dus ook niet in één grote mensbaring geboren, maar via moleculaire zelforganisatie gedurende miljarden jaren tot ontwikkeling gekomen. Genesis wijdt geen letter aan dit proces. Hoe kan dit ook als de schrijvers geen flauw benul hadden van miljarden jaren en het ruimtetijdcontinuüm. Bovendien, waarom konden eerdere profeten en pausen dit niet al verklaren? Paus Franciscus verandert de spelregels achteraf. In feite zegt hij: “wat de wetenschap nog vindt of verandert (hetgeen altijd gebeurt omdat het falsificerende principe blijft werken als essentie van wetenschap) het zal nooit in tegenspraak zijn.” Het omgekeerde geldt ook. God zal nooit in tegenspraak zijn met wetenschapstheorieën. Dat dit wel zo zou zijn, staat immers nergens in de Bijbel. Mooi, we zijn eruit: *God all inclusive.*

Vrijdoeners gezocht!

Anton van Hooff, voorzitter van *De Vrije Gedachte*

Ik weet dat een oproep als deze maar zelden werkt, maar laat ik het toch maar proberen: we zoeken mensen die hun vrijdenken willen omzetten in actie. *De Vrije Gedachte* is uit principe een vereniging van toegewijde amateurs: we hebben geen beroepskrachten. Die zouden we ook niet kunnen betalen, want we laten ons niet zoals het Humanistisch Verbond als een seculiere kerk subsidiëren.

Op de ledenvergadering van 18 april – noteer die datum – is er een wisseling van de wacht. Na zes jaar, al één termijn langer dan voorzien, komt er een einde aan mijn voorzitterschap. Niet dat ik der dagen zat ben – laat staan het goddeloze vrijdenken – maar als democraat vind ik dat functies moeten rouleren: voor de organisatie én voor de persoon is het niet goed dat iemand lang op hetzelfde kussen blijft zitten (nou, de stoelen van DVG zijn nogal hard). Ik zal de vereniging waarin ik me thuis voel, op andere manieren dienen.

Laten meer anderen dat ook doen.

De vereniging draait best wel lekker: Anton Constandse Vrijdenkerslezing, Vrijdenker van het Jaar, Vrijdenkersdag (6 juni 'Is vrijdenken vrij krenken?'), vrijdenkerscafés, stukjes in kranten, deelname aan debatten. Die activiteit is te danken aan een soepel draaiend bestuur, waarin de centrale functies van secretaris, penningmeester, ledenadministrator en webmeester door betrouwbare capabele mensen worden vervuld. De redactie weet iedere maand weer een blad uit te brengen. Er zijn de laatste jaren geen onoverkomelijke conflicten meer geweest. De trein rijdt, maar het komt wel op erg weinig, hyperactieve mensen neer.

We zouden nog veel meer willen doen - ideeën genoeg - maar waar is de menskracht? We zouden tussen de grijze mannenkoppen meer wapperend vrouwenhaar willen zien en jeugdige kapsels.

Vraag niet wat de vereniging voor jou kan doen, vraag je af wat jij voor *De Vrije Gedachte* kunt betekenen: blogjes schrijven, een vrijdenkerscafé opzetten, debatten met scholieren en studenten organiseren, publiciteit genereren, actie voeren tegen gemeentelijke subsidie aan gelovige instellingen...? Schaam je niet om je kandidaat te stellen voor het bestuur. Kom maar eens een kijkje komen nemen op een bestuursvergadering – we hebben niets te verbergen.

Als je iets wilt – en dus kunt – neem dan contact met me op: anton.van.hooff@online.nl; tel. 024-3240730.

Voorrang voor gezond verstand

Anton Mullink

In een kerstbijlage van een regionale krant las ik beke- ringsverhalen, res- pectievelijk tot de Islam en het Chris- tendom. Ik miste een bekeeringsverhaal van

Anton Mullink (Vorden, 1938) was ooit francis- caan, missionaris en kapelaan, wil nu uitdragen hoe wijds het perspectief is van het seculiere den- ken. Is onder andere werkzaam geweest in de verslavingszorg.

geloof naar ongelooft. Met de volgende reactie probeerde ik deze leemte te vullen (helaas nog niet geplaatst). Gelukkig wordt een ongelovige in onze samenleving nog getolereerd, maar om zijn aanwezigheid in een bijlage over geloof te negeren, is veelzeggend.

Ik ben opgegroeid in een katholiek gezin in de Achter- hoek, ging naar het seminarie en werd pater-franciscaan. Na een loopbaan van missionaris en kapelaan kwam ik op het idee dat het christelijke verhaal eigenlijk totaal ongelooft- waardig is. Hoe kon ik zoveel geloofsdogma's als zoete koek aannemen? Een maagd die zwanger wordt van een geest, zij baart een zoon van god. Deze zoon maakt doden levend, wandelt over water, en verandert water in wijn. Na zijn dood staat hij doodleuk op uit zijn graf om een paar weken later 'ten hemel te varen'. Allemaal dingen waar geen enkele aanwijzing voor is dat het waar is. Wat zonder enige evidentie beweerd wordt, kan ook zonder enige bewijsvoe- ring terzijde geschoven worden.

In mijn boek 'ONGELOFELIJK, van priester naar athe- ist' heb ik geprobeerd mijn aanname van de rimram van het geloof te verklaren. De kern is dat als je geboren wordt in een gelovige familie je de denkwijze en het geloof van die familie aanneemt. Opname in een katholieke familie bekoop je met aanname van de denkwijze in die familie. Een kind kun je van alles wijs maken, hij is door zijn afhankelijkheid goedgegelovig. Opname in de familie en later in de gemeen- schap van de franciscaanse broederschap maakt aanname van het geloof een soort vanzelfsprekendheid. Ik was in de houdgreep van het katholieke geloof. Mijn leven was verko- kerd. Met moeite kwam ik er los van. Deze blind makende verkokering geldt op vergelijkbare wijze voor alle soorten gelovigen. Geloof is voor mij nu synoniem aan bijgeloof.

Al tijdens mijn priester-studie groeide de twijfel. Dat werd steeds sterker. Na mijn priesterwijding had ik geen zin kerkelijk werk in Nederland te doen. Dat zou betekenen voortdurend met doop, mis en andere sacramenten bezig te zijn. Werk in een missieland heeft nog iets van doen met ontwikkelingswerk, veronderstelde ik (ten onrechte bleek later). Alle verhalen zoals over maagdelijke geboortes, ver- rijzenissen en schepping, nam ik inmiddels met een korreltje zout. Ook aan de betekenis van de mis probeerde ik nog een aannemelijke draai te geven. Jezus kon dan water in wijn veranderen, vanaf mijn priesterwijding kon ik dan toch maar brood en wijn in Jezus' lichaam en bloed veranderen. Ik gaf het een liberale interpretatie: we herdenken door samen te eten en te drinken de samenkomsten van de eerste christen- gemeenschap. Deze vrijzinnige opvatting ging natuurlijk wringen. Het geloof in een verrijzenis had voor mij inmid- dels allang afgedaan. Maar waarom zou ik welk geloof dan ook nodig hebben? Vooral tijdens mijn kapelaansjaren

(begin jaren zeventig) kon ik dit ambivalente bestaan niet meer volhouden. Voor een goede omgang met de medemens en voor solidariteit was voor mij het geloof overbodig. Heel rationeel kwam ik tot de conclusie, dat god een product is van de menselijke geest.

De afgelopen tijd is me vaak voorgehouden dat mensen toch altijd een godsdienst nodig zullen blijven hebben. Waarvoor dan? Daarbij gaat het altijd om dezelfde vragen: Waar komen we vandaan? Waar halen we de moraal vandaan? Wat is de zin van ons leven? Voor een antwoord op deze vragen is geloof in een boven-natuurlijk wezen of een door god gedicteerd boek niet nodig. Evolutiebiologen, paleontologen, kosmologen en andere wetenschappers kunnen prima verklaren hoe het leven begon en hoe het voortgaat. Wat nog onbekend is, is weer aanleiding tot verder onderzoek; een beroep op een god is overbodig. De zin van het leven ligt in het leven zelf. Juist de dood opent ons de ogen voor dit leven. Na onze dood blijft slechts de herinnering bij onze nabestaanden over. Is het geloof in een hemel of paradijs niet een teken dat we bang zijn voor de dood of weigeren te accepteren dat het leven eindig is? Juist de dood maakt ons bewust van de rijkdom van het leven. Is het niet wonderlijk dat we leven? Ook voor de moraal is een god niet nodig. Als we ons sociaal gedragen omdat dit door een god bevolen zou zijn, dan is dat bedenkelijk. Verantwoordelijkheid en morele normen halen we uit de menselijke natuur. Veroorzaken godsdiensten door hun wederzijdse onverdraagzaamheid niet juist veel ellende?

Al eeuwen is het christendom de dominerende godsdienst van het westelijk halfrond. Deze dominantie lijkt terecht een bron van haat bij andere culturen. Godsdienstvrijheid moge een belangrijk cultuurgood zijn, bevrijding van godsdienst is een nog beter en vredelievender perspectief. Het seculiere denken heeft mij gelukkiger gemaakt. Voor mij is de overgang naar ongelof of gewoon seculier denken een verademing geweest; ik kan alle gelovigen zo'n overgang aanbevelen.

Deze overwegingen brachten mij er toe simpelweg voorrang te geven aan het gezonde verstand.

OPROEP VAN DE REDACTIE

Beste lezer of lezeres, bent u ook ooit van uw geloof gevallen? Wij zijn geïnteresseerd in uw verhaal daarover. Neem een voorbeeld aan dit relaas van Anton Mullink en schrijf naar het redactieadres. Bij voorbaat dank!

Het einde van communicatie

Ben Warner

Het televisieprogramma Nieuwsuur besteedde in december 2014 de volle zendtijd aan interviews met moslimvrouwen in ons land over hun mening ten aanzien van de kalifaat-oorlog in Syrië en Irak. Wat vooral naar voren kwam, was hun houding van onbegrip aangaande de afwijzing en afschuw in Nederland. De geïnterviewden bleven de verschrikkelijke gebeurtenissen vergoelijken en daarmee verdedigen. De één sterker dan de ander, maar wij, westerlingen, niet-islamieten, moesten vooral de denkwijze en geloofscultuur achter die daden beter begrijpen en dit niet zonder meer als wandaden betitelen en veroordelen. Ik miste elke poging tot objectivering. Hoe kan dit? Iemand kan zich vierkant achter een bepaalde denkrichting of activiteit stellen, maar er zijn toch grenzen aan de concrete gevolgen van die opstelling als voor elk (normaal denkend) persoon onmenselijke handelingen worden uitgevoerd, leek mij. Het duurde even, maar toen zag ik de relatieve zinloosheid van dergelijke interviews in dit geval. De geïnterviewden zouden met kritiek op ISIS-daden zich tegelijk ook kritisch opstellen tegenover de Koran en de leer van Mohammed. Dat nu is in hun leerstellingheid een soort hoofdzonde en kan nooit. **De tong weet zich gebonden. Het denken is bevroren.** Het is de opstelling waarbij men leeft in een van externe invloeden afgesloten ruimte, waarin de entropie maximaal wordt en elke atoom of molecuul dezelfde energie en dus beweging en temperatuur vertoont: het volslagen communicatieve isolement. De burka of chador is geen kluis-ter, hun hele denkraam is geblinderd. Een mentaal zwart gat zuigt alle waarnemingen naar binnen.

Ben Warner
(Rotterdam, 1946) is
communicatiedes-
kundige en schrijver

In vacature voor Jezus is eindelijk voorzien

André de Bruin (www.andredebruinhistoricus.nl)

Tegelen is 'beroemd' om zijn passiespelen. Voor de rol van Jezus bestond een vacature. Daarin is inmiddels voorzien. Enkele lieden uit katholieke en joodse kringen protesteerden echter tegen de keuze van de desbetreffende acteur. Waren er geen andere opties?

De beste zou natuurlijk Jezus zelf zijn geweest, maar die was ondanks Zijn belofte nog steeds niet teruggekeerd. De tweede optie was een jood met acteertalent. Maar, juist de joden wilden, volgens Mattheus, Christus kruisigen. Dan een katholiek? Maar in 1751 is een encycliek uitgegeven met de opdracht joden te mijden. En in 1865 en 1924 hadden de Nederlandse bisschoppen dat verbod opnieuw uitgevaardigd. Die van 1924 is overigens nog steeds niet ingetrokken! Dus kwam ook de katholiek niet in aanmerking. Dan een protestant wellicht? De frustratie van de oprechte protestant is dat de katholieke Kerk nog steeds niet fundamenteel hervormd is. En voor zover protestanten zich met joden bezighielden, beoogden zij toch vooral hen te bekeren. Dus ook geen protestant! Dan een atheïst? Kwam Dr. Anton van Hooff, voorzitter van de vrijdenkers in aanmerking? Hij is er immers op wetenschappelijke gronden van overtuigd dat Christus bestaan heeft. Gesteld dat hij het vereiste acteurstalent zou hebben getoond, had hij die glansrol dan wel willen aannemen? Ik ben ervan overtuigd dat hij er niet over zou peinzen om in Tegelen, of waar dan ook, bij te dragen aan de instandhouding van christelijke mythen. Wie dan nog wel? Een hindoe of een moslim wellicht? De hindoe-wereld is vervuld van zoveel goden en godinnen dat een hindoe, theologisch gezien, voor de meeste echte christenen zeker niet aanvaardbaar zou zijn geweest. Tenslotte een islamiet? Maar, wat leert de koran over christenen? Dat is niet helemaal duidelijk. Enerzijds worden christenen met joden en anderen gelijkgesteld met Gelovigen (soera 2). Maar elders staat dat de christenen en joden beogen het licht van de Wezenlijke Godsdienst uit te doven (Soera 9). Conclusie: op theologische, godsdiensthistorische en atheïstische gronden was de vacature niet te vervullen. Wat bleek? De geschiktste Jezus was, qua acteertalent, een Marokkaan. Goed voor de integratie. Toch?

De laatste door de eerste beweging bewogen bewogenen

Donald Elsas

‘Bewogen worden’ kan, als het ons mensen betreft, zowel betrekking hebben op een verandering die optreedt met betrekking tot onze positie in de fysieke wereld als met betrekking tot onze mentale of, preciezer, emotionele toestand. De eerste betekenis is de gebruikelijke als het om een eerste beweging gaat. Sinds Aristoteles blijven vragen naar mogelijkheid en noodzaak van het bestaan van een eerste beweging mensen bewegen (in de tweede betekenis). Het lijkt erop, dat al geruime tijd een opleving van de interesse in die eerste beweging gaande is. Die herleefde belangstelling lijkt zich vooral te hebben ontwikkeld in een concurrentiestrijd met het neodarwinisme. Niet alleen in een strijd om wat op de middelbare school als serieuze leerstof mag, kan of moet gelden, die strijd is in Nederland gelukkig nooit zo serieus genomen als in Amerika, maar ook in een naar voren schuiven van de bijbehorende metafysica als serieus vak aan de universiteit. In dit laatste geval gaat het natuurlijk in eerste instantie om de VU.

René van Elst schreef in De Vrijdenker 2014-06 over de dissertatie van **G.J.E. (Emanuel) Rutten** → aan de VU. Dat stuk vond ik zo interessant, dat ik me ook aan dit onderwerp wil wagen.

Vooraf zou ik Rutten zelf willen citeren. Hij schrijft op de pagina die hij heeft op de site van het Abraham Kuyper Center van de VU, waar hij werkt, het volgende over (wetenschappelijk) onderzoek.

Sciëntisme is de opvatting dat alleen de wetenschap gerechtigd is om algemene objectieve uitspraken te doen over de aard van de werkelijkheid. Volgens aanhangers van het sciëntisme is de wetenschappelijke methode de enige kennistheoretisch betrouwbare methode wanneer het aankomt op het beschrijven en verklaren van de werkelijkheid. Of het sciëntisme een verdedigbare positie is hangt af van de definitie van wetenschap die men hanteert. Indien wetenschap wordt geïdentificeerd met de ‘harde’ wetenschappen, dat wil zeggen, fysica, scheikunde en biologie, dan is sciëntisme geen houdbare positie. Het is immers onmogelijk voor deze wetenschappen om aan te tonen dat er buiten de

fysica, scheikunde en biologie geen sprake kan zijn van succesvolle beschrijvingen en verklaringen van de werkelijkheid. Wanneer wetenschap echter in meer brede zin begrepen wordt als rationeel onderzoek gebaseerd op ervaring en algemeen geaccepteerde intuïties, aangevuld met wiskundige methoden en empirische experimenten, dan is sciëntisme wellicht wel degelijk een verdedigbaar kennistheoretisch paradigma.

In de Nederlandse samenvatting die hij in zijn proefschrift heeft opgenomen schrijft Rutten:

‘Na Kant verslapte in de negentiende eeuw de aandacht voor kosmologische argumenten. De laatste decennia is er echter sprake van een heuse renaissance van deze argumenten. De hernieuwde belang-

stelling ervoor kan mede verklaard worden door de ineenstorting van het verificationisme in de tweede helft van de vorige eeuw en de hiermee gepaard gaande enorme herleving van de metafysica.’

Daar moeten we het eerst maar over hebben.

Historisch lijkt er een gat in de tijd te zitten tussen ‘de ineenstorting van het verificationisme’ en ‘de hiermee gepaard gaande enorme herleving van de metafysica’. Om maar meteen met mijn punt naar voren te komen, de naam Popper en de term falsificatie komen in de tekst van de dissertatie niet voor. (Terzijde, Popper keek nogal neer op sociologen, meen ik, en René van Elst en ik zijn beiden socioloog, maar daar moet u maar niet te zwaar

aan tillen.)

Wat Popper het meest centraal heeft

gesteld in de wetenschapsfilosofie (zijn ideeën over de open samenleving en het historicisme laat ik hier buiten beschouwing) is juist dat verificationisme, of meer passend in zijn eigen terminologie, het inductieprobleem. Zoals bekend hadden de leden van de Wiener Kreis in hun afkeer van allerlei diepe uitspraken over en verklaringen van de werkelijkheid achter de waarneembare wereld op zoek naar een scheiding tussen wat je wetenschappelijk verantwoord zou kunnen beweren en al het andere dat op gewichtige toon werd verkondigd, observeerbaarheid als grens gesteld tussen zinvolle (wetenschappelijke) en die andere soort beweringen. Uitspraken die herleidend zijn tot waarneming zijn zinvol, de overige zijn dat niet. Het is niet gelukt dit neo-positivistische programma tot een bevredigend eindpunt te brengen. Het komt op mij wat overdreven over om deze stand van zaken samen te vatten als ‘de ineenstorting van het verificationisme’. Vooral als je de verdere ontwikkelingen verzwijgt.

Goed, Popper dus. Popper deelde met de neo-positivisten hun afkeer van allerlei fantastische uitspraken en theorieën die zich voor deden als wetenschappelijk. Zo trokken in het vooroorlogse Wenen de dieptepsychologie van Freud en het historicisme van Marx zijn aandacht. Maar in zijn ogen hadden de positivisten een verkeerd criterium gekozen om de grens te trekken, een onhoudbaar ‘demarcatie-criterium’.

De neo-positivisten wilden dat wetenschappelijke uitspraken uiteindelijk gefundeerd waren op observatie. Popper benadrukte, dat hiervoor een zogenaamde inductie-logica nodig is. Een logica die rechtvaardigt, dat men van losse waarnemingen, bijvoorbeeld Socrates was sterfelijk, Mozes was sterfelijk, Jezus was sterfelijk, Mohammed was sterfelijk, Mozart was sterfelijk, Napoleon was sterfelijk, en nog vele anderen waren sterfelijk, ..., tot zekere, algemene uitspraken komt, in dit voorbeeld: dus alle mensen zijn

Donald Elsas (70 jaar) is socioloog, atheïst, humanist

sterfelijk. En, stelde Popper, een inductie-logica is er niet. In zijn beroemde voorbeeld: na zeer veel waargenomen witte zwanen kan er nog altijd een zwarte opduiken.

Dan rest de keus óf we noemen alleen uitspraken die observaties beschrijven wetenschappelijk, óf we laten algemene uitspraken toe, zoals alle zwanen zijn wit, of alle mensen zijn sterfelijk, maar dan hebben we geen demarcatie-criterium. Want, stelde Popper, dan laten we feitelijk metafysische uitspraken toe in de wetenschap. Hebben we dan het kaf weer bij het koren teruggelegd?

Het was voor Popper een uitgesmaakte zaak dat algemene uitspraken transcenderen van wat we waar kunnen nemen, dat het om metafysische uitspraken gaat. Maar, stelde Popper, we kunnen in de wetenschap niet zonder algemene uitspraken. We zitten dus met niet-verifieerbare uitspraken, algemene uitspraken die niet door middel van zoiets als logische inductie gebaseerd kunnen worden op observatie-uitspraken.

Popper stelde zijn falsificatie-criterium als mogelijk demarcatie-criterium om de grens te trekken tussen enerzijds wetenschappelijke algemene uitspraken en anderzijds de overige metafysische uitspraken.

Als we een zwarte zwaan laten zien, hebben we overtuigend weerlegd, dat alle zwanen wit zijn. Toegegeven, het voorbeeldje is flauw in die zin, dat wetenschappelijke theorieën niet de simpele structuur hebben van het zwanenvoorbeeld. Maar de oplossing van Popper wijst op twee belangrijke punten. Enerzijds dat algemene, wetenschappelijke uitspraken en andere metafysische uitspraken niet van elkaar te onderscheiden zijn op grond van hun logische structuur, en anderzijds dat geen van beide langs logische weg door inductie afgeleid kunnen worden uit waarnemingsuitspraken.

Zijn oplossing is, dat het de taak is van de wetenschapper die zijn algemene uitspraak (hypothese, theorie) presenteert, dat die daarbij ook mogelijke observaties noemt, die met zijn bewering in tegenspraak zijn, dat hij de 'falsificatoren' bij zijn theorie geeft.

Ik ben wat lang bij Popper blijven hangen. Maar het is in dit verhaal van groot belang, dat we duidelijk voor ogen hebben dat het probleem sinds Popper niet is of we met zekerheid algemene uitspraken kunnen

verifiëren, dat kunnen we niet. Waar het om gaat is, of we de in de wetenschap toelaatbare metafysische uitspraken kunnen onderscheiden van de in de wetenschap ontoelaatbare. En daarvoor dient falsificatie als onderscheidend criterium. Natuurlijk leidt een nadere uitwerking in concrete situaties opnieuw tot problemen die om uitwerking vragen, mogelijk zelfs niet oplosbaar zijn, maar het levert toch een stevige grond om op te staan. Samenvattend gaat het om de volgende punten.

Er bestaat geen inductie-logica, dus verifieerbaarheid is niet het criterium,

Er is qua logische structuur geen verschil tussen wetenschappelijk-theoretische en andere metafysische uitspraken en via de falsificatie kunnen we de empirische band (observatie) met de werkelijkheid vasthouden.

Voor de aardigheid nog even de gedachte in de woorden van Popper:

*It is of course because of this transcendence that scientific laws or theories are non-verifiable, and that testability or refutability is the only thing that distinguishes them, in general, from metaphysical theories. (The logic of scientific discovery, APPENDIX *X, Universals, Dispositions, and Natural or Physical Necessity, sectie (4)).*

En nu nog eens de woorden van Rutten: '... een heuse renaissance van deze argumenten. De hernieuwde belangstelling ervoor kan mede verklaard worden door de ineensorting van het verificationisme in de tweede helft van de vorige eeuw en de hiermee gepaard gaande enorme herleving van de metafysica.'

Het zal nu duidelijk zijn, waarom Popper in de dissertatie van Rutten niet voor komt. Juist door deze ontwikkeling in de wetenschapsfilosofie weg te laten, wordt het mogelijk om de historische ontwikkeling te beschrijven als een enorme herleving na een ineensorting.

Waar het om gaat is, dat de empirische basis nooit losgelaten is. Er is altijd een behoefte blijven bestaan om de wereld van de gedachten, hypothesen en theorieën, te confronteren met de wereld van onze observaties. Anders uitgedrukt, er is altijd behoefte gebleven aan enerzijds observeren, meten, anderzijds formuleren en afleiden (wiskunde en logica).

Uit het feit dat de neopositivisten

geen criterium hebben kunnen geven om wetenschappelijke van niet-wetenschappelijke uitspraken te onderscheiden, kunnen we dus moeilijk een herleving van interesse in niet controleerbare, niet falsificeerbare metafysische beweringen zien. Wat we wel hebben kunnen zien, is dat christelijke fundamentalisten in hun strijd tegen het neodarwinisme hun creationisme op de markt hebben willen brengen, door te eisen dat het als alternatief voor het darwinisme in het onderwijs zou komen.

Terug naar het proefschrift van Rutten. Hij presenteert een nieuw bewijs voor het bestaan van de *eerste beweging*, die bij hem met die andere gangbare term, een *eerste oorzaak* wordt aangeduid. Beide termen zijn in het verleden gebruikt voor hetzelfde begrip. Het bewijs van Rutten gaat uit van zes premissen en hij laat zien, dat gegeven die premissen de conclusie is, dat er een eerste oorzaak is. Het bewijs zelf lijkt me hier niet interessant om na te gaan. Rutten schrijft helder en zijn proefschrift stelt hij gratis beschikbaar op internet. Wat nodig is om via deze redenering tot een aanvaardbare conclusie te komen, is, zoals dat voor elke redenering nodig is, dat de premissen aanvaard worden. Wat zijn die premissen?

In de veronderstelling dat ik correct vertaal, geef ik zijn premissen in het Nederlands:

1. Er bestaan objecten
2. Elk samengesteld object is uiteindelijk samengesteld uit enkelvoudige objecten (Atomisme)
3. Elk object wordt veroorzaakt door of is de oorzaak van een ander object (Causalisme)
4. De som van alle veroorzaakte enkelvoudige objecten is, indien niet leeg, een object
5. De oorzaak van een object is disjunct met dat object
6. Ieder veroorzaakt samengesteld object bevat een veroorzaakt eigenlijk deel.

Mochten niet alle premissen u direct duidelijk zijn, maak daar dan geen probleem van. Hij doet er vele pagina's over om een en ander uit te leggen en, zoals gezegd, u kunt de hele dissertatie gratis downloaden. Vat u dit niet op als goede raad.

Om de conclusie af te leiden zijn alle premissen nodig. Het volstaat dus, dat we er een paar uitkiezen waar we onze twijfels bij hebben. Voor mij is dat in de eerste plaats de

derde premisse, die die het 'causalisme' tot uitdrukking brengt. In feite zou ik daar dan nog de vierde aan toe willen voegen: 'De som van alle veroorzaakte enkelvoudige objecten is, indien niet leeg, een object'. Maar mijn twijfel aan de vierde premisse leidt tot een discussie waar ik hier niet in terecht wil komen. Voor degenen onder u die toch in de dissertatie van Rutten duiken, ik denk dat een begrip als 'natuurlijke soort' (*natural kind*) een onzin-begrip is en dat we Russell's ideeën over de problemen die ontstaan door zelfreferentie ook in dit geval serieus moeten nemen. Laten we ons hier verder dus beperken tot die derde premisse, tot het causalisme.

Mijn twijfel zou ik graag in verband brengen met een leuk gesprek

dat Presentator Pieter van der Wielen op 23 juli 2009 had met hoogleraar theoretische sterrenkunde Vincent Icke onder de titel 'De oorsprong van alles'. Wat Icke zegt is in de context van deze premisse van groot belang. Ik geef hier een transcriptie van een deel van wat hij vertelde.

(...) Als je dat logisch bekijkt, dan betekent dat, dat als dezelfde oorzaken niet altijd dezelfde gevolgen hebben, dat er ook oorzaken zijn zonder gevolgen en gevolgen zonder oorzaak. En dat is heel boeiend. Want als er gevolgen zijn zonder oorzaak, betekent dit, dat er spontaan dingen kunnen gebeuren in onze natuur. Dat is zo. We kunnen dat zelfs in het laboratorium, in deeltjeslaboratoria, meten.

U zult de consequenties overzien.

Hiermee blijkt de derde premisse in strijd met wat de wetenschap beweert. In mijn dagdromen is de titel van dit stukje een beschrijving van onze huidige wereld, waarin we getuigen zouden mogen zijn van 'De laatste door de eerste beweging bewogen bewogenen'. Maar ik ben geen optimist.

U kunt de dissertatie van Emanuel Rutten downloaden van www.gjerutten.nl/towardsarenewedcase-fortheism_erutten.pdf. Het gesprek van Pieter van der Wielen met Vincent Icke kunt u beluisteren op <http://www.npowetenschap.nl/programmas/hoezo-radio/Uitzendingen/2009/juli/23-07-2009-de-oorsprong-van-alles.html>

Piet Spigt, Humanist onder de vrijdenkers en Vrijdenker onder de humanisten

Door Bert Gasenbeek (redactie)

Humanistisch Erfgoed deel 18

Dik Kruithof

Een prachtig en leerzaam boek

Voor wie, zoals ik, zonder al te veel godsdienstige en humanistische bagage de wereld van de Vrijdenkers is binnengestapt, is dit een uitermate verhelderend en leerzaam boek.

Spigt, zelf afkomstig uit een rood Amsterdams arbeidersgezin en daarvoor zonder godsdienst opgevoed, heeft een grote rol gespeeld in De Vrije Gedachte en het Humanistisch Verbond, vooral door ze te voorzien van uitgangspunten. Dat deed hij eerst met de oude vrijdenkersvereniging De Dageraad die hij na de oorlog weer hielp oprichten en voorzorg van beginselen en een nieuwe naam waarmee na honderd jaar aan de tweede eeuw kon worden begonnen (Als de Dageraad sinds 1856 niet gekomen is, dan zal die wel nooit meer komen, zei hij).

Spigt legde vooral de nadruk op het onafhankelijke denken dat de mens zelf zijn weg doet zoeken naar en in de samenleving met andere mensen. Hij bracht het humanisme bij de vrijdenkers en heeft gesproken over het opgaan van DVG in het Humanistisch verbond, maar dat lukte hem niet. Daarna werd hij bestuurslid van het HV, dat na de oorlog ontstaan was als een actiegroep om voor niet-gelovigen dezelfde maatschappelijke rechten te verwerven als de kerken hadden. Maar juist in de jaren dat hij bestuurder was, kwam binnen het HV de discussie op

gang over concrete politieke zaken. Hij heeft veel bijgedragen aan die discussies en zorgde ervoor dat het HV zich kon waarmaken als inhoudelijke stroming naast de kerken.

Hoe kwam hij aan die kennis? Piet Spigt was vooral een lezer van de wereldliteratuur en dat betekende in zijn geval dat hij een grondige kennis had van alle ideeën van de Verlichting.

Hij heeft geen studie afgerond maar zijn hele leven gestudeerd en gelezen, naast het werk dat hij deed in de buitenlandse deviezentak van de Nederlandse bank.

Het boek is ingedeeld in drie delen, Vrijdenken, Humanisme en Multatuli, voorafgegaan door een mooi portret van Piet geschreven door Bert Gasenbeek. Het gedeelte Vrijdenken bestaat uit 70 bladzijden van Spigt zelf, die behalve een lezer ook een schrijver was die wilde vertellen over wat hij had beleefd of gelezen. Floris van den Berg sluit dat gedeelte af met een heldere en leerzame analyse van het humanistische vrijdenken van Spigt.

Ook Humanisme en Multatuli bestaan grotendeels uit werk van Spigt zelf met beschouwingen ter afsluiting van Alfons Nederkoorn over het Humanisme en van Dik van der Meulen over Spigt en Multatuli.

Een paar mooie citaten: "heeft hij steeds de nadruk gelegd op een humanisme waarin rationaliteit en eigen verantwoordelijkheid samengaan met het besef van de tragische kanten van het leven". (Gasenbeek). "Niet verlost door een opperwezen, niet bestemd tot een hemels heil – maar gesteld door een opgave in deze wereld onder deze mensen, begiftigd met een oordelend besef" (Spigt: In staat van besef). Maar ook: "bovendien lees ik constant detectives". En een prachtig verhaal dat hij Oorlog en Vrede herleest met een zelfgemaakt schema van de familievertakkingen en zelfgetekende kaarten van de veldslagen.

Dik Kruithof
(Markelo 1947)
is secretaris van
De Vrije Ge-
dachte

Bijles in de hogere wiskunde van de vrijheid van expressie

Floris van den Berg

Na de aanslag in Parijs op de redactie van het satirische cartoon tijdschrift *Charlie Hebdo* was de publieke opinie onverdeeld: Je suis Charlie. Iedereen was Charlie, of riep Charlie te zijn. Voor heel even dan. Arm in arm liepen regeringsleiders in een protest voor de vrijheid van expressie. Maar al heel snel begon kwam het beruchte woordje 'maar' er achteraan: 'Ik ben voor de vrijheid van expressie, maar...' En achter dat 'maar' volgt dan meestal dat die vrijheid van expressie niet geldt wanneer het tekeningetjes betreft die over de Islam gaan. Als voorbeeld van deze veelgehoorde gedachtegang citeer ik Chantal (20), student Geschiedenis aan de UU die in de digitale universiteitskrant DUB opmerkt:

De polariserings-these

"Wat ik belangrijk vind, is dat we ons verplaatsen in moslims. Als de cartoon over Mohammed voor hen zo beledigend is, waarom maken we ze dan? Je kunt ook te ver gaan in wat je publiceert. Naar mijn mening ligt de grens tussen vrijheid van meningsuiting en satire dicht bij belediging en gekwetste gevoelens. Moord praat ik uiteraard niet goed, maar je moet een situatie altijd van meerdere kanten bekijken. Doe je dat niet, dan kunnen groepen tegen elkaar uitgespeeld worden. Dat vind ik beangstigend, want dan kunnen mensen overgaan tot moord. Dat wordt door Charlie Hebdo pijnlijk duidelijk. Om me heen zie ik die polarisatie ook op andere fronten. Wilders en Le Pen grijpen deze terroristische acties aan in hun voordeel, door religieuze bevolkingsgroepen als vijand neer te zetten. Media doen hier ook aan mee."

Wanneer ik de visie van Chantal lees dan denk ik dat er een dringende noodzaak is tot filosofische reflectie over het belang van de vrijheid van expressie. Dit is een (omfloerste) versie van de 'eigen schuld, dikke bult'-theorie. Een theorie waarvan Geert Wilders terecht opmerkt tegen mensen die deze theorie te berde brengen, zoals PvdA-leider Diederik Samson: 'Je bent knettergek!'. In het politiek correcte landschap van multiculturalisme waarin getracht wordt te tolereren en te pacificeren en waar de kaders van wat te tolereren is vaag

zijn, zijn velen de weg kwijt geraakt. In hun pseudo-tolerante goedgelovigheid kiezen zij partij voor onderdrukking, irrationaliteit en geweldsverheerlijking. Deze (linkse) politiek correcte houding is als een *cordon sanitaire* rondom de radicale moslims. Het is taboe om te wijzen op de rol van de islam als bron van ellende. In plaats van het op te nemen voor de vrijheid, kiezen zij, net als Chantal, ervoor een lans te breken voor onvrijheid, voor de islam. Terrorisme werkt: afbeeldingen van Mohammed worden nogal eens niet afgedrukt, door zelfcensuur. In de VS worden – uit respect – voor de islam in de kranten geen Mohammed cartoons afgebeeld. Ook *The Guardian* drukte de voorkant van Charlie Hebdo niet af. Wie respect zegt te hebben voor de gevoelens van de moslims, heeft respect voor terrorisme.

In een land waar de islam het voor het zeggen heeft, zoals Saoedi Arabië, had Chantal niet mogen studeren, had zij geen zeggenschap gehad over haar over haar leven, over hoe ze zich kleedt, dan was zij niet geïnterviewd voor een krant, laat staan dat er een foto van haar werd afgedrukt, behalve dan van stening... Met geen woord rept Chantal over de Islam als oorzaak van de problemen. De media, de (islam) critici, de cartoonisten, allemaal zijn schuldig aan de polarisatie. Behalve de islam. De media krijgt vaak de schuld van polarisatie. Maar wat is dan precies het probleem? De media laten moslims toch ook aan het woord? Er worden toch geen onwaarheden beweerd over de islam en de gang van zaken? Wellicht dat er mensen zijn die menen dat de islam een religie van vrede is, maar de media doen toch gewoon hun werk in het berichten over de wreedheden en terreur die moslims zaaien op vele plekken op aarde?

Binnen de Islam is het een taboe om de profeet Mohammed af te beelden. Er is binnen de islam een algemeen taboe op het afbeelden van mensen. Het afbeelden van Mohammed, zeker in satire, maakt moslims redeloos van woede. Waarom zou iemand Mohammed willen afbeelden als je weet dat het mensen boos maakt? Deze vraag gaat in de richting van de psychologie van de car-

Floris van den Berg (1973) is milieufilosof, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis

toonisten die tekeningen maken. Het is verleidelijk om hier op in te gaan. Maar zelfs als (en let op de conditio-nalis!) er cartoonisten of islamcritici zijn die de intentie hebben om moslims met hun kritiek of cartoon tot in het diepst van hun ziel te kwetsen, dan nog is dit juridisch toegestaan in een open samenleving. En terecht. Een voorwaarde is echter dat de spelers van het spel van de open samenleving kunnen omgaan met deze basisregels. Je moet dus kunnen omgaan met het risico beledigd te worden.

Als er rekening gehouden moet worden met potentieel kwetsende of beledigende uitingen dan begint daar de lange weg van censuur en zelfcensuur en inflateert de vrijheid van expressie. Wie bepaalt wat beledigend en kwetsend is? Wat als ik honden kwetsend vind? Of auto's? Of bladblazers. Of de Bijbel. Of geruite rokbrokken. Of mannen met baarden. Of mannen op instapshoenen. Of ronde intellectuelenbrilletjes. Of rokers. Of voetbal. Of klassieke muziek. Of porno. Of topless op het strand. Of dat er condooms worden verkocht. Of het homohuwelijk. Of dat *De Duivelsverzen* in de bibliotheek en boekhandel ligt. Of Youp van 't Hek. Of gemengde scholen. Of de monarchie. Of niet-mimetische (post)moderne kunst. Of modern toneel met blote mensen. Of henge-laars.

In een open samenleving kunnen en mogen mensen elkaar beledigen en kwetsen met woorden, tekeningen, boeken, films, schilderijen, voordrachten, kleding, toneelvoorstellingen en noem maar op. Wie zich gekrenkt voelt mag, indien gewenst, terug beledigen en kwetsen. Wie meent dat er sprake is van het dreigen met geweld kan naar de rechter toe stappen. Dat zijn basale regels van het vreedzaam samenleven binnen een open samenleving.

Charlie Hebdo is een links-anarchistisch geëngageerd tijdschrift dat ideologieën, politici en opiniemakers bekritiseerd en op de hak neemt.

Charlie Hebdo komt op voor sociale waarden en de vrijheid van het individu tegen de onderdrukkende ideologieën van christendom en islam. Bedenk dat de cartoons van Westergaard en van Charlie Hebdo een reactie waren op islamitisch geweld van de 9/11 aanval op het WTC en het Pentagon. De cartoons over Mohammed kwamen dus niet zomaar uit de lucht vallen (al had dat voor de argumentatie niet uit gemaakt). De cartoons zijn een kritiek op het gewelddadige en onderdrukkende karakter van de islam. De reacties hierop bevestigen dat er een probleem is. Het probleem is dat moslims niet kunnen omgaan met kritiek op hun geloof. Moslims zouden een cursus *anger management* moeten hebben. Hoe moet ik omgaan met voor mij beledigende uitlatingen? Tijdens die cursus – gegeven door cabaretiers, de meesters van de belediging, moeten zij onder andere kijken naar Mohammed-cartoons en manieren trachten te vinden om daar op een fatsoenlijke, vreedzame manier mee om te gaan. Ik denk echter dat het veel moslims ontbreekt aan voldoende moreel besef en ethische vorming om te kunnen begrijpen dat je moraal nooit op religie kan bouwen. Onderwijs in democratisch burgerschap – zonder taboes – is van fundamenteel belang. Zelfcensuur en respect tonen voor de islam met al haar intolerantie is een proces van zelfislamisering en een ondergraving van de open samenleving. De open samenleving wordt niet alleen ondergraven door de moslimterroristen, maar ook door degenen die – in al hun goedbedoelde naïviteit – toegeven aan de terreur door (zelf)censuur.

Natuurlijk, het gaat erom dat in het bestrijden van terrorisme de mensenrechten gerespecteerd worden en blijven. Mensen, moslim of geen moslim, hebben fundamentele rechten waaraan niet getornd mag worden. Een probleem is echter dat de islam zelf mensenrechten en democratie lang niet altijd respecteert, zoals de rondtrekkende haatpredikers die radicalisering van jonge moslims in gang zetten.

De marginaliseringsthese

De ideologie van het moslimextremisme is een gevolg van de marginalisering, discriminatie en de uitzichtloosheid van moslims in de westerse samenlevingen. Het gaat erom wat aan de positie van hen te doen. Het gaat primair niet om een ideologisch

conflict maar om een sociale kwestie.

Stel dat het zo is dat als de moslims sociaal-economisch waren geïntegreerd, waren er dan geen aanslagen gepleegd? De aanslagplegers van de 9/11 aanslag waren hoogopgeleide ogenschijnlijk geïntegreerde moslims. Het plegen van aanslagen is een vreemde, immorele en indirecte manier om sociale ongelijkheid en sociale uitsluiting aan te vechten. De vraag is of die sociale uitsluiting niet voor een deel berust op botsende culturele en morele normen en waarden over vrouwen, homoseksuelen, omgangsvormen, religiekritiek, seksualiteit en vrijheid van expressie.

Suggesteren mensen dat het toegeven van terreur op eenzelfde manier moreel laakbaar is als het niet voldoende faciliteren van sociale voorzieningen? Dat het doodschieten van mensen die werken aan een tijdschrift dat sociale misstanden aan de kaak stelt op een lijn kan worden gesteld met werkloosheid?

Bedoelen mensen die op de propen komen met de sociaal-culturele verklaring, dat het terrorisme eigenlijk onze eigen schuld is omdat wij de moslims hebben buitengesloten? Naast polarisatie is er het maatschappelijke verwijt van marginalisatie: moslims zouden zijn gemarginaliseerd in de samenleving. Inderdaad zitten veel moslims aan de onderkant van de samenleving. Maar zou dat niet ook tenminste gedeeltelijk te maken hebben met de islam? Zelfs de onderklasse van de samenleving heeft het verhoudingsgewijs (geografisch en historisch) ongekend goed. De discriminatie van moslims in de samenleving is ook een soort *selffulfilling prophecy*: waarom een moslim kiezen als dat kan leiden tot problemen (over de hoofddoek, over loyaliteit, over opvattingen over democratie, vrouwen, homo's, etc.).

De Franse filosoof Pascal Bruckner schrijft: 'Wat fundamentalisten het meeste stoort is onze vrije samenleving, gelijkheid tussen man en vrouw, vrijheid van meningsuiting en van onderzoek.' Er is een *'clash of civilizations'*, of beter gezegd een clash tussen beschaving van de sociaal liberale open samenleving en de barbarij van de islam. Maar het is taboe om dergelijke opmerkingen te maken. De 'linkse kerk' schiet gelijk in de verdediging: 'Nee, het is niet 'de islam', maar 'sommige radicale moslims', en radicalen heb je overal. Je mag niet de schuld geven aan de islam. Kijk naar al die brave mos-

lims.' – Die hun jongens besnijden, ritueel slachten, vrouwen uithuwelijken, homo's buitensluiten, de koran als richtsnoer nemen, boos worden op Mohammed-plaatjes; dat denk ik er dan altijd bij. De open samenleving loopt gevaar en er lijkt te weinig intellectuele verdediging te zijn. De zo moeizaam verkregen vrijheden worden, onder het mom van koloniale schuldgevoelens, veronachtzaamd. Laat ik duidelijk zijn over de koloniale schuldgevoelens: het verleden kan niet gewijzigd worden. Hedendaagse generaties hebben geen schuld. We kunnen (en moeten!) als rijke en vrije samenleving ons inzetten voor mondiale rechtvaardigheid, maar niet ten koste van de vrijheden en rechten van het individu.

We moeten streven naar een open samenleving met een zo groot mogelijk mate van individuele vrijheid van expressie omdat dat tot de meeste mogelijkheden tot ontplooiing en geluk van individuen leidt en zo min mogelijk slachtoffers. Daarnaast moeten we proberen om de samenleving zo in te richten dat degenen die het slechtst af zijn, zo goed mogelijk af zijn. Oftewel: we moeten de positie van de onderkant van de samenleving optimaliseren. Er is werk aan de winkel, maar niet ten koste van de vrijheid van expressie. Wie streeft naar sociale rechtvaardigheid zonder vrijheid van expressie, loopt het risico uit te komen in een totalitaire staat van onderdrukking.

Incident Leon Wecke

Hij stond wat onwennig met zijn pistoolmitrailleur in de aanslag. Ook het kogelwerende vest zat de wijkagent niet lekker. Voor de twee handgranaten aan zijn gordel was amper plaats. Om de tien minuten kwam een gepantserd voertuig van de marechaussee langs gereden, waarvan de chauffeur door zijn kikspleet turend, de politie-man niet eens opmerkte. Bij het station leek de Tweede Wereldoorlog teruggekeerd: massa's asielzoekers werden in vrachtwagens aangevoerd en vervol-

Leon Wecke (Wijchen, 1932) is polemoloog, verbonden aan het Centrum voor conflictanalyse en -management (CICAM) van de Radbouduniversiteit Nijmegen.

gens naar het vliegveld gereden om aldaar onder begeleiding van gemaskerde agenten en militairen alsmede eveneens van een bivakmuts voorziene politiehonden te worden ingeladen.

Moslims, die zich niet wilden uitspreken voor 'vrijheid en democratie', werden zonder enige vorm van proces opgepakt. Zwijgzaamheid was juridisch gelijk gesteld met het verheerlijken van terrorisme. Van jihadisten, van jihadisme verdachte lieden, alsmede familie en burens van van jihadisme verdachte lieden waren paspoort en Nederlanderschap allang ingenomen. Een ieder die zich wenste te verplaatsen hetzij met een vliegtuig, bus, trein, eigen auto of fiets diende tijd van vertrek, route en bestemming in te toetsen in daartoe van overheidswege verstrekte apparaatjes, die tevens de vinger- en oogafdruk van de gebruiker doorgeven. De politie had eindelijk honderd procent toegang gekregen tot alle briefverkeer, telefoonverkeer en internetcontacten. Juichend had het volk de nieuwe maatregelen omarmd, zulks onder de leus: 'meer veiligheid en minder vrijheid'. 'Wat willen jullie meer of minder vrijheid?'. 'Minder, minder', hadden ze allemaal geroepen. 'We zullen eraan werken', had Wilders beloofd. Toen schrok hij wakker. De werkelijkheid was overigens nog ver van zijn droombeeld verwijderd. De meerderheid van het parlement wenste niet ondoordacht te handelen. Natuurlijk meer samenwerking op inlichtingengebied, niet bezuinigen op de veiligheidsdiensten, goed uitkijken bij oversteken, maar dat waren voorstellen die na iedere, tot de verbeelding sprekende, aanslag gedaan werden. Hoe kon het zijn dat in andere ons omringende landen van veel meer incidentenpolitiek sprake was dan bij ons? Burgers waren hier toch ook bang, minstens bezorgd? Meer dan de helft verwachtte een aanslag in de toekomst. En toch was er geen stevig politiek-militair antwoord zoals in België, Frankrijk en tal van andere landen. Aan de media kon het toch niet liggen? De grootste krant van Nederland, De Telegraaf, had de voorpagina, en wel de hele voorpagina, gebruikt om het volk te waarschuwen voor een aanstaande aanslag in Amsterdam. Of zou toch niet iedereen De Telegraaf geloven? Ook andere media, kranten, radiocommentatoren en nieuwsduiders op TV hadden meegedaan met de 'Ik ben Charlie'-hype. Weliswaar was hier en daar melding gemaakt van de pershaters onder de meelopers in de Parijse parade, maar dat viel weg bij het nieuws waar het om ging: de Islamitische aanslag op de vrijheid van meningsuiting. Geert pakte het handboek incidentenpolitiek van de plank.

Er stonden vijftientig politieke, psychologische en massacommunicatieve voorwaarden voor een geslaagde incidentenpolitiek opgesomd, maar Wilders klapte het boekwerk moedeloos dicht en verzuchtte: 'Het was toch een gouden kans, die aanslag in Parijs'. Zou het kabinet denken dat het slechts een incident was, een ernstig incident, maar niet veel meer dan dat? Zouden de ministers het echt laten bij een beetje meer fouilleren, een paar camera's meer, handhaven van de identificatieplicht, een beetje meer het internetverkeer aftappen, huiszoekingsbevoegdheden wat verruimen, preventieve hechtenis ietsjes verlengen en wat data aan andere staten doorgeven? Dat zou toch symboolpolitiek zijn. Het leger moet aan de bak. Niet alsmaar vreemde volken beschermen; nu geldt ook voor de krijgsmacht, 'eigen volk eerst'.

Boekbespreking De Verbeelding van het Denken

Paul Mercken

Dit is een heerlijk boek, dat iedereen die enige cultuur ambieert in zijn boekenkast hoort te hebben. Alhoewel het gemakkelijk leest, is

Paul Mercken (1934) is doctor in de wijsbegeerte, historicus van de filosofie en mediëvist, dichter en schrijver.

het niet een werk dat je meteen van voor tot achter doorneemt. Alhoewel ik mijn leven lang geschiedenis van de wijsbegeerte heb gedoceerd, vult het heel wat lacunes in mijn kennis op en consolideert en verscherpt het mijn begrip van veel van wat ik al dacht te weten. De 115 illustraties zijn ieder op zich kunstwerken en een lust voor het oog. Zo wordt Ludwig Wittgensteins wilde blik treffend afgebeeld in het olieverfportret naar een foto door S. Martin op pagina 601.

Deze uitgebreide geheel herziene zevende druk van *De verbeelding van het denken. Geschiedenis van de westerse & oosterse filosofie*, Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas Contact, 2014, 752 p., is volledig geschreven door Nederlandse of althans in Nederland werkende Nederlandstalige auteurs. Dat maakt dit standaardwerk van de geschiedenis van de mondiale filosofie uniek. Connie Palmen verzorgde een beknopte inleiding. Vier van de auteurs zijn overleden, de medesamensteller Errit Petersma (in 2013), de mediëvist Lambertus Marie de Rijk (in 2012), de classicus Cornelis Verhoeven (in 2001) en de sinoloog Erik Zürcher (in 2008). De leeftijd van de au-

teurs varieert van 37 tot 87 jaar, gemiddeld 45.

Uiteraard heb ik eerst gekeken naar mijn lievelingsauteurs Aristoteles en Pierre Abélard. Ze kregen respectievelijk 14 en 10 pagina's toebedeeld, te vergelijken met 10 voor Plato en 8 voor ←**Anselm van Canterbury**, en 11 voor Thomas van Aquino, een traditionele verdelingsmaat.

De zuiver westerse filosofie van de oudheid tot

de eenentwintigste eeuw, inclusief de genderfilosofie van de twintigste, omvat 70% van het werk, terwijl de rest is verdeeld over de traditionele filosofie van India, China en het Nabije Oosten (islamitische en joodse) of is ingebed in de twintigste eeuw: de zogenaamde filosofie Oost-West: India, China en Japan, alsmede de Afrikaanse filosofie. Het zou inderdaad raar zijn als we de niet-westerse filosofie waarmee wij gedurende ons leven werden geconfronteerd als totaal vreemd zouden afdoen. Ze beslaat trouwens slechts 3% van het boek, waarbij in de sectie Afrikaanse filosofie wordt aangestipt dat het Afrikaanse continent ten zuiden van de Sahara een grote verscheidenheid aan culturen, talen en filosofieën kent, en de sectie slechts "een keur uit die verscheidenheid" biedt.

Deze opmerking vestigt onze aandacht op de verhouding tussen cultuur, taal en filosofie. In dat verband hebben de schrijvers, toegespitst als ieder is op haar of zijn gespecialiseerd gebied, de kans gemist om tot een meer omvattend be-

grip te komen van hun onderwerp. Het boek is eigenlijk een geschiedenis van de westerse wijsbegeerte, aangevuld met geschiedenissen van niet-wijsgerige filosofieën. Dat het verschil tussen het synthetisch, symbolisch en concreet-poëtisch denken van China en het analytisch, abstract en essentialistisch denken van het westen bijvoorbeeld zou kunnen worden teruggebracht tot of althans worden begrepen uit hun beider schrift, het ene picto- en ideografisch, vrij los van de uitgesproken klanken, het andere fonetisch, vrij los van de eraan gekoppelde semantiek, komt niet ter sprake. In die zin biedt het hele boek slechts een keur uit een verscheidenheid, met dien verstande dat één item uit die verscheidenheid, de westerse filosofie, een reus tussen lilliputters is geworden.

Een geschiedenis verloopt chronologisch en dit boek dus ook. Dat is echter niet helemaal waar. Het begint met 1. Het begin van de Griekse filosofie (vanaf ruwweg 600 voor Christus), gevolgd door 2. India. Daarvan behandelt de sectie 'De oorsprong' de Veda's, die dateren van 1.500 tot 600 voor Christus, wanneer dus de Griekse filosofie begint. De auteur van dit hoofdstuk beklemtoont trouwens het verschil in betekenis van de term filosofie in hoofdstukken 1 en 2. Waar de westerse filosofie begint en eindigt met de reflectie over het denken op alle gebieden, en dus in wezen kennis nastreeft, is het doel van de Indiase wijsbegeerte praktisch, namelijk de bevrijding of verlossing uit de kringloop van existenties (*samsara*). Uiteraard betekent filosofie ook weer wat anders in de verschillende Chinese scholen. Op deze heterogene aard van het boek heb ik reeds gewezen.

Ik neem nog twee steekproeven, Spinoza en de structuralisten. Ik heb altijd moeite gehad om de filosofie van Spinoza te doorgronden, wiens streven naar helderheid niet belet dat zijn denken mijn petje te boven gaat. Ook na het lezen van de desbetreffende tekst blijft hij mij nog altijd een vreemde eend in de bijt. Van de structuralisten vind ik de voorstellingen van Claude Lévi-Strauss, Roland Barthes, Jacques Lacan en vooral Michel Foucault alsook Gilles Deleuze, verhelderend, maar de drie paragraafjes over Louis Althusser blijven onder de maat. Zeker in aanmerking genomen dat de pas overleden Grahame Lock, een van zijn begaafde leerlingen, zijn marxisme met een menselijk gelaat doceerde in Nijmegen, Tilburg en Leiden en samen met de nog levende Parijse Etienne Balibar zijn werk heeft voortgezet. Maar ja, marxisme is politiek niet meer hot.

Het laatste hoofdstuk van het boek worstelt met wat ons allemaal bezig houdt: de verdieping van de crisis op alle gebieden, vooral op die van de (geo)politiek, de globale economie en de ecologie, de nieuwe verstandhouding met kunst en techniek, het posthumanisme, de evolutie en het einde van de filosofie, met Giorgio Agamben, Slavoj Žižek, Martha Nussbaum, Peter Sloterdijk, Bruno Latour, Daniel Dennett, Alain Badiou, Quentin Meillassoux, Jacques Rancière en Bernard Stiegler.

Het boek wordt voltooid door een kort Overzicht van de auteurs, een Bibliografie, een Verantwoording illustraties en een Register. Het is te betreuren dat men zich beperkt heeft tot een register van louter namen van personen en niet van zaken. Men moet zelf ontdekken waar men empirisme of daoïsme kan vinden. De bibliografie is gevarieerd en vrij summier, maar bevat werken die ik heden ten dage niet meer zou aanbevelen omdat ze verouderd zijn, zoals Copleston en Châtelet, die de lijst aanvoeren.

Al met al een buitengewoon mooi en leerzaam werk. Men zou me verkeerd verstaan als men zou denken dat de paar kritische noten die ik plaatste afbreuk doen aan zijn onovertroffen waarde. Ik zet het graag naast Sir Anthony Kenny, *An Illustrated Brief History of Western Philosophy*, Oxford: Blackwell, 2006², 404 p., dat zich beperkt tot de westerse wijsbegeerte en door één auteur in het Engels is geschreven.

Over spiritualiteit Frans Couwenbergh

In 2007 is door KRO, Trouw, Uitgeverij Ten Have en ZIN Magazine de maand januari uitgeroepen tot Maand van de Spiritualiteit. Als je dat laatste googelt, kun je klikken naar Activiteitenkalender en weet je meteen wat er deze maand te be'zweven' valt. Weet je meteen ook waar spiritualiteit voor hen op neer komt en waarom dat niet spoort met vrijdenkerij.

Op zich is spiritualiteit gewoon een zelfstandig naamwoord dat hoort bij 'spiritueel'.

Frans Couwenbergh (1933), is portrettekenaar, humanosoof, voormalig leraar Nederlands

Hetgeen weer afgeleid is van het Latijnse *spiritus* dat 'geest' betekent (eigenlijk 'ademtocht'), en ook wel 'verstand'.

'Spiritueel' betekent dus 'geestig', zowel in de betekenis van 'snedig' als in die van 'tot de geest (verstand, het begrijpen) behorend, en als zodanig staand tegenover het stoffelijke, materiele.

'Spiritualiteit' betekent volgens Van Dale 1. geestelijkheid (nee, niet 'clerus'), geestelijk bestaan, onstoffelijkheid. 2. geestelijke levenshouding, (kath.) de opgang van de christenziel naar God. Met als voorbeelden: de benedictijnse spiritualiteit, de franciscaanse spiritualiteit.

Heel erg kerkelijk allemaal dus. Maar sinds de zeventiger jaren heerst de *vrije markt* economie volop en zijn de kerken aan hun leegloop begonnen. Een onomkeerbaar proces. Het ene onrendabele kerkgebouw na het andere wordt gesloopt en wat er nog staat wordt meestal met moeite overeind gehouden, tot de laatste instandhouders aan het einde van hun krachten gekomen zijn. Waarom dan toch nu een Maand aan die religieuze ervaring of beleving gewijd?

Dat roept de humanosoof toch al lang: dat we de godgelovigheid die door de kerkgebouwen 'belichaamd' wordt, niet gelijk moeten denken aan religieuze gevoelens. Vanaf de vroegste tijden hebben onze voorouders hun (woorden)wereld niet anders dan religieus kunnen beleven. Dus dat zit erfelijk in ons. Godgelovigheid niet, die krijgen (kregen) we cultureel mee, in de opvoeding. Dus de hedendaagse consument beleeft zijn (woorden)wereld nog steeds religieus. Al zal hij zijn vuurwerkgeknal, zijn clubgevoel, zijn carnaval, zijn deelname aan de MH17-rouw en noem maar op, niet als religieus zien. Maar de Maand van de Spiritualiteit hoort wel degelijk in dit rijtje en bevredigt de religieuze behoefte van consumenten. Vooral uit het hoger opgeleide deel ervan en speciaal het vrouwelijke deel. Want vrouwen zijn religieuzer dan mannen. Kijk maar naar foto's van desbetreffende evenementen: hier en daar een enkele man.

Dat is niet bepaald een sociologisch verantwoorde onderbouwing. Laat ik Volkskrant-columniste Harriet Duurvoort citeren.

“Ik ben opgevoed met het idee dat God een vader is die zich tot in detail met jouw persoonlijke sores bezig houdt. Een alziend oog, een almachtig oor, een liefdevol hart. Het is volstrekt niet uit te leggen aan atheïsten en misschien heeft men wel gelijk dat je gewoon tegen jezelf aan babbelt. Maar wat zou het? Bidden is een ritueel dat je rust geeft, en spiritueel gezelschap. Natuurlijk, rationeel weet ik dat ik gek ben om te denken dat er een God is. Maar het zit er zo in gebakken dat ik mezelf die hoor aanroepen als ik graag een trein wil halen.”

‘Spiritueel’ is dus ‘geestelijk’, ‘tot de geest (verstand, het begrijpen) behorend. En dan graag in verontwaardigde tegenstelling tot het ‘grofstoffelijke, vat je, makker?’ (zou Terpen Tijn zeggen in de Bommelschips). Weet je hoe de humanosoof dit ziet? Die ziet dan altijd het schetsje van het brein voor zich. De geest (het verstand, het begrijpen) zit in het buitenste laagje, een millimeter-dunne laag onder de hersenpan. Die dunne laag, de *cortex* (hersenschors), bevat ook nog eens meerdere laagjes, flinterdunner dan bladerdeeg. Daarin bevinden zich de 100 miljard neuronen die wij volgens Dick Swaab *zijn*. Die staan met elkaar in verbinding via hun axonen (heen) en dendriten (terug) doorheen de zeer dikke laag *myeline*, een soort vet, want de pulsjes zijn elektrisch-achtig dus er is isolatiemateriaal vereist.

Ons verstand, ons begrijpen, is vooral een *cortex*-aangelegenheid. Robotwetenschappers menen een heel eind te kunnen komen in het nabouwen van zo’n mensachtig brein. Ze hebben al robots gemaakt waar je tegen kunt praten en die dan antwoord geven. Gek is dat het altijd zo’n toonloos en blikkerig geluid is waarmee zo’n robot antwoordt. Hoe komt dat?

Omdat in de menselijke stem gevoel doorklinkt. Je hoort aan iemands antwoord hoe die persoon gestemd is: vrolijk, boos, gedeprimeerd, bang. Daarvoor moeten we in het diepere en evolutionair primitievere gedeelte van ons brein zijn, het *limbische systeem*. Daar huizen de gevoelscentra zoals de *hypocampus*, de *hypothalamus* en de *amygdala*. Het limbische systeem is de regelkamer voor leren en vergeten, ontzetting, woede en extase, voor zweeten en sidderen, voor rood worden en verbleken, lachen en huilen, lust en frustratie, honger en dorst, voor geborgenheid en voor vijandigheid, haat en ons seksuele gedrag. Nou, die regelkamer zie ik de robot-technici nog niet

nabouwen.

Belangrijk om te weten is dat de stem bij dieren vanuit het limbische systeem wordt aangestuurd, op *stimulus-respons*-wijze. Dus dat dieren geen bewuste (corticale) controle hebben over hun stem. En dus dat onze vroege voorouders dat evenmin hadden. Dus dat hun bewuste communicatie met *namen voor de dingen* begon als gebarentaal. Pas de AMM’s (Anatomisch Moderne Mensen), onze soort dus, kregen meer bewuste controle over hun stem. Hetgeen leidde tot een scala aan gevolgen. Maar zelfs de laatsten der Vroege mensen, de Neanderthalers, waren nog vooral gebarentalig. Sorry, ik dwaal af.

De Verlichtingsfilosofen zwoeren bij het verstand, de *ratio*. De geestelijke knechting van hun verstand, immers door de gedachtepolitie van de dictaturen uitgeoefend door middel van toetsing van hun godgelovigheid, werd door een veranderende economie door steeds meer vrijdenkers niet langer verdragen. De opgelegde godgelovigheid parasiteerde op de aangeboren religieuze gevoelens van de simpele gelovigen, en deze gevoelens zijn in hoge mate een aangelegenheid van de ‘regelkamer’. De Verlichtingsdenkers hadden weliswaar geen notie van hoe onze hersens in mekaar zitten, maar ik dicht ze nu toe dat ze de deur van die ‘kamer’ liefst dicht hielden en hun medemensen aanspoorden vooral hun ‘bovenkamer’ van de *ratio*, de rede, te gebruiken.

Rousseau, aanvankelijk tot hun gezelschap behorend, voelde zich toch het lekkerst met de deur open, hij was een gevoelsmens. Werd de ‘vader van de Romantiek’, en ontwikkelde de collectivistische visie op de ideale samenleving waar Robespierre later zijn inspiratie uit op deed, waar de Kerk meer mee op had en waar fascisme en communisme mee uit de smerige voeten konden.

Nu waren de Verlichtingsmannen bepaald geen gevoel-loze rationalisten. Ik denk eerder dat ze socialer waren dan de hypochondrische nurks Rousseau die zijn hond als z’n enige vriend beschouwde. Van de andere kant mogen we diens collectivistische ideologie niet zomaar aan zijn limbische systeem toeschrijven. Dus vergeet die ‘kamer’-metafoor.

Maar gelovigheid en afkeer van *ratio* (wetenschap) gaan wel veelal samen. De Maand van de Spiritualiteit behoort dus met voetbal e.a. tot de categorie ‘volks-cultuur’ en voldoet met dezen aan een religieuze behoefte. Maar niet aan wat voor mensen wezenlijk is: het steeds beter begrijpen der dingen.

Stilte voor de storm

Wandelingen om de wereld te redden accentueren de behoefte aan meer kennis en techniek. Onderzoek en het toepassen kan ons misschien redden, maar dit zegt niet dat veganisme, vrede en andere dromen ons redden kunnen, dat kan het kannibalisme ook en misschien zelfs beter. Geloof kan het zeker niet. Lang leve de boom van de kennis en het vertrouwen daarin – Neem nog een appel!

We zijn er, maar weten niet waarom !

Vanuit het perspectief, dat de mens een grapje van de natuur is, maar dat je je daarom nog niet dood hoeft te lachen, wil ik drie onlangs gelezen boeken aanbevelen. Het eerste boek is “Plato en zijn kornui-

ten, De filosofie in honderd-en-een grappen”, het tweede “Heidegger en het hangbuikzwijn aan de hemelpoort, humor over dood en leven”, beide geschreven door de Amerikaanse “wijsgerigen” Thomas Cathcart & Daniel Klein; het derde boek is van Theodor Holman: “De grootste goochelaarstruc aller tijden”. Al deze drie boeken verheerlijken terecht het leven “an sich und für sich”, kortom een gezond pragmatisme en aanbidden niet een of ander “isme”, maar proberen er op lange en korte termijn het beste van te maken.

Als je niets te zeggen hebt, kun je kort zijn - kwantiteit verbergt kwaliteit.

Uw sander BROUWER

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel:
het bevorderen van het vrijdenken.

Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een regiokring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie de binnenkant van het voorblad)
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie de binnenkant van het voorblad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via de bekende adressen, of via info@devrijegedachte.nl.

Bezoek onze website www.devrijegedachte.nl

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

